

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 12(70) / 2023

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 12 (70)

Київ 2023

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2023

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2023

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растислав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словачька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinet — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Буханевич Олександр Миколайович, Іванова Роксолана Юріївна**
ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ..... 9
- Карелін Владислав Володимирович, Коропатнік Ігор Михайлович**
ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО
МАЙНА..... 14
- Павленко Дмитро Юрійович**
НАПРЯМКИ ПОДАЛЬШОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ 22
- Світличний Олександр Петрович, Головій Людмила Василівна**
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ 33
- Ярема Владислав Валерійович**
ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ПОТРЕБ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ 39

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Лесюк Владислав Станіславович**
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТЛУМАЧЕННЯ СУТНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ
ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ 45
- Тищенко Юлія Вікторівна, Погарченко Тетяна Віталіївна**
МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ САМОРЕГУЛЮВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ..... 52

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Ткаченко Євгеній Володимирович, Гриб Вікторія Олександрівна,
Жарко Софія Вікторівна, Кеда Олена Юріївна**
ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 58

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Giorgidze Alexander**
THE ISSUE OF IMPROVING THE LEGAL DEFINITION OF THE DIMINISHED CAPACITY
AND INSANITY IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF GEORGIA 67

Білоус Каріна Станіславівна
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ПІДГОТОВКИ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 70

Давидюк Вадим Миколайович
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНОМУ ТЮТЮНОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 76

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Куриляк Олександр Олександрович
ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНИХ ГРУП, ЩО ВЧИНЯЮТЬ НЕЗАКОННЕ
ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ 85

Марочкін Олексій Іванович
ВІДКРИТІ ДАНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ 94

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Марініч Володимир Костянтинівич
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ КОСМІЧНОГО ПРАВА 100

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Халабуденко Олег Анатолійович
ПРАВО НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ
ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРАВОВИЙ ПРОСТІР 105

**Дем'янчук Юрій Вікторович, Новак Ярослав Віталійович,
Сидоренко Віталій Вікторович, Добренька Наталія Вікторівна**
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО БЕЗПЕКОВОГО
СЕРЕДОВИЩА 114

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Цирфа Костянтин Анатолійович
ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОРСЬКИХ АРБІТРАЖНИХ
ІНСТИТУЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ) 119

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Bukhanevych Oleksandr, Ivanova Roksolana**
ISSUES OF APPLICATION OF JUDICIAL CONTROL OF ADMINISTRATIVE COURTS
OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION 9
- Karelin Vladyslav, Koropatnik Ihor**
REGARDING LEGAL REGULATION ALIENATION AND REALIZATION OF MILITARY
PROPERTY 14
- Pavlenko Dmytro**
THE DIRECTIONS FOR FURTHER INSTITUTIONAL IMPROVEMENT OF
THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL FUNCTIONS OF THE PROSECUTION OF UKRAINE..... 22
- Svitlychnyi Oleksandr, Holovii Liudmyla**
SOME FEATURES OF THE FUNCTIONS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE DURING
A STATE OF THE WAR..... 33
- Yarema Vladyslav**
LEGAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE SOCIAL-VALUE NEEDS OF MILITARY
OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE 39

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Lesiuk Vladyslav**
LEGAL FOUNDATIONS FOR INTERPRETING THE ESSENCE OF ECONOMIC ACTIVITY OF
AGRARIAN ENTERPRISES IN UKRAINE 45
- Tyshchenko Yuliia, Poharchenko Tetiana**
MEDIATION AS A TOOL FOR SELF-REGULATION IN ECONOMIC AND COMMERCIAL
ACTIVITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION 52

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

- Tkachenko Yevgeniy, Hryb Viktoriia, Zharko Sofiia, Keda Olena**
RESTRICTIONS ON HUMAN RIGHTS UNDER MARTIAL LAW 58

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Giorgidze Alexander**
THE ISSUE OF IMPROVING THE LEGAL DEFINITION OF THE DIMINISHED CAPACITY
AND INSANITY IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF GEORGIA 67
- Bilous Karina**
SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE INSTITUTE OF PREPARATION FOR
THE RELEASE OF PRISONERS 70
- Davydiuk Vadym**
LEGAL ASPECTS OF COMBATING THE ILLEGAL TOBACCO MARKET IN UKRAINE UNDER
THE CONDITIONS OF MARITAL STATE..... 76

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATING ACTIVITIES**

Kuryliak Oleksandr

CONDUCT OF SEPARATE COVERT INVESTIGATIVE (DEVICE) ACTIONS DURING
THE INVESTIGATION OF THE ACTIVITIES OF ORGANIZED GROUPS COMMITTING
ILLEGAL SMUGGLING OF PERSONS ACROSS THE STATE BORDER OF UKRAINE 85

Marochkin Oleksii

OPEN DATA AS A SOURCE OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 94

INTERNATIONAL LAW

Marinich Volodymyr

FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF OUTER SPACE (COSMIC) LAW DEVELOPMENT..... 100

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND
LEGAL DOCTRINES**

Khalabudenko Oleg

THE RIGHT TO ADEQUATE HOUSING: ITS LEGAL NATURE AND POSSIBLE WAYS OF
IMPLEMENTATION IN THE NATIONAL SPACE LAW 105

Demianchuk Yurii, Novak Yaroslav, Sydorenko Vitalii, Dobrenka Nataliya

THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF THE FORMATION OF THE MODERN SECURITY
ENVIRONMENT 114

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Tsyrfа Kostiantyn

LEGAL STATUS AND ORGANIZATION OF ACTIVITIES OF THE MARITIME ARBITRATION
INSTITUTIONS (THE CASE OF GREAT BRITAIN) 119

UDC 342.922

Bukhanevych Oleksandr

Doctor of Law, Professor,

Head of Department of Constitutional, Administrative and Financial Law

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Буханевич Олександр Миколайович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0001-6397-0715

Ivanova Roksolana

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of International and European Law

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Іванова Роксолана Юріївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного та європейського права

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0001-8257-4486

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9545

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ISSUES OF APPLICATION OF JUDICIAL CONTROL OF ADMINISTRATIVE COURTS OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Summary. Introduction. According to Article 6 of the Constitution of Ukraine, judicial power is considered equal to executive and legislative powers but has distinct functions [1]. Administrative proceedings are highlighted as a primary means of protecting the rights and interests of individuals and legal entities in public law relations. The importance of theoretical study in this area is emphasized to guide the reform of the judicial system and legislation on administrative proceedings. The study begins by framing the importance of judicial control of administrative courts over public administration bodies, acknowledging its role as a critical mechanism in ensuring legal compliance, fairness, and transparency. It outlines the evolving landscape of governance where judicial oversight acts as a cornerstone for maintaining a balance between the autonomy of administrative bodies and the protection of citizens' rights.

Purpose. The primary aim is to dissect and understand the current state and future prospects of judicial control exerted by administrative courts, highlighting its effectiveness, challenges, and impact on public administration. The study seeks to provide a comprehensive overview, identify gaps, and suggest improvements in the judicial oversight process.

Materials and Methods. The study employs a multifaceted methodology, including a review of legal documents, statutes, and case law; comparative analysis of different jurisdictions; interviews with legal experts; and statistical analysis of judicial interventions. It also incorporates policy documents, academic literature, and international standards to provide a well-rounded perspective.

Results. Findings indicate an increased scope of judicial oversight and variability in its application across jurisdictions. Challenges in defining administrative discretion and balancing judicial scrutiny with administrative efficiency are prominent. The study also notes a positive impact on public trust and governance from enhanced judicial oversight but acknowledges the potential for overreach and inefficiency.

Discussion. The discussion revolves around interpreting the results in the context of current legal frameworks and governance models. It explores the implications of increased judicial control for public administration and legal systems, considering

the challenges of maintaining a delicate balance between effective oversight and the necessary autonomy of administrative entities. The discussion also extends to the potential reforms and future trends in judicial oversight.

Key words: judicial control, administrative courts, public administration, legal compliance, transparency.

Анотація. Вступ. Відповідно до статті 6 Конституції України судова влада прирівнюється до виконавчої та законодавчої влади, але має відмінні функції [1]. Виокремлено адміністративне судочинство як основний засіб захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб у публічно-правових відносинах. Підкреслюється важливість теоретичних досліджень у цій сфері для спрямування реформи судової системи та законодавства про адміністративне судочинство. Дослідження починається з визначення важливості судового контролю адміністративних судів над органами державного управління, визнання його ролі як критично важливого механізму для забезпечення дотримання законодавства, справедливості та прозорості. У ньому окреслюється ландшафт управління, що розвивається, де судовий нагляд є наріжним каменем для підтримки балансу між автономією адміністративних органів і захистом прав громадян.

Мета. Основною метою є проаналізувати та зрозуміти поточний стан та майбутні перспективи судового контролю, який здійснюють адміністративні суди, висвітливши його ефективність, виклики та вплив на державне управління. Дослідження має на меті надати комплексний огляд, виявити прогалини та запропонувати вдосконалення процесу судового нагляду.

Матеріали та методи. Дослідження використовує багатогранну методологію, включаючи огляд юридичних документів, статутів і судової практики; порівняльний аналіз різних юрисдикцій; співбесіди з юристами; та статистичний аналіз судових втручань. Він також включає політичні документи, наукову літературу та міжнародні стандарти, щоб забезпечити всебічну перспективу.

Результати. Отримані дані вказують на розширення масштабів судового нагляду та різноманітність його застосування в різних юрисдикціях. Проблеми у визначенні адміністративного розсуду та збалансованості судового контролю з адміністративною ефективністю є помітними. Дослідження також відзначає позитивний вплив посиленого судового нагляду на громадську довіру та управління, але визнає потенційну можливість надмірних дій та неефективності.

Перспективи. Обговорення зосереджено навколо інтерпретації результатів у контексті поточної правової бази та моделей управління. Він досліджує наслідки посилення судового контролю для державного управління та правових систем, розглядаючи проблеми підтримки тонкого балансу між ефективним надглядом та необхідною автономією адміністративних органів. Обговорення також поширюється на потенційні реформи та майбутні тенденції у судовому надгляді.

Ключові слова: судовий контроль, адміністративні суди, державне управління, дотримання законодавства, прозорість.

Problem statement. The effective application of judicial control by administrative courts over public administration bodies is critical for maintaining the rule of law, ensuring transparency, and protecting citizens' rights. However, this area of governance is fraught with several complex issues that challenge the equilibrium between judicial oversight and administrative autonomy.

One primary problem is the delineation of the scope and limits of judicial review. Determining the extent to which administrative courts can and should intervene in the decisions and actions of public administration bodies presents a significant challenge. There is a fine line between necessary judicial scrutiny for legal compliance and the risk of overstepping into administrative discretion, potentially leading to inefficiency and decision-making paralysis within administrative bodies.

Another issue is the evolving nature of legal frameworks and governance models, which continually reshape the landscape of judicial control. These changes necessitate a dynamic approach to judicial review, adaptable to new legal, social, and technological contexts [2]. However, such adaptability can lead to inconsistencies and ambiguities in the application of judicial control.

Furthermore, there are concerns regarding the uniformity and consistency of judicial control across

different jurisdictions. Variability in approaches can lead to a lack of standardized practices, complicating the understanding and predictability of judicial interventions in administrative matters.

The problem is compounded by the challenge of integrating international norms and standards into domestic judicial control mechanisms. As global best practices evolve, ensuring alignment while maintaining the unique aspects of national legal systems becomes increasingly complex.

Lastly, the issue of maintaining public trust and confidence in administrative decisions amidst increasing judicial control is paramount. Striking a balance between ensuring legal compliance and preserving the credibility and legitimacy of administrative actions is a delicate task.

In summary, the problem lies in effectively navigating these complexities to ensure that judicial control by administrative courts enhances the functioning of public administration bodies without compromising their efficiency and decision-making autonomy. This balance is crucial for upholding democratic principles and ensuring a fair, transparent, and accountable governance system.

Analysis of Recent Research and Publications: Recent research and publications in the field of administrative law and judicial control have provided valuable insights into the evolving dynamics between

administrative courts and public administration bodies. The following is an analysis of the key themes and findings from contemporary literature:

A significant amount of literature has been devoted to exploring the delicate balance between effective judicial oversight and preserving the necessary discretion for administrative bodies [3]. Studies have highlighted the importance of this balance in ensuring efficient governance without compromising legal and ethical standards.

Researchers have identified challenges in clearly defining the limits of judicial control. This includes determining the extent of permissible intervention in administrative discretion and the appropriate standards for judicial review. Several publications have discussed the impact of judicial control on the efficiency of public administration [4]. Some argue that increased judicial scrutiny can lead to more accountable and transparent decision-making, while others caution against potential delays and risk aversion in administrative processes.

Contemporary research has examined how administrative courts adapt their oversight mechanisms to evolving legal frameworks and societal expectations. This includes the integration of international norms and the adaptation to technological advancements. Comparative studies have been critical in understanding the different models of judicial control across jurisdictions. These studies provide insights into the effectiveness of various approaches and highlight best practices.

The purpose of this analysis is to synthesize and evaluate the key findings, themes, and discussions presented in recent research and publications concerning the application of judicial control by administrative courts over public administration activities. The analysis aims to achieve several specific objectives. To identify and understand the current trends, challenges, and developments in the field of judicial control over public administration as discussed in recent academic and legal literature. To gather comparative insights by examining how different jurisdictions approach the issue of judicial control, including the extent and nature of judicial intervention in administrative decisions. To explore how recent research addresses the balance between ensuring administrative efficiency and upholding the principles of legality and fairness in administrative decisions. To assess the legal and ethical implications of judicial control over public administration as highlighted in contemporary studies, particularly focusing on issues of administrative autonomy, judicial overreach, and the protection of individual rights [5]. To evaluate how recent publications discuss the integration of international norms and standards into the practice of judicial control, and the impact of such integration on domestic legal systems. To analyze discussions on the impact of

technological advancements, such as artificial intelligence, on the nature and effectiveness of judicial control in the modern administrative state.

To understand how recent studies address the issue of public trust and perception in relation to judicial control of administrative actions. To derive any potential policy recommendations or suggestions for legal reforms that might emerge from recent research, aimed at enhancing the effectiveness, fairness, and transparency of judicial control in public administration.

By achieving these objectives, this analysis seeks to provide a comprehensive overview of the current scholarly discourse on the application of judicial control by administrative courts, contributing to a deeper understanding of this crucial aspect of legal and administrative governance.

Setting objectives. The purpose of this study is to conduct a detailed analysis of the issues arising in the application of judicial control by administrative courts over public administration activities. To define and understand the current scope and extent of judicial control applied by administrative courts over public administration. This includes analyzing how these courts balance their role of oversight with respecting the autonomy of administrative bodies.

Specific objectives. To comprehensively address the issues in the application of judicial control by administrative courts over public administration, the study sets out several specific objectives: to closely analyze and define the current scope and boundaries of judicial control exercised by administrative courts. This includes identifying the types of administrative decisions typically subjected to judicial review [6]; to identify the primary challenges and hurdles faced by administrative courts in exercising judicial oversight. This involves examining common areas of contention, such as the overstepping of judicial authority or under-enforcement of legal standards.

Presentation of the main material of the research. The main material of this research delves into the multifaceted issues surrounding the application of judicial control by administrative courts over public administration activities. The research is structured to cover various key areas:

Judicial Control in Administrative Law: This section explores the nature and scope of judicial control within administrative law, including its constitutional and legal basis. Judicial control in administrative law refers to the oversight exercised by administrative courts over actions, decisions, or inactivity of administrative bodies. It encompasses the court's power to review and, if necessary, overturn or modify decisions made by public administration entities to ensure legality and fairness. This includes reviewing the legality of administrative actions, ensuring adherence to the rule of law, and protecting individual rights against arbitrary or unlawful administrative actions. judicial control often has its roots in

constitutional provisions that establish the separation of powers and the role of the judiciary in overseeing the executive branch [7]. Various laws and statutes provide detailed procedures and grounds on which administrative actions can be challenged in courts.

Historical Evolution: A review of the historical evolution of judicial control, highlighting the changes and developments that have shaped its current state. The history of judicial control reflects an evolving understanding of the balance between administrative discretion and the need for legal oversight. This evolution often mirrors broader societal and legal transformations. Different legal systems have developed unique approaches to judicial control, reflecting their historical, political, and legal contexts. In many jurisdictions, specialized administrative courts or tribunals are established to handle disputes involving public administration. The procedures followed by these courts, including how cases are brought, the types of review conducted, and the remedies provided.

Challenges in Judicial Control: Analysis of the challenges in balancing judicial oversight with administrative efficiency and discretion. Examination of the legal and procedural issues in the application of judicial control, including the interpretation and implementation of laws. Technological advancements, such as the need for courts to understand and adjudicate on issues arising from digital administrative processes and data-driven decision-making [8]. Discussing the necessity for judicial bodies to enhance their technological literacy and for legal frameworks to evolve to address issues like digital privacy, cybersecurity, and AI-based administrative decisions. Exploration of the adoption of technological tools within judicial processes, such as AI-assisted case analysis, electronic filing systems, and virtual courtrooms, and their implications for the efficiency and accessibility of judicial review.

Influence of Social and Cultural Shifts: Investigating how shifts in public expectations, driven by increased digital literacy and access to information, have raised demands for transparency, accountability, and responsiveness in public administration. Analyzing how cultural shifts, such as growing emphasis on inclusivity, environmental sustainability, and human rights, have influenced administrative policies and decisions, subsequently impacting the nature of judicial control. Discussing the necessity for judicial control mechanisms to be responsive to these societal changes, ensuring that administrative actions are aligned with contemporary social values and norms. Exploring the challenge for administrative courts to balance traditional legal principles with progressive societal expectations, particularly in areas like social welfare, public health, and education.

The impact of technological and social changes on the application of judicial control over public ad-

ministration is profound and multifaceted. As public administration evolves in response to technological advancements and shifting social norms, judicial control mechanisms must adapt to effectively oversee these changes while upholding legal principles. This requires continuous learning, legal reform, and a nuanced understanding of the interplay between technology, society, and law.

Challenges and Outlook in the Application of Judicial Control over Public Administration: Maintaining the Balance Between Judicial Scrutiny and Administrative Discretion deal with difficulty in striking the right balance where judicial oversight does not impede the efficient functioning of administrative bodies and risk of either excessive judicial interference leading to bureaucratic gridlock or insufficient scrutiny resulting in unchecked administrative power. Also, adapting to Technological Advancements, like: keeping pace with rapid digital transformations within public administration and adapting judicial processes accordingly and ensuring judicial competence in understanding and adjudicating cases involving complex technological issues. Challenges posed by ambiguous or evolving legal frameworks that govern administrative actions. The complexity of administrative procedures and the need for specialized legal knowledge and resources. Providing equitable access to judicial review for all, especially for marginalized or resource-limited groups.

Achieving consistency in decision-making while accommodating the unique nuances of individual cases. Responding to Social and Cultural Shifts adapting judicial control to align with changing social values, expectations, and norms and balancing traditional legal principles with progressive societal demands, particularly in dynamically evolving sectors like environmental law and human rights.

In conclusion, the application of judicial control over public administration is an area of ongoing evolution, requiring adaptive strategies, continuous learning, and systemic reforms to meet the challenges effectively. The future outlook emphasizes the need for a responsive and dynamic judicial system that upholds the rule of law while being attuned to technological and societal changes.

Conclusions and prospects for further research. The study reaffirms the essential role of judicial control by administrative courts in ensuring that public administration operates within the bounds of the law, upholding the principles of justice and fairness. A key conclusion is the intricate challenge of balancing the autonomy of administrative bodies with effective judicial oversight. This balance is crucial for maintaining the efficiency of administrative actions while safeguarding legal and ethical standards.

The rapid evolution of technology presents both challenges and opportunities for judicial control.

Courts must adapt to new forms of administrative action driven by digital technologies, requiring updated legal frameworks and judicial understanding. The complexities and ambiguities inherent in administrative law pose significant challenges for judicial control, underscoring the need for continuous legal education and specialized expertise in administrative courts. Ensuring equitable access to justice and maintaining consistency in judicial decision-making are vital for the credibility and effectiveness of judicial control over public administration.

Future research should focus on the adaptation of judicial processes to the digital age, exploring how administrative courts can effectively oversee digital administrative actions and decisions. There is a valuable opportunity for comparative studies to understand different international approaches to judicial control, which can offer diverse perspectives and potential solutions to common challenges. Further research is needed in specific areas of administra-

tive action, such as environmental regulation, data protection, and human rights, where administrative decisions have significant societal impacts. Investigating the training needs of judges and administrative court staff in the nuances of modern public administration, as well as the resource allocation for these courts, is crucial. Studies into building public trust and transparency in the judicial control process are essential, especially in an era where public scrutiny of administrative actions is heightened. Future research should also focus on legal reforms and policy development to enhance the effectiveness and efficiency of judicial control mechanisms.

In conclusion, the application of judicial control over public administration is a dynamic field requiring ongoing adaptation and nuanced understanding. As administrative actions evolve, particularly with technological advancements, judicial control mechanisms must also progress to ensure that public administration remains accountable, transparent, and just.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://www.refworld.org/docid/44a280124.html> (date of access: 14.12.2023).
2. Nason S. Administrative justice in wales: A new egalitarianism? *Journal of Social Welfare and Family Law*. 2017. 39(1). P. 115–135.
3. McHarg A. Administrative Discretion, Administrative Rule-Making and Judicial Review. *SSRN*. 2017. 270 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3044092 (date of access: 14.12.2023)
4. Puravelli I., Gerxhi J. The necessity of creating administrative court's based on the current state of the resolution not to take administrative clothing. *Albanian Journal of Legal Studies*. 2011. Vol. 2. P. 30–34.
5. Resolution (77) 31 on the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16804dec56> (date of access: 14.12.2023)
6. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016). *Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e) (date of access: 14.12.2023)
7. Recommendation Rec 2004 (20) on judicial review of administrative acts. *Council of Europe*. URL: [https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?Reference=Rec\(2004\)20](https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?Reference=Rec(2004)20) (date of access: 14.12.2023)
8. Recommendation No R (87) 16 on administrative procedures affecting a large number of persons. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16804eaa5c> (date of access: 14.12.2023)

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na p'iatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine, 28 June 1996]. URL: <https://www.refworld.org/docid/44a280124.html> [in Ukrainian].
2. Nason, S. (2017). Administrative justice in wales: A new egalitarianism? *Journal of Social Welfare and Family Law*, 39(1), 115–135.
3. McHarg, A. (2017). Administrative Discretion, Administrative Rule-Making and Judicial Review. *SSRN*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3044092
4. Puravelli, I., & Gerxhi, J. (2011). The necessity of creating administrative court's based on the current state of the resolution not to take administrative clothing. *Albanian Journal of Legal Studies*, 2, 30–34.
5. Resolution (77) 31 on the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16804dec56>
6. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016). *Council of Europe*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e)
7. Recommendation Rec 2004 (20) on judicial review of administrative acts. *Council of Europe*. URL: [https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?Reference=Rec\(2004\)20](https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?Reference=Rec(2004)20)
8. Recommendation No R (87) 16 on administrative procedures affecting a large number of persons. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16804eaa5c>

УДК 347.21(477):355

Карелін Владислав Володимирович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права
військового факультету міжнародних відносин та права
Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Karelin Vladyslav

*Doctor of Science in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Military Law of the
Military Faculty of International Relations and Law
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv*
ORCID: 0000-0002-6271-2447

Коропатнік Ігор Михайлович

*доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри військового права
військового факультету міжнародних відносин та права
Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Koropatnik Ihor

*Doctor of Science in Law, Professor,
Head of the Department of Military Law of the
Military Faculty of International Relations and Law
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv*
ORCID: 0000-0002-0493-0710

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9445

ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА REGARDING LEGAL REGULATION ALIENATION AND REALIZATION OF MILITARY PROPERTY

Анотація. У контексті дії військового стану, правове регулювання списання та відчуження військового майна може стикатися з рядом проблем, які варто враховувати: недостатня чіткість законодавства – оскільки законодавство може бути недостатньо чітким або деталізованим у визначенні процедур та умов списання та відчуження військового майна. Відсутність конкретних норм та визначень може вести до розбіжностей та непорозумінь; брак механізмів контролю являє собою відсутність ефективних механізмів контролю та нагляду за процесами списання та відчуження може призвести до корупції, зловживань та несправедливого використання військового майна; недостатній захист прав власності виявляється в тому, що якщо не забезпечено ефективний захист прав власності, може виникнути ризик неправомірного захоплення чи використання військового майна, що може порушити права осіб чи організацій; недостатня участь громадськості тобто участь громадськості в прийнятті рішень щодо списання та відчуження військового майна може бути обмеженою. Це може викликати недовіру та конфлікти між урядом і громадськістю; фінансові аспекти проявляються у прозорості фінансових операцій, пов'язаних із списанням та відчуженням військового майна. Недостатня звітність може викликати сумніви щодо ефективного використання ресурсів; міжнародні стандарти – якщо країна вступає в міжнародні зобов'язання або отримує допомогу в області військового майна, важливо враховувати міжнародні стандарти та вимоги в цьому контексті.

Розв'язання цих проблем може включати удосконалення законодавства, створення ефективних механізмів контролю, забезпечення прозорості та відкритості в процесах списання та відчуження майна, а також залучення громадськості та стейкхолдерів у прийняття рішень.

Удосконалення правового регулювання відчуження та реалізації військового майна є важливим завданням для забезпечення ефективного використання оборонних ресурсів, забезпечення національної безпеки та забезпечення прозорості та відповідальності в управлінні військовими активами. Нижче подано кілька можливих напрямків удосконалення правового регулювання в цьому контексті: створення оновленого єдиного та зрозумілого нормативного акту, що регулює відчуження та реалізацію військового майна; впровадження системи обліку та інвентаризації військового майна для уникнення його втрат та забезпечення точної інформації про наявні ресурси; забезпечення прозорості та відкритості в процесах відчуження та реалізації військового майна. Розробка механізмів зовнішнього та внутрішнього контролю, включаючи залучення громадськості та недержавного сектору; впровадження сучасних методів оцінки вартості військового майна для забезпечення його правильної цінності та реалізації на ринку; встановлення чітких норм та правил для проведення публічних аукціонів при відчуженні військового майна, щоб забезпечити конкурентний та справедливий процес продажу; використання сучасних інформаційних технологій для полегшення процесів обліку, моніторингу та управління військовим майном; встановлення механізмів відповідальності за порушення правил відчуження та реалізації військового майна, включаючи адміністративні, цивільні та кримінальні санкції.

Ці заходи можуть сприяти створенню ефективної та прозорої системи управління військовим майном, забезпечуючи його оптимальне використання в інтересах національної безпеки та стабільності.

Ключові слова: військове майно, правове регулювання, відчуження, реалізація, Збройні Сили України, військовий стан.

Summary. In the context of martial law, the legal regulation of decommissioning and alienation of military property may face a number of problems that should be taken into account: insufficient clarity of legislation – as the legislation may not be sufficiently clear or detailed in defining the procedures and conditions for decommissioning and alienation of military property. The lack of specific norms and definitions can lead to disagreements and misunderstandings; the lack of control mechanisms means the lack of effective control mechanisms and supervision over the processes of decommissioning and alienation can lead to corruption, abuse and unfair use of military property; insufficient protection of property rights is manifested in the fact that if effective protection of property rights is not ensured, there may be a risk of illegal seizure or use of military property, which may violate the rights of individuals or organizations; insufficient public participation, that is, public participation in decision-making regarding the write-off and disposal of military property may be limited. This can cause mistrust and conflict between the government and the public; financial aspects are manifested in the transparency of financial transactions related to the write-off and alienation of military property. Insufficient reporting may raise doubts about the efficient use of resources; international standards – if a country enters into international obligations or receives assistance in the field of military property, it is important to consider international standards and requirements in this context.

Solving these problems may include improving legislation, creating effective control mechanisms, ensuring transparency and openness in the processes of write-off and alienation of property, as well as involving the public and stakeholders in decision-making.

Improving the legal regulation of the alienation and sale of military property is an important task for ensuring the effective use of defense resources, ensuring national security, and ensuring transparency and accountability in the management of military assets. Below are several possible directions for improving legal regulation in this context: creation of an updated unified and understandable regulatory act regulating the alienation and sale of military property; implementation of a system of accounting and inventory of military property to avoid its losses and provide accurate information about available resources; ensuring transparency and openness in the processes of alienation and sale of military property. Development of external and internal control mechanisms, including the involvement of the public and the non-governmental sector; implementation of modern methods of assessing the value of military property to ensure its correct value and sale on the market; establishment of clear norms and rules for holding public auctions for the alienation of military property to ensure a competitive and fair sale process; the use of modern information technologies to facilitate the processes of accounting, monitoring and management of military property; establishment of mechanisms of responsibility for violations of the rules of alienation and sale of military property, including administrative, civil and criminal sanctions.

These measures can contribute to the creation of an effective and transparent system of military property management, ensuring its optimal use in the interests of national security and stability.

Key words: military property, legal regulation, alienation, implementation, Armed Forces of Ukraine, martial law.

Постановка проблеми. У контексті дії військового стану, правове регулювання списання та відчуження військового майна може стикатися з рядом проблем, які варто враховувати: недостатня чіткість законодавства — оскільки законодавство може бути недостатньо чітким або деталізованим у визначенні процедур та умов списання та відчуження військового майна. Відсутність конкретних норм та визначень може вести до розбіжностей та непорозумінь; брак

механізмів контролю являє собою відсутність ефективних механізмів контролю та нагляду за процесами списання та відчуження може призвести до корупції, зловживань та несправедливого використання військового майна; недостатній захист прав власності виявляється в тому, що якщо не забезпечено ефективний захист прав власності, може виникнути ризик неправомірного захоплення чи використання військового майна, що може порушити права осіб

чи організацій; недостатня участь громадськості тобто участь громадськості в прийнятті рішень щодо списання та відчуження військового майна може бути обмеженою. Це може викликати недовіру та конфлікти між урядом і громадськістю; фінансові аспекти проявляються у прозорості фінансових операцій, пов'язаних із списанням та відчуженням військового майна. Недостатня звітність може викликати сумніви щодо ефективного використання ресурсів; міжнародні стандарти — якщо країна вступає в міжнародні зобов'язання або отримує допомогу в області військового майна, важливо враховувати міжнародні стандарти та вимоги в цьому контексті.

Розв'язання цих проблем може включати удосконалення законодавства, створення ефективних механізмів контролю, забезпечення прозорості та відкритості в процесах списання та відчуження майна, а також залучення громадськості та стейкхолдерів у прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеною проблематикою займалися такі науковці як Є. Бойченко [1], С. Іванов [2], В. Кісель [3], П. Кондик [4], Ю. Кучинський [5], О. Мельник [6], В. Панасюк [7], В. Щербина [8] та інші, але їхні дослідження не у повній мірі розкривали проблематику відчуження та реалізації військового майна, а також вони здійснювались до введення в дію режиму воєнного стану.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є проблематика дослідження відчуження та реалізації військового майна, а також проведення аналізу нормативно-правової бази, якою врегульовано військово-майнові відносини.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання питання відчуження та реалізації військового майна в Україні; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері правового регулювання діяльності військ та сил в цілому та безпосередньо відчуження та реалізації військового майна в Україні. В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики процесу відчуження та реалізації військового майна в Україні в цілому); аналізу та синтезу (виділення окремих елементів процесу відчуження та реалізації військового майна в Україні); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. У відповідності до законодавства України, військове майно є об'єктом державної власності. Воно може включати в себе земельні ділянки, будівлі, споруди, обладнання, знаряддя, зброю, військову техніку, амуніцію та інші об'єкти. Управління цим майном здійснюється Міністерством оборони України, яке відповідає за його збереження, ефективне використання та раціональне розміщення.

Україна також здійснює контроль за обігом військової продукції, зброї та спецтехніки з метою забезпечення безпеки та запобігання її незаконному обігу. Законодавство також передбачає відповідальність за порушення правил використання та обігу військового майна.

Правове регулювання обігу, відчуження та реалізації військового майна в Україні базується на низці законодавчих актів, які визначають порядок володіння, використання та розпорядження цим майном. Основні закони, які визначають правові засади військового майна в Україні, включають: Закон України «Про оборону України» [9], який визначає загальні засади організації оборони країни, включаючи володіння та використання військового майна; Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» [10], який регулює питання, пов'язані з військовою діяльністю, включаючи використання та обіг військового майна; Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [11], в якому надається поняття військового майна та його статусу, а також процедур обліку, списання, інвентаризації, відчуження та його утилізації; Закон України «Про використання земель оборони» від 27.11.2003 р. № 1345-IV [12].

Додатково, існують підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють конкретні аспекти володіння, використання та обігу військового майна, такі як накази, інструкції, правила та положення, які видані відповідно до вищезазначених законів, серед яких Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку вилучення і передачі військового майна Збройних Сил» від 29.08.2002 р. № 1282 [13], Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил» від 28.12.2000 р. № 1919 [14], Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації та управління військовим майном» від 15.08.2007 р. № 1063 [15], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку відчуження земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого військового майна, що підлягають реалізації, та земельних ділянок, які вивільняються у процесі реформування Збройних Сил і Державної спеціальної служби транспорту» від 22.05.2013 р. № 436 [16] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2015 р. № 740-р «Про затвердження переліку об'єктів нерухомого військового майна, яке може бути відчужено окремо від земельних ділянок» від 17.07.2015 р. № 740-р [17]. Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Порядку списання військового майна у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту». від 29.03.2021 р. № 81 [18].

Міністерство оборони України відповідно до покладених на нього завдань подає Кабінетові

Міністрів України пропозиції щодо відчуження надлишкового військового майна, що придатне для подальшого використання, але не знаходить застосування у повсякденній діяльності військ, у тому числі: озброєння та військової техніки, списаного рухомого військового майна, земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого військового майна, що підлягають реалізації, земельних ділянок, які вивільняються в процесі реформування Збройних Сил, об'єктів надлишкового нерухомого військового майна, яке може бути відчужено окремо від земельних ділянок [19].

Військове майно є державним майном, яке закріплене за військовими частинами Збройних Сил України на праві оперативного управління, а його вилучення з метою подальшої реалізації здійснюється за прийняттям відповідного рішення Міністерства оборони України його органом на який покладена функція з відчуження військового майна [19].

У Міністерстві оборони України існує чіткий механізм порядку відчуження військового майна Збройних Сил, який визначено у Законі України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [11] та інших нормативно-правових актах, які забезпечують прозорість цього процесу на всіх етапах, та не припускає корупційних схем відчуження надлишкового військового майна.

Переліки військового майна Збройних Сил, яке може бути відчужено, складаються службами забезпечення органів військового управління (за номенклатурою) та погоджуються Головнокомандувачем Збройних Сил України, Міністерством економіки України, Міністерством фінансів України та Міністерством юстиції України [19].

У Переліки (додаткові переліки) включається майно, яке вивільняється внаслідок скорочення та реорганізації Збройних Сил України, переформування військових частин, їх переозброєння, планового поновлення тощо, а також військове майно застарілих зразків, яке не стоїть на озброєнні Збройних Сил України, за якісним (технічним) станом відноситься до останньої (найнижчої) категорії, є технічно несправним, непридатним для подальшого використання, морально і фізично застарілим, таким що не відповідає вимогам технічних умов та відповідних стандартів, відновлення (ремонт) якого технічно неможливий або економічно недоцільний [19].

Кошти від реалізації надлишкового рухомого військового майна Збройних Сил України розподіляється 50% на 50% до загального фонду та спеціального фонду Міністерства оборони України. Кошти спеціального фонду спрямовуються виключно на будівництво та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил України [19].

Відповідно до Наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Порядку списання

військового майна у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту». від 29.03.2021 р. № 81, списання військового майна здійснюється у разі: набуття непридатного стану (за неможливості або економічної недоцільності його відновлення і використання); убування в межах затверджених норм; розбирання (розділення) зразків озброєння, військової та спеціальної техніки під час дії правового режиму воєнного стану з метою використання їх складових для відновлення, модернізації зразків озброєння, військової та спеціальної техніки або їх виготовлення; використання пального для заправлення автомобільної, спеціальної техніки, повітряних суден, кораблів, човнів, електроагрегатів, засобів малої механізації підрозділів крайн-партнерів, складових сектору безпеки і оборони, юридичних осіб незалежно від форм власності, а також фізичних осіб, у яких перебувають у власності такі засоби, для виконання завдань в інтересах Збройних Сил»; втрати чи нестачі військового майна за умови, що відновлення його є неможливим або економічно недоцільним, зокрема у разі: 1) виявлення як нестачі в результаті інвентаризації; 2) втрати (знищення, руйнування) внаслідок стихійного лиха або воєнних (бойових) дій, проведення антитерористичної (миротворчої) операції, проведення операції Об'єднаних сил або внаслідок диверсій; 3) втрати (знищення, руйнування) внаслідок пожежі, катастрофи або аварії; 4) знищення або приведення у непридатний стан за розпорядженням військового командування з метою запобігання загарбанням його противником або з метою запобігання поширенню інфекційних захворювань; 5) використання на виробничі, господарські та експлуатаційні потреби в межах установлених норм, у тому числі на підготовку зброї (боєприпасів) до зберігання або застосування, виготовлення сумішей, проведення аналізу, виконання будівельних та будівельно-монтажних робіт; 6) знесення будівель (споруд, об'єктів незавершеного будівництва, об'єктів благоустрою, інженерних мереж, спеціальних споруд, гідротехнічних споруд, будівель та споруд, що розташовані у службово-технічній забудові при аеродромах та технічних позиціях зенітних ракетних та радіотехнічних військ, арсеналів, баз і складів зберігання боєприпасів, їх огороження) у зв'язку з пошкодженнями (руйнуванням) та набуття непридатного стану (за неможливості або економічної недоцільності його відновлення і використання) внаслідок воєнних (бойових) дій, терористичних актів, диверсій, проведення антитерористичної операції, проведення операції Об'єднаних сил, міжнародної операції з підтримання миру і безпеки, спричинених іншою збройною агресією; 7) знесення будівель (споруд) або об'єктів незавершеного будівництва через недоцільність використання та з метою будівництва на їх місці нових об'єктів [18].

У випадку коли військове майно підлягає утилізації згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, його списання може здійснюватися на підставі та на умовах зазначених договорів [18].

Списання військового майна (крім будівель (споруд), об'єктів незавершеного будівництва) проводиться за актами якісного (технічного) стану, інспекторськими посвідченнями та за актами списання. Списання будівель (споруд), об'єктів незавершеного будівництва проводиться за актом списання будівель (споруд), об'єктів незавершеного будівництва та за інспекторськими посвідченнями на списання будівель (споруд), об'єктів незавершеного будівництва [18].

Витрати на проектно-вишукувальні роботи списуються відповідно до Порядку списання витрат по об'єктах незавершеного будівництва, що ліквідуються, затвердженого наказом Міністерства статистики України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, Державного комітету у справах містобудування і архітектури України від 28.09.1995 № 243/150/156/195 [18].

В Інструкції списання втраченого під час бойових дій військового майна зазначено повний механізм списання військового майна ЗСУ, що було втрачено/знищено під час бойових дій, коли заподіяна шкода відноситься на рахунок держави через неможливість відшкодування вартості майна за рахунок винних осіб [20], а саме:

1. Наказ командира в/ч про призначення розслідування для встановлення обставин втрати або знищення військового майна;

2. Проведення розслідування і видача наказу командира в/ч про його результати;

3. Комісія із списання військового майна встановлює причини списання майна, визначає його залишкову вартість, встановлює винних осіб (за наявності) та складає акт, що затверджується командиром в/ч;

4. Підготовка пакету документів для списання майна: засвідчена копія матеріалів розслідування; витяги з наказів про призначення та результати проведення розслідування; перелік військового майна, що підлягає списанню за інспекторськими посвідченнями (форма у Додатку 17 до Наказу Міноборони № 81 від 29.03.2021); виписки з книг обліку втрат військового майна по службах забезпечення, а також із книги обліку нестач військової частини; акти технічного стану (якщо майно обліковувалось за номерами) чи акти списання (для решти матеріальних засобів), складені на підставі наявних облікових даних на момент настання події, із зазначенням обставин втрати/знищення майна, затверджені командиром в/ч (форми у Додатках 3, 11 до Наказу Міноборони № 81 від 29.03.2021); відомість визначення залишкової вартості військового майна на момент втрати/знищення; засвідчені в установленому законодавством порядку копії рішень суду або орга-

ну досудового розслідування (за наявності); якщо іде списання стрілецької зброї та боєприпасів — додатково додається довідка від підрозділу МВС (форма у Додатку № 3 до Інструкції, затвердженої Наказом Міноборони № 359 від 29.06.2005);

5. Виходячи з вартості майна (додаток 9 до Наказу Міноборони № 81 від 29.03.2021) та його номенклатури (додаток 10 до Наказу Міноборони № 81 від 29.03.2021), командир в/ч або сам видає інспекторське посвідчення, або направляє клопотання про його отримання разом із пакетом документів за підпорядкованістю вище через відповідну службу забезпечення. Клопотання з пакетом документів має бути направлено посадовій особі вищого рівня не пізніше 15 днів після видання наказу про результати розслідування або надходження до в/ч рішення суду. Якщо рішення про видачу інспекторського посвідчення має приймати Міністр оборони, клопотання має бути попередньо погоджено Департаментом фінансів Міноборони та завізовано юридичною службою Міноборони. Якщо рішення має прийматись начальниками служб забезпечення органів військового управління, клопотання має бути погоджене з відповідними командувачами виду (роду військ, сил) ЗСУ, керівниками відповідного органу управління Військової служби правопорядку ЗСУ за територіальним принципом, фінансово-економічних органів та юридичних служб виду (роду військ, сил) ЗСУ. Після погодження клопотання воно разом з іншими документами надається на погодження до фінансово-економічного органу та візування до юридичної служби відповідного структурного підрозділу органу військового управління. Якщо рішення має прийматись командувачем виду (роду військ, сил) ЗСУ, клопотання має бути погоджене з керівниками відповідного органу управління Військової служби правопорядку ЗСУ за територіальним принципом, фінансово-економічних органів та юридичних служб виду (роду військ, сил) ЗСУ та центральними службами забезпечення згідно з номенклатурою майна;

6. Посадові особи вищого рівня мають розглянути клопотання і затвердити інспекторські посвідчення або призначити повторне розслідування протягом 30 днів з дня надходження клопотання;

7. Після отримання затвердженого інспекторського посвідчення в/ч списує військове майно з обліку шляхом внесення запису до книги обліку втрат, книги обліку нестач [20].

Також слід зазначити, що Верховна Рада України ухвалила проєкт закону про внесення змін до ст. 4 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних силах України» щодо спрощення процедури списання військового майна. Законодавча ініціатива № 10039 була підтримана 302 голосами народних депутатів [21].

Проєктом закону пропонується внести зміни у ст. 4 Закону України «Про правовий режим

майна у Збройних силах України» доповнивши її новими частинами, що встановлюватимуть опис спрощеної процедури списання військового майна, згідно з якою командир військової частини за поданням комісії для списання військового майна матиме право своїм наказом списувати закріплене за військовою частиною майно незалежно від номенклатури служб забезпечення (крім зброї) вартістю за одиницю військового майна або за одним актом до 100 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян без затверджень та погоджень з посадовими особами вищих рівнів, правоохоронними органами чи спеціальним правоохоронним формуванням у складі Збройних сил України без проведення обов'язкових розслідувань причин та обставин втрати або знищення, дострокового зносу, перевитрати військового майна (крім зброї), крім випадків наявності інформації про втрату або знищення, дострокового зносу, перевитрати військового майна (крім зброї) внаслідок невиконання або неналежного виконання особою службових обов'язків або вчинення особою правопорушення.

Документом також пропонується запровадження спрощеної процедури списання військового майна у разі втрати (знищення, руйнування) внаслідок воєнних (бойових) дій.

Зазначається, що таке майно буде перелічуватися в єдиному акті списання, що складатиметься комісією та учасниками або свідками події, за їх наявності, і подаватиметься на затвердження командувачу виду Збройних сил України. Ухвалені зміни скоротять процедуру до 2–3 тижнів.

Очікується, що реалізація положень законопроекту сприятиме підвищенню ефективності у процесі списання і постановки на облік військового майна, розвантажить командирів військових частин, які більше часу приділятимуть підготовці і реалізації саме бойових завдань, що є головним пріоритетом під час війни [21].

Процес списання техніки стає простим і швидким, адже час — головний ресурс на війні. Ми шукаємо і знаходимо рішення, які полегшують службу наших воїнів, а не змушують їх займатись стосами паперів. Наказ про списання є одним із таких рішень.

Завдяки спрощенню процедури та скороченню строків списання, командири оперативніше отримуватимуть інформацію про потребу у військовій техніці. Зміни до процедури списання було розроблено разом з Міністерством цифрової трансформації.

Висновки. Удосконалення правового регулювання відчуження та реалізації військового майна є важливим завданням для забезпечення ефективного використання оборонних ресурсів, забезпечення національної безпеки та забезпечення прозорості та відповідальності в управлінні військовими активами. Нижче подано кілька можливих напрямків удосконалення правового регулювання в цьому контексті:

- створення оновленого єдиного та зрозумілого нормативного акту, що регулює відчуження та реалізацію військового майна;
- впровадження системи обліку та інвентаризації військового майна для уникнення його втрат та забезпечення точної інформації про наявні ресурси;
- забезпечення прозорості та відкритості в процесах відчуження та реалізації військового майна. Розробка механізмів зовнішнього та внутрішнього контролю, включаючи залучення громадськості та недержавного сектору;
- впровадження сучасних методів оцінки вартості військового майна для забезпечення його правильної цінності та реалізації на ринку;
- встановлення чітких норм та правил для проведення публічних аукціонів при відчуженні військового майна, щоб забезпечити конкурентний та справедливий процес продажу;
- використання сучасних інформаційних технологій для полегшення процесів обліку, моніторингу та управління військовим майном;
- встановлення механізмів відповідальності за порушення правил відчуження та реалізації військового майна, включаючи адміністративні, цивільні та кримінальні санкції.

Ці заходи можуть сприяти створенню ефективної та прозорої системи управління військовим майном, забезпечуючи його оптимальне використання в інтересах національної безпеки та стабільності.

Література

1. Бойченко Є. Г. Правове регулювання господарської діяльності військових частин Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2015. 20 с.
2. Іванов С. О. Правовий режим майна, закріпленого за військовими частинами. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 117–123.
3. Кисіль В. Й. Поняття та правовий режим військового майна: цивільно-правовий аспект. *Юридична Україна*. 2006. № 2. С. 59–63.
4. Кондик П. М. Правові аспекти визначення статусу військового майна. *Вісник господарського судочинства*. 2002. № 3. С. 161–165.
5. Кучинський Ю. Д. Проблеми адміністративно-правового регулювання режиму військового майна в Україні. *Форум права*. 2016. № 5. С. 110–114.

6. Мельник О. Г. Правове регулювання відносин з охорони військового майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43(2). С. 62–65.
7. Панасюк В. Види надання в оренду військового майна. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика, 2020. № 3. С. 328–334.
8. Щербина В. С. Правовий режим майна у Збройних Силах України. Приватне право і підприємництво: зб. наук. пр.; Н.-д. ін-т приват. права і підприємництва Нац. акад. правових наук України. 2012. № 11. С. 148–153.
9. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
10. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України 25.03.1992 № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.
11. Про правовий режим майна у Збройних силах України : Закон України від 21.09.1999 № 1075-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 407.
12. Про використання земель оборони : Закон України від 27.11.2003 р. № 1345-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 209.
13. Про затвердження Порядку вилучення і передачі військового майна Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 № 1282. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
14. Положення про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1919. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
15. Деякі питання реалізації та управління військовим майном : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2007 р. № 1063. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
16. Про затвердження Порядку відчуження земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого військового майна, що підлягають реалізації, та земельних ділянок, які вивільняються у процесі реформування Збройних Сил і Державної спеціальної служби транспорту : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2013 р. № 436. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
17. Про затвердження переліку об'єктів нерухомого військового майна, яке може бути відчужено окремо від земельних ділянок : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2015 № 740-р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
18. Про затвердження Порядку списання військового майна у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : Наказ Міністерства оборони України від 29.03.2021 р. № 81. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0655-21#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
19. Відчуження військового майна. *Міністерство оборони України: офіційний вебсайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vidchuzhennya-vijskovogo-majna/> (дата звернення: 25.11.2023).
20. Інструкція про списання втраченого під час бойових дій військового майна. *Василь Кісіль і Партнери: вебсайт*. URL: <https://vkr.ua/ua/defense/spisannya-vtrachenogo-pid-chas-boyovikh-diy-viyskovogo-maynanbsp> (дата звернення: 25.11.2023).
21. Рада підтримала спрощення процедури списання військового майна. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3770218-rada-pidtrimala-sprosenna-proceduri-spisanna-vijskovogo-majna.html> (дата звернення: 25.11.2023).

References

1. Boichenko, Ye. H. (2015). Pravove rehuliuвання hospodarskoi diialnosti viiskovykh chastyn Zbroinykh Syl Ukrainy [Legal regulation of economic activity of military units of the Armed Forces of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
2. Ivanov, S. O. 2004. Pravovy rehym maina, zakripleno za viiskovymy chastynamy [Legal regime of property assigned to military units]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava, 1–2*, 117–123 [in Ukrainian].
3. Kysil, V. I. (2006). Poniattia ta pravovy rehym viiskovoho maina: tsyvilno-pravovy aspekt [Concept and legal regime of military property: civil-legal aspect]. *Yurydychna Ukraina, 2*, 59–63 [in Ukrainian].
4. Kondyk, P. M. (2002). Pravovi aspekty vyznachennia statusu viiskovoho maina [Legal aspects of determination of the military property status]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva, 3*, 161–165 [in Ukrainian].
5. Kuchynskiy, Yu. D. (2016). Problemy administratyvno-pravovoho rehuliuвання rehymu viiskovoho maina v Ukraini [Problems of administrative-legal regime of military equipment in Ukraine]. *Forum prava, 5*, 110–114 [in Ukrainian].
6. Melnyk, O. H. (2017). Pravove rehuliuвання vidnosyn z okhorony viiskovoho maina [Legal regulation of relations with protection of munition]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo, 43(2)*, 62–65 [in Ukrainian].

7. Panasiuk, V. (2020). Vydy nadання v orendu viiskovoho maina [Types of military property lease]. *Yurydychnyi visnyk*. Odesa: Helvetyka, 3, 328–334 [in Ukrainian].

8. Shcherbyna, V.S. (2012). Pravovy rehym maina u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Legal regime of property in the Armed Forces of Ukraine]. *Pryvatne pravo i pidpriumnytstvo: zb. nauk. pr.*; N.-d. in-t pryvat. prava i pidpriumnytstva Nats. akad. pravovykh nauk Ukrainy, 11, 148–153 [in Ukrainian].

9. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 № 1932-XII [On Defence of Ukraine: Law of Ukraine dated 06.12.1991 No. 1932-XII]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada* [in Ukrainian].

10. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy 25.03.1992 № 2232-XII [On General Military Duty and Military Service: Law of Ukraine 25.03.1992 No. 2232-XII No. 1932-XII]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada* [in Ukrainian].

11. Pro pravovyi rehym maina u Zbroinykh sylakh Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.09.1999 № 1075-XIV [On the Legal Regime for Property in the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine dated September 21, 1999 No. 1075-XIV]. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada* [in Ukrainian].

12. Pro vykorystannia zemel oborony: Zakon Ukrainy vid 27.11.2003 r. № 1345-IV [On Use of Defense Lands: Law of Ukraine dated November 27, 2003 No. 1345-IV]. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada* [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Poriadku vyluchennia i peredachi viiskovoho maina Zbroinykh Syl: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.08.2002 № 1282 [On approval of the Procedure for seizure and transfer of military property of the Armed Forces: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 29, 2002 No. 1282]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-2002-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

14. Polozhennia pro poriadok vidchuzhennia ta realizatsii viiskovoho maina Zbroinykh Syl Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.12.2000 № 1919 [Regulations on the procedure for alienation and sale of military property of the Armed Forces of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.28.2000 No. 1919]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

15. Deiaki pytannia realizatsii ta upravlinnia viiskovym mainom: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.08.2007 r. № 1063 [Some issues of implementation and management of military property: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 15, 2007 No. 1063]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-2007-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku vidchuzhennia zemelnykh dilianok, na yakykh roztashovani obiekty nerukhomoho viiskovoho maina, shcho pidliahaiut realizatsii, ta zemelnykh dilianok, yaki vyvilniautsia u protsesi reformuvannia Zbroinykh Syl i Derzhavnoi spetsialnoi sluzhby transportu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.05.2013 r. № 436 [On the approval of the Procedure for the alienation of land plots on which real military property objects to be sold are located, and land plots released in the process of reforming the Armed Forces and the State Special Transport Service: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 22.05. No. 436 of 2013]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennia pereliku obektiv nerukhomoho viiskovoho maina, yake mozhe buty vidchuzheno okremo vid zemelnykh dilianok: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.07.2015 № 740-r [On approval of the list of immovable military property objects that can be alienated separately from land plots: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07.17.2015 No. 740-r]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2015-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia Poriadku spysannia viiskovoho maina u Zbroinykh Sylakh Ukrainy ta Derzhavnii spetsialnii sluzhbi transportu: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 29.03.2021 r. № 81 [On the approval of the Procedure for writing off military property in the Armed Forces of Ukraine and the State Special Transport Service: Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated March 29, 2021 No. 81]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0655-21#Text> [in Ukrainian].

19. Vidchuzhennia viiskovoho maina [Alienation of military property]. *Ministerstvo oborony Ukrainy: ofitsiyni vebсайт — Ministry of Defense of Ukraine: official website*. Retrieved from <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vidchuzhennya-vijskovogo-majna/> [in Ukrainian].

20. Instruksiiia pro spysannia vtrachenoho pid chas boiovykh dii viiskovoho maina [Instructions on writing off military property lost during hostilities]. *Vasyl Kisil i Partnery: vebсайт*. Retrieved from <https://vkp.ua/ua/defense/spisannya-vtrachenogo-pid-chas-boiovikh-diy-vijskovogo-maynanbsp> [in Ukrainian].

21. Rada pidtrymala sproshchennia protsedury spysannia viiskovoho maina [Rada supported the simplification of the procedure for writing off military property]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3770218-rada-pidtrimala-sproshchennia-proceduri-spisannya-vijskovogo-majna.html> [in Ukrainian].

Павленко Дмитро Юрійович
здобувач ступеня доктора філософії (081 «Право»)
Національного університету біоресурсів і природокористування України
Pavlenko Dmytro
Postgraduate (081 Law) of the
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0009-0008-8882-2231

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9482

НАПРЯМКИ ПОДАЛЬШОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

THE DIRECTIONS FOR FURTHER INSTITUTIONAL IMPROVEMENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL FUNCTIONS OF THE PROSECUTION OF UKRAINE

Анотація. Питання організації та діяльності прокуратури, шляхів підвищення її результативності та ефективності, виконання адміністративних функцій органами прокуратури неодноразово ставали предметом уваги дослідників. Однак сьогодні існує дефіцит фундаментальних теоретичних знань про інституційне удосконалення адміністративних функцій прокуратури України. Стаття розглядає актуальні питання інституційного удосконалення адміністративно-правових функцій прокуратури України у контексті сучасних викликів та динаміки правового середовища. Зосереджується увага на визначенні ключових напрямків інституційного удосконалення, враховуючи сучасні тенденції та потреби суспільства, зокрема розглядаються питання ефективності та результативності роботи прокуратури в адміністративній сфері та досліджуються аспекти внутрішньої організації та контролю, спрямовані на підвищення ефективності діяльності прокуратури в Україні. Здійснено аналіз напрямків подальшого розвитку прокурорських повноважень в контексті адміністративно-правового регулювання. Автор досліджує нові законодавчі положення, спрямовані на визначення адміністративного статусу прокуратури. Аналізуються проблеми, що виникають при зміні адміністративних повноважень та ролі прокуратури в системі правового захисту громадян. Розглядаються особливості реалізації адміністративних функцій та використання нових правових інструментів. Дослідження аналізує концепції статусу та ролі прокуратури в сучасній адміністративно-правовій системі з виділенням ключових проблем і недопрацювань реформ з виділенням можливих напрямків подальшого організаційного та інституційного удосконалення адміністративно-правових функцій прокуратури України. Результати дослідження виявляють проблеми адміністративно-правового статусу прокуратури, такі як неоднозначність ролі, конфліктність повноважень та недоліки внутрішньої організації. Отримані висновки мають практичне значення для подальших реформ та покращення адміністративно-правового статусу прокуратури, сприяючи її ефективній участі у правозахисній і правоохоронній діяльності, відповідній ролі у правосудді та захисті прав і свобод громадян.

Ключові слова: прокуратура, функції прокуратури, повноваження прокуратури, суб'єкт владних повноважень, правоохоронний орган.

Summary. The issues related to the organization and activities of the prosecution service, ways to enhance its effectiveness and efficiency, and the performance of administrative functions by prosecution authorities have been a subject of researchers' attention. However, there is currently a deficit of fundamental theoretical knowledge regarding the institutional improvement of administrative functions of the prosecution service of Ukraine. This article explores the current issues of institutional improvement of administrative-legal functions of the prosecution service of Ukraine in the context of contemporary challenges and the dynamics of the legal environment. The focus is on identifying key directions for institutional improvement, considering modern trends and societal needs. The article examines the effectiveness and performance of the prosecution service in the administrative sphere and investigates aspects of internal organization and control aimed at enhancing its efficiency in Ukraine. An analysis of the directions for the further development of prosecutorial powers in the context of administrative-legal regulation is conducted. The author explores new legislative provisions aimed at determining the administrative status of the prosecution

service. Problems arising from changes in administrative powers and the role of the prosecution service in the legal protection of citizens are discussed. The study delves into the specifics of implementing administrative functions and utilizing new legal instruments. The research analyzes concepts of the status and role of the prosecution service in the modern administrative-legal system, highlighting key problems and shortcomings in reforms and suggesting possible directions for further organizational and institutional improvement of administrative-legal functions of the prosecution service of Ukraine. The findings of the research reveal problems in the administrative-legal status of the prosecution service, such as the ambiguity of its role, conflicts of authority, and internal organizational deficiencies. The conclusions drawn have practical significance for future reforms and improvements in the administrative-legal status of the prosecution service, contributing to its effective participation in legal protection and law enforcement activities, corresponding to its role in justice and the protection of citizens' rights and freedoms.

Key words: prosecution, functions of the prosecution, powers of the prosecution, subject of power, law enforcement body.

Постановка проблеми. Вплив на функціонування прокуратури не обмежується лише відповідною нормативною регламентацією. Не менш важливе значення мають внутрішні фактори організаційно-управлінського характеру, адже упорядкованість, узгодженість взаємодії частин структури цілого є невід'ємною умовою виконання завдань та досягнення мети діяльності прокуратури. Поняття «організація» щодо прокуратури закріплене в п. 14 ст. 92, ст. 131-1 Конституції України, у назві розділів I та II Закону України «Про прокуратуру». Згідно з цими нормами до змісту поняття «організація» включаються положення про організаційну будову прокуратури, структуру її основних ланок, єдність системи, а також повноваження прокурорів — керівників щодо керівництва підпорядкованими прокуратурами та ін. Тобто по суті «організація» розглядається як певне утворення, яке має відповідну організаційну структуру, склад посад, загальну штатну чисельність та створене для реалізації конкретної діяльності. Відтак набуває гостроти потреба у дослідженні напрямків інституційного вдосконалення адміністративного функціоналу органів прокуратури як суб'єктів владних повноважень та учасників відповідних правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці адміністративного права питаннями дослідженнями шляхів інституційного удосконалення адміністративних функцій прокуратури України займалися, зокрема, Подкопаєв С. В. [3] [15] [17] [18], Каркач П. М. [5] [13], Іванов С. М. [5], Задихайло О. А. [2], Загородній В. [16], Устименко В. В. [23] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у пропонуванні напрямків подальшого інституційного удосконалення адміністративно-правових функцій України через дослідження правових основ та засобів забезпечення реалізації адміністративних функцій прокуратури України і характеризування шляхів вдосконалення адміністративно-правового забезпечення статусу прокуратури у сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «організація» доволі широко використовується для позначення діяльності чи процесу із забезпечення узгодже-

ності, взаємодії окремих елементів відповідного утворення, що спрямовані на створення оптимальних умов його ефективного функціонування для досягнення мети такого утворення. Дане тлумачення є близьким до поняття «організовувати», що означає створювати, засновувати що-небудь, залучаючи до цього інших, спираючись на них; здійснювати заходи, розробляючи їх підготовку і проведення; об'єднувати кого-небудь із певною метою; належно впорядковувати що-небудь [1, с. 853].

Поняття «організація», що використовується для позначення діяльності з упорядкування всіх елементів певного утворення, створення необхідних умов для досягнення його функціональних цілей, тісно пов'язано з поняттям «управління», зазначає О. А. Задихайло [2, с. 44].

Процеси управління існують у будь-якій системі-організації. При цьому роль «внутрішнього управління» значно зростає, якщо організація побудована за ієрархічним типом. Прокуратура на сьогодні побудована саме таким чином: вона, як єдина система, включає в себе прокуратури вищого та нижчого рівнів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» систему прокуратури України становлять: Офіс Генерального прокурора; обласні прокуратури; окружні прокуратури; Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Згідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру», за потреби, рішенням Генерального прокурора можуть утворюватися спеціалізовані прокуратури на правах прокуратур різних рівнів (їх підрозділів). Перелік, реорганізація, ліквідація, а також визначення статусу, компетенції, структури і штатного розпису так само здійснюються Генеральним прокурором.

Офіс Генерального прокурора є органом прокуратури вищого рівня щодо обласних та окружних прокуратур. В свою чергу обласна прокуратура виступає органом прокуратури вищого рівня для окружних прокуратур, розташованих у межах адміністративно-територіальної одиниці, що підпадає під територіальну юрисдикцію обласної прокуратури (ч. 4 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру»). В цілому ієрархічна побудова визначає суттєву сферу управлінських впливів та підвищення їх ролі у функціонуванні прокуратур.

Неможливо не враховувати ту обставину, що в єдиній системі прокуратури поряд із законодавчо встановленим порядком діяльності існують організаційно-управлінські відносини, які у своїй більшості знаходяться за межами законодавчого регулювання.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру» саме Генеральний прокурор організовує діяльність органів прокуратури, визначає межі повноважень органів прокуратури різних рівнів щодо виконання ними функцій прокуратури (п. 2); затверджує: документи щодо внутрішньої організації діяльності органів прокуратури (п. 7), стратегію розвитку прокуратури (п. 71), положення про систему індивідуального оцінювання якості роботи прокурорів (п. 72), порядок вимірювання та регулювання навантаження на прокурорів (п. 73), загальні методичні рекомендації для прокурорів з метою забезпечення однакового застосування норм законодавства у прокурорській діяльності (п. 9) тощо.

Так само до компетенції Генерального прокурора належить утворення, визначення переліку, територіальної юрисдикції, реорганізації та ліквідації обласних і окружних прокуратур, визначення їхньої компетенції, структури й штатного розпису (ч. 4 ст. 10; ч. 1 ст. 12 Закону). Ним, як очільником Офісу Генерального прокурора, у його структурі утворюються департаменти, управління, відділи, Генеральна інспекція, а також затверджуються положення про самостійні структурні підрозділи (ч.ч. 2, 3 ст. 8). При цьому Генеральний прокурор видає накази з питань, що належать до його адміністративних повноважень (ч. 2 ст. 9).

Керівники обласних прокуратур організовують діяльність цих прокуратур та затверджують відповідні акти з питань, що стосуються організації їх діяльності; видають накази з питань, що належать до їх адміністративних повноважень (п.п. 2, 4 ч. 1; ч. 2 ст. 11). У свою чергу, діяльність окружної прокуратури організовує її керівник (п. 2 ч. 1 ст. 13), який також видає накази з питань, що належать до його адміністративних повноважень (ч. 2 ст. 13).

Якщо процесуальні повноваження керівників застосовуються для зміни, відміни чи узгодження процесуальних рішень, то об'єктом організаційно-управлінських відносин є безпосередньо прокурор. Крім того, важливою складовою внутрішньої організації прокуратури є структура органів прокуратури, адже між нею та результативністю, ефективністю діяльності системи прокуратури, як ми зазначали, існує тісний зв'язок [3, с. 69].

Отже, внутрішній аспект організації безпосередньо стосується повсякденної роботи та управління в органах прокуратури. Слід зазначити, що в результаті взаємодії теорії і прокурорської практики сформувалися певні усталені погляди щодо

суті організації роботи та управління в органах прокуратури. Однак окремі питання, особливо щодо змісту понятійного апарату, як і раніше, носять дискусійний характер. Це передусім стосується таких основних понять, як «організація» та «управління».

Одні автори вважають, що «організація» ширше «управління» та розглядають друге як елемент першого, інші навпаки — до більш широкого поняття відносять «управління». Окремі дослідники вважають ці поняття тотожними [4, с. 18].

П. М. Каркач пише, що «організація роботи в органах прокуратури» означає вжиття заходів, спрямованих на раціональний розподіл роботи, створення умов для праці й належного організаційного порядку та інше. У якості елементів такої організації він називає: розподіл роботи, облаштування робочого місця, створення здорової атмосфери в колективі і, «...безумовно постановка перед колективом... конкретних завдань та контроль за їх виконанням, оцінка якості виконаної роботи». При цьому автор, з одного боку, отожднює «організацію» та «управління», коли зазначає, що «організація роботи в органах прокуратури — це вжиття організаційно-управлінських заходів, які спрямовані на виконання завдань органів прокуратури...», а з другого — акцентує увагу фактично на специфіці управління, коли погоджується із раніше викладеною у наукових джерелах, зокрема В. П. Рябцевим, позицією, звертаючи увагу на те, що розглядаючи організаційно-управлінські заходи, слід враховувати вплив вищестоящих прокурорів на підлеглих і органи нижчого підпорядкування, а також керівництво й контроль за їх діяльністю з метою забезпечення ефективного виконання покладених на них завдань, у чому, власне, і полягає сутність управління [5, с. 18–19; 5, с. 23]. У підсумку, на підставі аналізу понять «організація» і «управління», П. М. Каркач робить висновок, що вони за своїм змістом збігаються. Та разом із тим зазначає, що організація роботи — це керівництво колективом на одному рівні горизонтально: прокурор району — підлеглі йому працівники цієї прокуратури чи начальник відділу обласної прокуратури — підлеглі працівники відділу. Управління — це керівництво вищестоящих прокуратур нижчестоящими, тобто по вертикалі: прокурор області — прокурор району чи начальники управлінь, відділів облпрокуратури — прокурор району [5, с. 20].

Якщо ми звернемо увагу на положення ч. 1 ст. 15 та ч.ч. 1, 3 ст. 39 Закону України «Про прокуратуру», то побачимо, що законодавець використовує термін «керівник» стосовно адміністративних посад в органах прокуратури, причому як щодо органів, так і їх структурних підрозділів. Знов-таки, виходячи зі змісту ч.ч. 1–3 ст. 8, ст. ст. 9–13, ч.ч. 1–4 ст. 17 Закону України «Про

прокуратуру», у яких передбачені повноваження керівників прокуратур всіх рівнів, передусім щодо «організації діяльності», підпорядкування прокурорів та виконання наказів і вказівок, доходимо наступних висновків.

По-перше, з огляду на невикористання законодавцем терміну «управління» (за винятком ч. 1 ст. 8 Закону, де згадується про управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Офісу Генерального прокурора, а також ч. 5 ст. 39 Закону в частині врахування управлінсько-організаторських здібностей кандидатів на адміністративні посади при наданні Радою прокурорів України відповідних рекомендацій для призначення) та, натомість, використання законодавцем терміну «організація», можна припустити близькість, якщо не тотожність понять «управління» та «організація».

По-друге, «управління» та «керівництво» є поняттями, які, на нашу думку, суто теоретично та умовно відрізняються лише обсягом управлінського впливу на відповідні об'єкти. Так, якщо ми говоримо про управління органом прокуратури чи структурним підрозділом, то використовуємо термін «керівництво», а якщо про систему прокуратури в цілому чи нижчестоящими прокуратурами — «управління».

Вочевидь поняття «організація» і «управління» тісно пов'язані між собою, хоча й відносно самостійні. Але самостійність ця, як зазначається науковцями, відносна. До суто управлінських функцій, як правило, відносять керівництво, прийняття та реалізацію управлінських рішень, контроль та перевірку їх виконання. Саме за допомогою цих функцій здійснюється упорядкування організаційних відносин, формулюється спрямованість їх розвитку.

Тому результативна та ефективна діяльність прокуратури (як і будь-якого) іншого державного органу, вирішальною мірою залежить від її правильної організації. В юридичній літературі починаючи із 70-х років минулого століття, питанням організації роботи прокуратури почала приділятися підвищена увага, звертаються до цих питань і в Україні. У цьому сенсі, враховуючи достатню розробленість у науковій, науково-практичній та методичній літературі базових питань і типових елементів організації роботи та управління в прокуратурі як у цілому, так і за окремими напрямками діяльності, чергове звернення до їх аналізу та розкриття змісту видається зайвим. Водночас вважаємо за необхідне зосередити увагу на тих складових організації, які, з одного боку, в сучасних умовах зазнають найбільших трансформацій з огляду на зміни у підходах до організації роботи та управління в органах прокуратури, що має вираз у відповідних законодавчих змінах. З другого — є такими, що, на наш погляд, суттєво впли-

вають або можуть впливати на результативність та ефективність діяльності прокуратури. Зокрема, це підходить до побудови оптимальної структури органів прокуратури та формування нових управлінських відносин і процедур з огляду на зміни організаційного статусу прокурорів, зумовлені посиленням гарантій їх незалежності.

Водночас з огляду на динаміку законодавчих змін потребують аналізу відповідні норми Закону України «Про прокуратуру» та переосмислення традиційних поглядів на організаційну структуру органів прокуратури.

У цьому сенсі слід зазначити, що будь-яка системна діяльність є змістом організаційних форм, створених для її реалізації. Не вдаючись до занадто детального розгляду існуючих поглядів на співвідношення понять «система» та «структура», ми виходимо із законодавчих формулювань. На законодавчому рівні прокуратура визначається як єдина система (ст. 1 Закону України «Про прокуратуру»). Поняття «система» можна вважати базовим в розгляді її як впорядкованого інституціонального утворення.

Положення ст. ст. 1, 7 Закону України «Про прокуратуру» свідчать, що під системою органів прокуратури розуміється єдина сукупність прокуратур різних рівнів та спеціалізації, пов'язаних передусім метою своєї діяльності. При цьому під структурою внутрішня будова конкретних органів прокуратури (ст. ст. 8, 10, 12 Закону).

На сьогодні ключові параметри системи прокуратури України знайшли своє відображення у розділі II (Організаційні основи системи прокуратури) зазначеного Закону, що, безумовно, належить до зовнішнього аспекту організації прокуратури. Водночас до дискреційних повноважень Генерального прокурора законодавець відносить утворення спеціалізованих прокуратур (на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, окружних прокуратур, на правах підрозділу окружної прокуратури), а також їх реорганізацію та ліквідацію, визначення статусу, компетенції, структури і штатного розпису (ч. 2 ст. 7); утворення в структурі Офісу Генерального прокурора департаментів, управлінь, відділів, а також Генеральної інспекції (ч. 3 ст. 8) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, визначення, за погодженням з Директором Національного антикорупційного бюро України, її структури і штату (ч. 3 ст. 7).

Відповідно до ч. 4 ст. 10 Закону Генеральний прокурор утворює, визначає перелік, територіальну юрисдикцію, реорганізацію та ліквідацію обласних прокуратур, визначає їхню компетенцію, структуру і штатного розпис. При цьому в структурі обласних прокуратур утворюються такі підрозділи, як управління та відділи.

Саме слово «структура» означає взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова; устрій, організація чого-небудь [1, с. 1405].

Як ми зазначали, організаційна структура органів прокуратури впливає на результативність та ефективність їх функціонування. Для того, щоб діяльність органу була ефективною, його кадровий склад повинен бути організований, тобто розподілений по відділах, управліннях, департаментах або інших структурних підрозділах. Сукупність структурних підрозділів, кожен з яких має чітко визначену компетенцію, становить організаційну структуру органу прокуратури (структуру апарату) (Офісу Генерального прокурора, прокуратури обласного, а також окружних прокуратур). В органах прокуратури діє Тимчасова інструкція з діловодства в органах прокуратури України, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України від 12.02.2019 р. № 27 [6].

У п. 114 пояснювальної записки до висновку № 9 (2014) КРЕП «Європейські норми та принципи щодо прокурорів» (Римської хартії) прямо зазначається, що забезпечення ефективної діяльності знаходиться в площині відповідальності прокуратури та є її обов'язком. При цьому її організація та структура повинні визначатися таким чином, щоб оперативно вирішувати встановлені завдання за умови дотримання високої якості роботи [7].

Отже, структура апаратів прокуратур має бути такою, щоб найкращим чином забезпечувати виконання поставлених перед органом завдань. Вона не є самоціллю, а лише засобом, за допомогою якого забезпечуються максимальні результати роботи. При формуванні структурних підрозділів важливо не допустити дублювання їх компетенції, а також безсистемну, недостатньо обґрунтовану зміну структури.

Звернемо увагу на положення п. 30 висновку № 11 (2016) КРЕП «Якість та ефективність роботи прокурорів, у тому числі в боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю», які свідчать, що структура органів прокуратури та її робочі механізми повинні бути достатньо гнучкими для адекватного, достатнього, швидкого та законного реагування на будь-який новий виклик, будь-то кримінальний, соціологічний, економічний або міжнародний [8].

Отже, управлінські рівні, створені за рахунок керівного складу та наявна кількість структурних підрозділів, у підсумку призводили до додаткових погоджень службової документації при прийнятті рішень, а також свідчать про більш формалізовану субординацію між працівниками ГПУ. Наприклад, звернення громадян проходили до семи кроків у чотирьох структурних підрозділах перш ніж потрапити до безпосереднього виконавця. А процесуальні керівники до 25% робочого часу витрачали

на погодження процесуальних документів у керівництва [9, с. 15]. Зазначене свідчить про необхідність врахування при формуванні управлінських рівнів у підрозділах: а) швидкості проходження процедури погодження службових документів; б) недопущення формалізованої субординації між працівниками прокуратури.

Після відповідних організаційних змін у Генеральній прокуратурі України, її перейменування в Офіс Генерального прокурора, скорочення загальної штатної чисельності працівників, у тому числі прокурорів, та оптимізації структури, остання на початок 2020 року (за інформацією, оприлюдненою на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора) складалася із 12 департаментів, 8 окремих управлінь, 2 спеціалізованих прокуратур. Загальна штатна чисельність працівників становить 1,5 тис. осіб [10].

Водночас у деяких підрозділах кількість керівного складу не лише залишилася майже на тому самому рівні, а й, навпаки, зростає. Зокрема, відповідно до наказу Генерального прокурора від 21 грудня 2019 року № 100-шц «Про затвердження структури Офісу Генерального прокурора» [11], наприклад, у Департаменті інформаційно-аналітичного та організаційного забезпечення, контролю виконання та перевірок стану організації роботи керівний склад становить 48% від загальної кількості працівників (26 осіб із 54); у Департаменті планово-фінансової діяльності бухгалтерського обліку та звітності — 34% (11 із 32); управлінні захисту прав дітей та протидії насильству — 40% (8 із 20).

Слід звернути увагу, що до сьогодні відсутній уніфікований нормативно-правовий акт, який би встановлював вимоги до граничної кількості структурних підрозділів, мінімальної та максимальної чисельності працівників у підрозділах, або ж співвідношення керівного складу до загальної чисельності працівників. При цьому представники Генеральної прокуратури України при проведенні організаційного аналізу в розмові зазначали, що певною мірою (частково) для прокуратури були орієнтирами положення постанови КМУ від 12 березня 2005 року № 179 «Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій» [12].

Закон України «Про прокуратуру» у ст. 14 визначає загальну чисельність працівників органів прокуратури у кількості 15 тис. осіб, при загальній чисельності прокурорів не більше 10 тис. осіб. Водночас законодавством не передбачено конкретних вимог до граничної чисельності працівників саме Офісу Генерального прокурора, не встановлено й спеціальних вимог до частки його працівників у відношенні до загальної чисельності в органах прокуратури України. У ч. 2 ст. 14 Закону

України «Про прокуратуру» лише зазначено, що у структурі органів прокуратури встановлюються посади державних службовців, інших працівників, діяльність яких регулюється цим Законом та іншими законодавчими актами України.

Також відкритим залишається питання доцільності встановлення посад прокурорів у структурі та штатному розписі підрозділів (відділів, управлінь, Департаментів), діяльність яких безпосередньо не пов'язана з реалізацією функцій прокуратури. Так, у 2019 році 27% прокурорів ГПУ виконували функції «бек-офісу», а всього 51% працівників від загальної чисельності [9, с. 14].

На думку П. М. Каркача, «...тільки ті працівники прокуратури, які безпосередньо здійснюють функції, покладені на прокуратуру Конституцією України та іншими законами, повинні мати статус прокурорів». При цьому такий статус не повинен надаватися працівникам прокуратури, які займаються, наприклад, матеріально-технічним, кадровим, правовим, фінансовим, режимним забезпеченням; працівникам статистичної служби, секретаріату тощо [13, с. 237]. Водночас, хоча такий підхід і вбачається логічним, однак відповідь на це питання неоднозначна, адже забезпечувальні, допоміжні напрями роботи, зокрема правового або кадрового спрямування, іноді потребують відповідного досвіду роботи на посадах саме прокурорів, зважаючи на фаховий рівень працівників, які розуміють специфіку прокурорської діяльності. При цьому прокурори, як правило, не виявляють бажання продовжувати свою роботу на посадах державної служби в прокуратурі, що пов'язано не стільки з професійним престижем, скільки з відповідними соціальними гарантіями статусу прокурорів. Крім того, досвід зарубіжних країн (Грузія, Польща) свідчить про наявність посад прокурорів в організаційних структурних підрозділах, діяльність яких не пов'язана із виконанням безпосередніх функцій прокуратури (аналітичні підрозділи, кадрові, підрозділи із забезпечення діяльності керівництва).

Виходячи із особливої значимості для суспільства і держави певних сфер правовідносин, вважаємо, що в структурі Офісу Генерального прокурора за комплексним принципом можуть бути сформовані підрозділи (Департаменти): захисту прав громадян та інтересів держави в сфері навколишнього природного середовища; захисту прав громадян та інтересів держави в сфері охорони здоров'я, освіти та праці; захисту прав дітей та соціально незахищених громадян; захисту інтересів держави в бюджетній сфері. При цьому в обласних прокуратурах — управління.

Відтак зазначимо наступне. По-перше, призначення організаційної структури прокурорської системи та робочих апаратів її органів полягає в практичній реалізації компетенції прокуратури.

Від того, як вона побудована, залежить ефективність самої прокурорської діяльності. По-друге, процес оптимізації організаційної структури має бути всебічно обміркованим. По-третє, структура апаратів повинна бути такою, щоб найкраще забезпечувати виконання поставлених перед органом завдань. При формуванні структурних підрозділів та визначенні їх компетенції важливо запобігти плутанині в роботі та не допустити дублювання компетенції. Вагоме значення має стабільність структури та недопущення постійних, безсистемних, недостатньо обґрунтованих змін. По-четверте, для підвищення ефективності прокурорського впливу на певні сфери правовідносин, що становлять особливу важливість для суспільства і держави, а також підвищення рівня захисту окремих категорій громадян, деякі структурні підрозділи апаратів прокуратур доцільно створювати за комплексним принципом.

Необхідність посилення незалежності прокурорів як базової засади діяльності прокуратури України (п. 5 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про прокуратуру») зумовлює потребу в наявності прозорих та справедливих процедур у вирішенні питань, пов'язаних зі статусом прокурорів, зокрема під час призначення на посади, звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності тощо, а так само організації прокурорів для самоуправління. На це неодноразово звертається увага як в положеннях міжнародних документів у сфері прокурорської діяльності та статусу прокурорів, так і в коментарях окремих експертів.

Пунктом 5 Рекомендації R (2000) 19 КМ РЄ передбачено, що держави мають вжити заходів, щоб: а) добір кандидатів, підвищення прокурорів в посаді та їх переведення здійснювалося згідно із справедливою і неупередженою процедурою; б) кар'єра прокурорів реалізовувалася відповідно до відомих і об'єктивних критеріїв, таких як компетентність і досвід роботи; в) переміщення на посадах прокурорів могло також диктуватися службовою необхідністю; г) необхідні умови для служби регулювалися законом, зокрема, заробітна плата, перебування на посаді, пенсія, а також відповідний вік виходу на пенсію; г) дисциплінарне провадження щодо прокурорів регулювалося законом і гарантувало справедливу та об'єктивну процедуру, а також можливість незалежного і неупередженого перегляду рішення [14].

Так само у п.п. XII, XIII висновку № 9 (2014) КРЕП зазначається, що добір та кар'єра прокурорів, включаючи підвищення по службі, мобільність, дисциплінарні заходи та звільнення з посади, повинні регулюватися законом і прозорими та об'єктивними критеріями відповідно до неупереджених процедур, які виключають будь-яку дискримінацію та допускають можливість неупередженого перегляду. Водночас найвищий рівень

професійних навичок та доброчесності є необхідною умовою для ефективної служби прокуратури й довіри громадськості до цієї служби. Тому прокурорам слід пройти відповідне навчання та підготовку з урахуванням їхньої спеціалізації [14].

Слід визнати, що у Законі України «Про прокуратуру» в цілому знайшли своє втілення загальні принципи та підходи міжнародних документів, висновки і рекомендації Венеціанської комісії щодо законопроектів про реформування прокуратури України (CDL-AD (2006) 029 від 17 жовтня 2006 року, CDL-AD (2009) 048 від 27 жовтня 2009 року, CDL-AD (2012) 019 від 15 жовтня 2012 року), а також отримані 15 квітня 2013 року від Ради Європи «Принципи щодо ролі інституціональної організації прокурорської служби та статусу прокурорів України» (Тематична директорія принципів до проекту закону про прокуратуру України) [15, с. 178].

Науковці, які досліджували питання кадрового забезпечення прокурорської діяльності, формують різні підходи при визначенні змісту його складових (компонентів). Їх ще у літературі (зазвичай) називають основними видами кадрової роботи, напрямками кадрової роботи, етапами кадрового забезпечення [16, с. 39].

Водночас Закон України «Про прокуратуру» не містить вимог до моральних якостей кандидатів на посаду прокурора, а так само компетенції уповноваженого на їх вивчення суб'єкта, як складової кваліфікаційного іспиту. Така ситуація потребує вирішення шляхом внесення відповідних законодавчих змін до ч. 1 ст. 31 Закону України «Про прокуратуру», що у подальшому дозволить обмежити доступ до професії прокурора особам, які з огляду на особисті риси не зможуть належним чином виконувати професійні обов'язки.

У цьому сенсі цікаву позицію в своєму рішенні від 26 червня 2019 року у справі № 9901/205/19 сформулював Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду [17, с. 21–22]. Верховний Суд, звертаючи увагу на ч. 1 ст. 28 Закону України «Про прокуратуру», згідно з якою добір кандидатів на посаду прокурора здійснюється на конкурсних засадах із числа осіб, які відповідають вимогам, установленим ч.ч. 1 та 5 ст. 27 Закону, за результатами кваліфікаційного іспиту, водночас зазначив, що, крім наведених вимог до кандидата на посаду прокурора, він повинен відповідати і встановленим Кодексом професійної етики та поведінки прокурорів нормам, спрямованим на вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом прокурора, та які кандидати на посаду прокурора мають прагнути додержуватися у своїй професійній, громадській діяльності й приватному житті заради підвищення авторитету органів прокуратури та сприяння зміцненню довіри громадян до них. Тобто, позиція Верховного Суду

полягає в тому, що етичні положення, закріплені в Кодексі, мають розповсюджуватися не лише на прокурорів, а й на кандидатів на такі посади, що потребує звернення уваги уповноваженого суб'єкта при проведенні процедури добору.

Також у Законі не визначено жодних винятків у процедурі добору стосовно осіб, які мають досвід роботи в органах прокуратури, наприклад тих, хто працював у Генеральній прокуратурі України (Офісі Генерального прокурора) чи прокуратурі обласного рівня, звільнився з посади, а через деякий час вирішив повернутися на службу в органи прокуратури. Вочевидь, слід передбачити щонайменше скорочений строк для їх навчання (спеціальної підготовки) в ТЦПУ та внести відповідні зміни до ст. 33 Закону України «Про прокуратуру».

Також вважаємо, що в Законі слід було передбачити право на відставку для осіб, які працювали на посадах прокурорів тривалий час. Таке право слугувало б однією з гарантій незалежності прокурорів. Крім того, прокурори мали би можливість припинити відставку за спрощеною процедурою (без складання кваліфікаційного іспиту та спеціалізованого навчання в ТЦПУ) подавши заяву до КДКП (органу, що здійснює дисциплінарне провадження) та пройшовши, приміром, співбесіду [18, с. 146].

В контексті подальшого удосконалення організації та діяльності ТЦПУ безумовно корисним буде використання зарубіжного досвіду у цій сфері. До уваги може бути взята і підготовлена міжнародними експертами, з урахуванням досвіду інших країн (Хорватії, Грузії, Італії, Молдови й Іспанії), Концепція ТЦПУ [19].

У цілому реалізована на рівні Закону України «Про прокуратуру» система професійної підготовки прокурорів (що включає спеціальну підготовку для кандидатів на посади прокурорів та підвищення кваліфікації прокурорів) передбачає практично орієнтоване навчання. Практична орієнтованість навчання та, як наслідок, максимальна готовність і фактична здатність кандидата на посаду прокурора від самого початку самостійно виконувати службові обов'язки прокурора в повному обсязі та усвідомлювати деонтологічні особливості і роль своєї професії, а також адаптивність навчання прокурорів до реальних потреб прокурорської діяльності, надання їм нових знань, удосконалення вмінь і навичок практичної діяльності, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків, формування стійких моделей належної професійної поведінки, — саме це має визначити зміст професійної підготовки.

Такий підхід повною мірою узгоджується із положенням п. 5.8. Стратегії реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, відповідно до якого приведення

повноважень та діяльності незалежністю, професійністю, відповідальністю та ефективністю прокуратури має відбуватися у тому числі й через зміни в системі професійної підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів [20].

Для її реалізації та максимального наближення навчального процесу в НАПУ до потреб прокурорської діяльності було розроблено проект наказу Генеральної прокуратури України від 11 квітня 2016 року № 148 «Про організацію взаємодії органів прокуратури України з Національною академією прокуратури України» [21]. Фактично цей документ був програмним і на сьогодні не втрачає своєї актуальності, незважаючи на відповідні зміни у ст. 80 Закону України «Про прокуратуру» (щодо створення ТЦПУ). Тому вкрай важливим питанням залишалося забезпечення його виконання.

Наказом № 148, з одного боку, керівників прокуратур усіх рівнів зорієнтовано на сприяння НАПУ у наближенні до практичних потреб прокуратури навчальної, аналітичної та методичної роботи та визначено конкретні шляхи такої взаємодії, з другого, її ректора зобов'язано органів прокуратури до європейських стандартів і встановлення рівноваги між забезпечувати якість навчального процесу та його спрямованість на реальні потреби діяльності прокуратури. При цьому, наприклад, встановлено ініціативний характер роботи НАПУ у формуванні тематики занять, як результат самостійного вивчення відповідних проблем її працівниками (а не лише опрацювання пропозицій прокуратур). Реалізація цієї норми наказу № 148 (поряд із стажуванням) давала змогу підтримувати професійну компетентність викладацького (тренерського) складу в актуальному стані. Серед іншого, наказом акцентовано увагу й на необхідності використання в навчальному процесі позитивного досвіду організації прокурорської діяльності, інноваційних технологій, сучасних засобів комунікації, залучення до проведення занять працівників судових і правоохоронних органів, інших органів державної влади, установ та організацій тощо.

Однак не зважаючи на це, як зазначається «з метою приведення відомчих організаційно-розпорядчих актів у відповідність із вимогами законодавства» наказом Генерального прокурора від 14 липня 2020 року № 321 він був скасований [22]. Фактично на сьогодні питання організації взаємодії органів прокуратури України з Тренінговим центром прокурорів України залишилось не унормованим.

Отже, положення міжнародних (європейських) документів, відповідний зарубіжний досвід, вітчизняне законодавство та практика його застосування дозволяють виокремити не лише фактори, що зумовлюють зміст професійної (спеціальної) підготовки прокурорів, а й напрями її вдосконалення, які, на нашу думку, повинні бути, зокрема,

такими: наближення змісту навчального процесу до реальних практичних потреб прокурорської діяльності; ефективне використання спеціалізованих навчальних аудиторій (залів судових засідань) для імітації судових процесів та залучення, за необхідності, суддів, адвокатів та інших викладачів (тренерів) для безпосередньої участі в проведенні таких занять; впровадження навчальних курсів, які б сприяли формуванню навичок комунікації зі ЗМІ, у т.ч. навичок публічних дискусій та виступів, доведення інформації про результати своєї роботи до широкого загалу та інших спеціальних курсів; оптимізація викладацького складу ТЦПУ задля того, щоб його більшість становили саме прокурори; підвищення ініціативи працівників ТЦПУ у формуванні тематики занять як результат самостійного вивчення ними відповідної проблематики, а не лише опрацювання пропозицій прокуратур; формування системи об'єктивної оцінки якості навчання з обов'язковим залученням до цього процесу працівників галузевих підрозділів Офісу Генерального прокурора.

Також слід погодитися з В.В. Устименко, яка в контексті модернізації системи підвищення професійної компетентності прокурорів зазначає про необхідність розробки положення про систему безперервного професійного навчання прокурорів, перехід до якої потребує розробки концепції та програми розвитку професійної компетентності прокурорів у системі їх безперервного професійного навчання, що надасть змогу зберегти набутий позитивний досвід та запровадити з урахуванням зарубіжного досвіду нові форми, технології навчання [23, с. 162].

У контексті удосконалення організаційної складової професійної підготовки прокурорів в Україні має зокрема йтися про оптимізацію структури ТЦПУ; встановлення кваліфікаційних вимог до тренерів і визначення порядку їх добору в Статуті ТЦПУ, а не його директором; формування механізму об'єктивної оцінки якості навчання із залученням до цього процесу керівників галузевих підрозділів Офісу Генерального прокурора.

Отже, на підставі наведеного вище сформулюємо наступні висновки. Виходячи із особливої значимості для суспільства і держави певних сфер правовідносин, доведено, що в структурі Офісу Генерального прокурора за комплексним принципом можуть бути сформовані підрозділи (Департаменти): захисту прав громадян та інтересів держави в сфері навколишнього природного середовища; захисту прав громадян та інтересів держави в сфері охорони здоров'я, освіти та праці; захисту прав дітей та соціально незахищених громадян; захисту інтересів держави в бюджетній сфері. При цьому в обласних прокуратурах — управління.

Закон України «Про прокуратуру не містить вимог до моральних якостей кандидатів на посаду

прокурора, а так само компетенції уповноваженого на їх вивчення суб'єкта, як складової кваліфікаційного іспиту. Така ситуація потребує вирішення шляхом внесення відповідних законодавчих змін до ч. 1 ст. 31 Закону України «Про прокуратуру, що у подальшому дозволить обмежити доступ до професії прокурора особам, які з огляду на особисті риси не зможуть належним чином виконувати професійні обов'язки.

У контексті удосконалення організаційної складової професійної підготовки прокурорів в Україні має щонайменше йтися про оптимізацію структури ТЦПУ; встановлення кваліфікаційних вимог до тренерів і визначення порядку їх добору в Статуті ТЦПУ, а не його директором; формування механізму об'єктивної оцінки якості навчання із залученням до цього процесу керівників галузевих підрозділів Офісу Генерального прокурора.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
2. Задахайло О. А. Співвідношення понять «державне управління», «публічне управління» та «публічне адміністрування в категоріальному апараті адміністративного права. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2020. № 31. С. 43–48.
3. Подкопаєв С. В. Організаційна структура системи органів прокуратури України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 4. С. 69–76.
4. Державне управління: підручник: у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови). Київ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
5. Каркач П. М., Іванов С. М. Органи прокуратури України : навч.-метод. посіб. Харків, 2017. 360 с.
6. Про затвердження Тимчасової інструкції з діловодства в органах прокуратури України: Наказ Генеральної прокуратури України від 12.02.2019 р. № 27: станом на 28 груд. 2019 р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0027900-19#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
7. European Norms and principles concerning prosecutors: opinion № 9 (2014) of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe. *Council of Europe: official webportal*. URL: <https://rm.coe.int/168074738b> (дата звернення: 01.12.2023).
8. On the quality and efficiency of the work of prosecutors, including when fighting terrorism and serious and organised crime: opinion № 11 (2016) of the Consultative Council of European Prosecutors adopted by the CCPE at its 11th plenary meeting (Strasbourg, 17–18 November 2016). *Council of Europe: official webportal*. URL: <https://rm.coe.int/16807474b9> (дата звернення: 01.12.2023).
9. Проведення організаційного аналізу Генеральної прокуратури України. Фінальний звіт (проект). 7 травня 2019 року. *Рада Європи*. Прайсвотерхаус Куперс Едвайзори (PwC). 129 с.
10. *Офіс Генерального прокурора: вебсайт*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/about_office (дата звернення: 01.12.2023).
11. Про затвердження структури Офісу Генерального прокурора: Наказ Генеральної прокуратури України від 21.12.2019 № 99-шц. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099900-19#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
12. Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій: постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2005 року № 179. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2005-%D0%BF> (дата звернення: 01.12.2023).
13. Організація та діяльність органів прокуратури України: навч. посіб. за ред. П. М. Каркача. Харків : Право, 2019. 500 с.
14. On the role of public prosecution in the criminal justice system: Recommendation R (2000)19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000 and Explanatory Memorandum. *Council of Europe: official webportal*. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804be55a (дата звернення: 01.12.2023).
15. Подкопаєв С. В. Організація та діяльність прокуратури в Україні : монографія. Харків : Право, 2020. 364 с.
16. Загородній В. Кадрова політика щодо удосконалення діяльності органів прокуратури. *Вісник прокуратури*. 2018. № 6. С. 35–40.
17. Правові позиції Верховного Суду у справах, пов'язаних зі статусом прокурорів: практич. посіб. / упоряд.: С. В. Подкопаєв, С. В. Гриненко, В. М. Скобунов; за ред. С. В. Подкопаєва. Харків : Право, 2019. 104 с.
18. Подкопаєв С. В. Кадрове забезпечення прокурорської діяльності: сучасний стан та формування нового механізму. *Проблеми реформування прокуратури: матеріали всеукр. наук.-практ. конф.* (15 квітня 2016 року). Харків : Право, 2016. Т. 1. С. 142–148.

19. Концепція Тренінгового центру прокурорів України. Проєкт Ради Європи «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України». 2020. 15 с.

20. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: схвалено Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 01.12.2023).

21. Про організацію взаємодії органів прокуратури України з Національною академією прокуратури України: наказ виконуючого обов'язки Генерального прокурора України від 11 квітня 2016 року № 148. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148900-16> (скасований) (дата звернення: 01.12.2023).

22. Про визнання такими, що втратили чинність, організаційно-розпорядчих документів Генеральної прокуратури України (Офісу Генерального прокурора): наказ Генерального прокурора 14 липня 2020 року № 321. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0321905-20#n9> (дата звернення: 01.12.2023).

23. Устименко В. В. Підвищення професійної компетентності прокурора. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. 208 с.

References

1. Busel, V. T. (Ed.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoï ukraïnskoï movy* [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language]. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].

2. Zadykhailo, O. A. (2020). Spivvidnoshennia poniat “derzhavne upravlinnia”, “publichne upravlinnia” ta “publichne administruvannia v katehorialnomu aparati administratyvnoho prava [Interrelation of the Concepts “Public Administration”, “Public Management”, and “Public Administration” in the Categorical Apparatus of Administrative Law]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody “Pravo” — Collection of Scientific Works H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University “Law”, 31, 43–48* [in Ukrainian].

3. Podkopaiev, S. V. (2014). Orhanizatsiina struktura systemy orhaniv prokuratury Ukrainy [Organizational Structure of the System of Prosecutor’s Offices of Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy — Scientific Notes of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, 4, 69–76* [in Ukrainian].

4. Derzhavne upravlinnia: pidruchnyk: u 2 t. [Public Administration: textbook: in 2 volumes (Vol. 1)]. (2012). National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv; Dnipropetrovsk: NAPA [in Ukrainian].

5. Karkach, P. M., & Ivanov, S. M. (2017). Orhany prokuratury Ukrainy: navch.- metod. posib. [Prosecutor’s Offices of Ukraine: educational-methodical manual]. Kharkiv [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Tymchasovoi instruksii z dilovodstva v orhanakh prokuratury Ukrainy: Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 12.02.2019 r. № 27 [On Approval of the Temporary Instruction on Document Management in the Prosecutor’s Offices of Ukraine: Order No. 27 dated February 12, 2019]. (2019). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0027900-19#Text> [in Ukrainian].

7. European Norms and principles concerning prosecutors: opinion № 9 (2014) of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe. Retrieved from <https://rm.coe.int/t/168074738b>

8. On the quality and efficiency of the work of prosecutors, including when fighting terrorism and serious and organised crime: opinion № 11 (2016) of the Consultative Council of European Prosecutors adopted by the CCPE at its 11th plenary meeting (Strasbourg, 17–18 № vember 2016). Retrieved from <https://rm.coe.int/16807474b9>

9. Provedennia orhanizatsiinoho analizu Heneralnoi prokuratury Ukrainy. Finalnyi zvit (proekt). 7 travnia 2019 roku [Conducting Organizational Analysis of the General Prosecutor’s Office of Ukraine. Final Report (Draft). May 7, 2019]. (2019). *Rada Yevropy — Council of Europe*. Pricewaterhouse Coopers (PwC) [in Ukrainian].

10. *Ofis Heneralnoho prokurora: vebseit — Office of the General Prosecutor*. (n.d.). Retrieved from https://www.gp.gov.ua/ua/about_office [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia struktury Ofisu Heneralnoho prokurora: Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 21.12.2019 № 99-shs [On the Approval of the Structure of the Office of the General Prosecutor: Order of the General Prosecutor’s Office of Ukraine dated December 21, 2019, No. 99-shch. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099900-19#Text> [in Ukrainian].

12. Pro uporiadkuvannia struktury aparatu tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady, yikh terytorialnykh pidrozdiliv ta mistsevykh derzhavnykh administratsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 bereznia 2005 roku № 179 [On the Ordering of the Structure of the Apparatus of Central Executive Bodies, Their Territorial Units, and Local State Administrations: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 12, 2005, No. 179]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2005-%D0%BF> [in Ukrainian].

13. Karkach, P.M. (Ed.). (2019). *Orhanizatsiia ta diialnist orhaniv prokuratury Ukrainy: navch. posib.* [Organization and Activities of the Prosecutor's Offices of Ukraine: Educational Manual]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
14. On the role of public prosecution in the criminal justice system: Recommendation R (2000)19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000 and Explanatory Memorandum. Retrieved from https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804be55a
15. Podkopaiev, S.V. (2020). *Orhanizatsiia ta diialnist prokuratury v Ukraini: monohrafiia* [Organization and Activities of the Prosecutor's Office in Ukraine: Monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
16. Zahorodnii, V. (2018). *Kadrova polityka shchodo udoskonalennia diialnosti orhaniv prokuratury* [Personnel Policy for Improving the Activities of Prosecutorial Authorities]. *Visnyk prokuratury*, 6, 35–40 [in Ukrainian].
17. Podkopaiev, S.V., Hrynenko, S.V., & Skobunov, V.M. (Eds.). (2019). *Pravovi pozytsii Verkhovnoho Sudu u spravakh, poviazanykh zi statusom prokuroriv: prakt. posib.* [Legal Positions of the Supreme Court in Cases Related to the Status of Prosecutors: Practical Guide]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
18. Podkopaiev, S.V. (2016). *Kadrove zabezpechennia prokurorskoj diialnosti: suchasnyi stan ta formuvannia novoho mekhanizmu* [Personnel Support of Prosecutorial Activities: Current State and Formation of a New Mechanism]. *Problemy reformuvannia prokuratury: materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. — In Problems of Prosecutorial Reform: Materials of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference* (pp. 142–148). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
19. *Kontseptsiia Treninhovoho tsentru prokuroriv Ukrainy. Proiekt Rady Yevropy “Dotrymannia prav liudyny v systemi kryminalnoi yustytzii Ukrainy”* [Concept of the Training Center for Prosecutors of Ukraine. Council of Europe Project “Human Rights Compliance in the Criminal Justice System of Ukraine]. (2020). [in Ukrainian].
20. *Stratehiia reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015–2020 roky: skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 20 travnia 2015 roku № 276/2015.* [Strategy for the Reform of the Judicial System, Judiciary, and Related Legal Institutions for 2015–2020: Decree of the President of Ukraine dated May 20, 2015, No. 276/2015]. (2015). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> [in Ukrainian].
21. *Pro orhanizatsiiu vzaiemodii orhaniv prokuratury Ukrainy z Natsionalnoiu akademiieiu prokuratury Ukrainy: nakaz vykonuiuchoho oboviazky Heneralnoho prokurora Ukrainy vid 11 kvitnia 2016 roku № 148* [On the Organization of Interaction between the Prosecutor's Office of Ukraine and the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine: Order of the Acting Prosecutor General of Ukraine dated April 11, 2016, No. 148.]. (2016). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148900-16> (revoked) [in Ukrainian].
22. *Pro vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, orhanizatsiino- rozporiadchykh dokumentiv Heneralnoi prokuratury Ukrainy (Ofisu Heneralnoho prokurora): nakaz Heneralnoho prokurora 14 lypnia 2020 roku № 321* [On the Recognition as Invalid of Organizational and Regulatory Documents of the Prosecutor General's Office of Ukraine (Office of the Prosecutor General): Order of the Prosecutor General dated July 14, 2020, No. 321]. (2020). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0321905-20#n9> [in Ukrainian].
23. Ustymenko, V.V. (2017). *Pidvyschennia profesiinoi kompetentnosti prokurora* [Enhancing the Professional Competence of the Prosecutor]. Kyiv: National Academy of Prosecution of Ukraine [in Ukrainian].

Світличний Олександр Петрович
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*
Svitlychnyi Oleksandr
*Full Doctor in Law, Professor,
Professor of the Department of Civil and Commercial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*
ORCID: 0000-0003-0485-3804

Головій Людмила Василівна
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*
Holovii Liudmyla
*Candidate of Law, Docent,
Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*
ORCID: 0000-0002-5537-0944

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9532

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

SOME FEATURES OF THE FUNCTIONS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE DURING A STATE OF THE WAR

Анотація. Ця стаття присвячена в цілому аналізу ролі та функціональних аспектів діяльності прокуратури під час воєнного стану. Дослідження висвітлює функції прокуратури в умовах війни, розглядає її взаємодію з іншими органами влади та громадськістю. У статті висвітлені деякі з ключових викликів, які виникають для прокуратури під час воєнного стану, та пропонуються рекомендації для оптимізації її роботи в умовах кризи, спричиненої повномасштабним воєнним вторгненням країни-агресора. Метою статті визначено як дослідження й аналіз функціональних особливостей прокуратури під час воєнного стану з метою визначення її ролі, взаємодії з іншими органами влади та суспільством, а також розкриття основних викликів і проблем, що виникають у цьому контексті. Відтак автором статті за ціль було поставлено розкриття функцій прокуратури під час дії правового режиму воєнного стану та надання рекомендацій для оптимального функціонування її в умовах воєнного стану з метою забезпечення правового захисту громадян та ефективності правової системи в цих умовах. У науковій роботі розглядається частина важливих аспектів ролі прокуратури під час воєнного стану. Дослідження фокусується на змінах функціональних завдань прокуратури, взаємодії з іншими органами влади та громадськістю. Вивчено та проаналізовано певні виклики, які виникають для прокуратури у період воєнного стану, та розглядаються можливі шляхи оптимізації її діяльності в умовах кризи. Підкреслено необхідність оптимізації діяльності органів прокуратури України за відповідних актуальних обставин. Стаття сприяє розумінню ролі прокуратури як правоохоронного органу в період воєнного стану. Результати дослідження становлять важливий внесок у розуміння функцій правоохоронного органу в умовах війни та відповідно введення правового режиму воєнного стану і сприяють вдосконаленню юридичної системи для ефективного захисту прав громадян у кризових ситуаціях. Висновки роботи можуть бути корисні для розуміння та покращення функціонування правової системи загалом та системи органів прокуратури зокрема в умовах воєнного стану, сприяючи підвищенню ефективності захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: прокуратура, функції прокуратури, повноваження прокуратури, правоохоронний орган, воєнний стан.

Summary. This article is dedicated to a comprehensive analysis of the role and functional aspects of the prosecutor's office during a state of war. The research highlights the functions of the prosecutor's office in wartime conditions, examines its interaction with other branches of government and the public. The article discusses some of the key challenges faced by the prosecutor's office during a state of war and offers recommendations for optimizing its work in crisis situations caused by the full-scale military invasion of an aggressor country. The aim of the article is defined as the investigation and analysis of the functional features of the prosecutor's office during a state of war to determine its role, interaction with other branches of government and society, as well as the disclosure of the main challenges and issues arising in this context. Thus, the author's goal in this article was to reveal the functions of the prosecutor's office during the legal regime of a state of war and provide recommendations for its optimal functioning in wartime conditions to ensure legal protection of citizens and the effectiveness of the legal system in these circumstances. The scientific work examines some important aspects of the role of the prosecutor's office during a state of war, focusing on changes in its functional tasks and interaction with other branches of government and the public. It studies and analyzes specific challenges faced by the prosecutor's office during a state of war and considers possible ways to optimize its activities in crisis situations. Emphasis is placed on the need to optimize the activities of the prosecutor's offices in Ukraine under relevant circumstances. The article contributes to the understanding of the role of the prosecutor's office as a law enforcement agency during a state of war. The research results make a significant contribution to understanding the functions of the law enforcement agency in wartime conditions, promoting the introduction of a legal regime of a state of war, and improving the legal system for the effective protection of citizens' rights in crisis situations. The conclusions of the work can be useful for understanding and improving the functioning of the legal system as a whole and the prosecutor's office system in particular during a state of war, contributing to the enhanced protection of citizens' rights and freedoms.

Key words: prosecution, functions of the prosecution, powers of the prosecution, law enforcement body, state of war.

Постановка проблеми. У зв'язку із введенням воєнного стану та зважаючи на специфіку російсько-української війни, виникає актуальна проблема визначення та адаптації функцій прокуратури України під час воєнного стану. Особливості цього періоду, такі як обмеження прав і свобод громадян, відсутність часткової або повної дії нормальної системи законів та влади, створюють необхідність дослідження того, як прокуратура може забезпечувати законність, права та інтереси громадян, дотримуючись водночас особливостей, інтегруючи принципи реагування на виняткові обставини та забезпечення захисту громадського порядку. У контексті дії правового режиму воєнного стану виникає проблема визначення меж та обсягу правового впливу прокуратури на суспільство та інші гілки влади під час кризових ситуацій. Дослідження необхідності та доцільності розширення чи обмеження повноважень прокурорського органу у період воєнного стану стає актуальним завданням для забезпечення як невідкладної реакції на загрози безпеці, так і збереження прав та свобод громадян у надзвичайних обставинах. З огляду на наведене однією з важливих проблем, що виникає у зв'язку із можливим введенням воєнного стану, є доцільність та ефективність функцій прокуратури в умовах воєнного конфлікту. Суперечливість між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав та свобод громадян стає актуальним питанням. Дослідження способів оптимального виконання прокурорською службою своїх обов'язків у період воєнного стану є необхідним для забезпечення балансу між потребами держави в умовах кризи та збереженням законності та правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці питаннями дослідження функцій

прокуратури у період воєнного стану займалися, зокрема, Лапкін А. В. [2], Туркот М. С. [4], Беспалько І. [5], Кисельова О. [5], Тіхонов С. В. [9], Василичук В. І. [9], Вишневецький С. А. [9] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні й аналізі функціональних особливостей прокуратури під час воєнного стану з метою визначення її ролі, взаємодії з іншими органами влади та суспільством, а також розкриття основних викликів і проблем, що виникають у цьому контексті.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану органи прокуратури України виконують свої конституційні функції. Відповідно до положень ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» та ст. 131–1 Конституції на органи прокуратури України покладено:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [1].

Під час війни органи прокуратури зіткнулися зі значною кількістю різноманітних проблем, аналіз і узагальнення яких дозволяє поділити їх на дві групи: організаційні та функціональні. Організаційні проблеми пов'язані із належним впровадженням системи прокуратури, ефективним управлінням нею, вирішенням кадрових питань у середовищі прокурорського корпусу. Натомість функціональні проблеми стосуються забезпечення

злагодженого і безперервного виконання органами прокуратури покладених на них завдань та функцій, а також своєчасного, повного і всебічного здійснення прокурорами своїх службових обов'язків. Передумовою для успішного розв'язання всіх цих проблем є належне нормативне врегулювання питань організації та діяльності прокуратури в умовах війни, а також розробка всебічної програми дій і вжиття на її основі комплексу організаційно-управлінських заходів, спрямованих на максимально гнучке та оперативне використання ресурсів органів прокуратури. При цьому в умовах війни необхідно забезпечити розумний баланс між завданнями забезпечення прокурорів, інших працівників, а також громадян — з одного боку, та продовження якомога більш повного і належного здійснення прокурорами покладених на них конституційних функцій — з іншого боку. Цьому сприятиме впровадження у практику роботи прокуратури дистанційного режиму роботи, спрощення механізмів переведення та відрядження прокурорів [2, с. 1214].

Умови війни викликали серйозні труднощі у сфері кадрового забезпечення прокуратури. Не можна не відзначити, що це було обумовлено й викликано насамперед евакуацією населення з районів, де тривають бойові дії, у зв'язку із чим частина прокурорів переселилася в інші регіони або залишила територію України. Це спричинило проблему дефіциту прокурорів у багатьох областях України, особливо в тих, що найбільше зазнали від зони бойових дій.

Задля забезпечення належної організації роботи спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері щодо виконання визначених функцій, розмежування їхніх повноважень із самостійними структурними підрозділами Офісу Генерального прокурора, обласними та окружними прокуратурами, свого часу було видано наказ Генерального прокурора України «Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері» [3].

Лапкін А. В. вказує, що заслуговує на увагу і проблема організації роботи органів прокуратури при виконанні ними своїх функцій в умовах воєнного стану. Загалом можна вважати, що робота прокуратур залежить від того, яка ситуація склалась у місцевості, де вони знаходяться. Залежно від цього, можна виокремити три варіанти організації їх роботи: 1) зупинення діяльності прокуратури; 2) обмеження роботи прокуратури; 3) продовження функціонування прокуратури у звичайному режимі [2, с. 1211].

Також Лапкін А. В. звертає увагу на існування проблеми безпеки діяльності прокурорів при виконанні ними своїх посадових (службових) обов'язків у період воєнного стану та вказує, що спостерігається різний підхід до розв'язання цієї проблеми.

Питання безпеки прокурорів та інших працівників прокуратури в умовах війни належним чином не регламентується. Фактично, забезпечення власної безпеки покладається на самих прокурорів і може бути організоване керівниками органів прокуратури. За своїм бажанням і на власні кошти прокурори можуть самостійно придбавати засоби забезпечення особистої безпеки — бронежилети, каски та ін., облаштовувати місця укриття в будівлях прокуратур тощо [2, с. 1211].

Туркот М. С. зауважує, що право щодо процесуального керівництва досудовим розслідуванням впливає з конституційних наглядових повноважень прокурора, його процесуальних прав та обов'язків у кримінальному провадженні і передбачає забезпечення належного захисту особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення повного, швидкого та неупередженого досудового розслідування. В умовах ведення бойових дій, так само під час підготовки до них, або після проведення чергової бойової операції на прокурора покладається обов'язок здійснення не лише певних процесуальних, а й організаційних заходів, скільки без їх проведення неможливо належним чином виконати заходи процесуального характеру. У зв'язку з цим істотного значення набуває взаємодія прокурора як з представниками відповідних органів військового управління, так і з керівниками органів прокуратури, органів внутрішніх справ, місцевого самоврядування з організаційних питань. Зокрема йдеться про організаційні аспекти забезпечення прокурорської діяльності — надання приміщення для розміщення прокуратури (відділу), підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, інших військових формувань, які сприяють прокурорів у виконанні завдань кримінального провадження, виділення місця для гауптвахти та багатьох інших поточних організаційних питань. Виконання не всіх з перелічених завдань повинен забезпечувати керівник органу прокуратури; водночас він може висловити своє бачення щодо їх реалізації [4, с. 279].

Беспалько І. Л. з огляду на те, що повноваження прокурора та функції прокуратури, пов'язані з підтриманням публічного обвинувачення в суді, організацією і процесуальним керівництвом досудовим розслідуванням, вирішенням відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, наглядом за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, під час воєнного стану зазнали певних змін та особливостей, пропонує розділити їх на наступні види: 1) пов'язані із досудовим розслідуванням — це процедурні та такі, які розкривають сутність кваліфікації прокурором окремих видів правопорушень; 2) пов'язані із судовим розглядом

справи — це ті, що розкривають суть участі прокурора у підтриманні ним публічного обвинувачення в умовах воєнного стану [5, с. 363].

Так, Беспалько І.Л. зазначає, що змін, зокрема, зазнала процедура досудового розслідування, з урахуванням організації праці прокуратури. Прийняттям ряду Законів вносилися зміни до КПК, із прийняттям яких видозміненою була ст. 615 і додана нова — ст. 616, а також деякі окремі статті. Основні зміни стосуються цифровізації процесу досудового розслідування, а також навпаки, випадків, коли існують проблеми у функціонуванні необхідних серверів чи порушень роботи мережі Інтернет [5, с. 363; 6].

Ключовим моментом стосовно повноважень прокурора у застосуванні запобіжних заходів до підозрюваного чи обвинуваченого в умовах мобілізаційних процесів є необхідність у військових кадрах, що призвело до прийняття урядом складного, але важливого рішення — надання підозрюваним чи обвинуваченим (окрім тих, які вчинили конкретні види злочинів), що тримаються під вартою (або до яких застосовано інший вид запобіжного заходу), звернутися до прокурора із клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом. А отже, прокурор також наділений відповідними повноваженнями з цього питання: звернутися із клопотанням про скасування цієї особи запобіжного заходу до слідчого судді чи суду, що розглядають кримінальне провадження [5, с. 363; 7].

В умовах воєнного стану виникли зміни в роботі органів прокуратури, і були визначені пріоритетні напрями їхньої діяльності. Деяким важливим, але обговорюваним питанням є відновлення військових прокуратур, які були ліквідовані, і створення на їхньому місці спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері. Це питання, ймовірно, потребує докладного аналізу. Зараз діяльність прокуратур переважно фокусується на захисті прав людини та інтересів держави від військової агресії, наданні допомоги постраждалим та, окрім того, здійсненні міжнародного співробітництва в цьому контексті.

Зокрема, частиною 2 статті 2 Закону України «Про прокуратуру» визначено, що з метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво. За умов воєнного стану прокуратура України активно співпрацює з Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду з питань розслідування воєнних злочинів та покарання воєнних злочинців [8].

Тіхонов С.В. досліджував питання ефективності функціонування органів прокуратури у рамках їх

участі при веденні оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність під час правового режиму воєнного стану. Так, вчений-правник вказує, що взаємодію прокуратури України та підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, передбачено в КПК України, Законах України «Про прокуратуру» та «Про оперативно-розшукову діяльність», декількох міжвідомчих нормативно-правових актах, проте в жодному з них непередбачено дієвого та сучасного механізму, здатного усунути інформаційний вакуум стосовно спільних об'єктів розробки для різних суб'єктів оперативно-розшукової діяльності й таким чином забезпечити дотримання прав і свобод людини, гарантованих законодавством. Рішенням зазначеної проблеми, на його думку, може стати створення саме в Офісі Генерального прокурора захищеного реєстру оперативно-розшукових справ, який надав би прокуратурі можливість стати гарантом дотримання положень законодавства, запобігти проведенню оперативно-розшукових заходів стосовно однієї особи різними підрозділами, що здійснюють ОРД, а також контролювати терміни її проведення. Разом із цим, зауважується, що доцільно в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачити, що з метою запобігання одночасному проведенню оперативно-розшукових заходів, що частково обмежують права людини, стосовно однієї особи різними суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, Офіс Генерального прокурора може вести захищений реєстр оперативних проваджень [9, с. 93].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визнаючи певні недоліки у виконанні прокурором своїх обов'язків у зв'язку із воєнним часом, ми вважаємо необхідним наголосити на необхідності подальшої розробки і внесення відповідних законодавчих доповнень. Головним завданням у органів прокуратури за своєю природою є надання безперешкодного гарантування прав і законних інтересів особи з метою запобігання необґрунтованим обмеженням. Однак важливо відзначити, що виклики воєнного стану є непередбачуваними і вимагають оперативного реагування. З урахуванням цього пріоритетною стає можливість забезпечення розумності строків і ефективності виконання прокурорами своїх функцій як у частині ролі прокуратури в межах кримінального провадження (підтримання публічного обвинувачення, організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням тощо), так і в частині в цілому представництва інтересів держави, тому саме на вирішення цих проблем мають бути спрямовані подальші наукові пошуки та нормативні розробки.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 131–1.
2. Лапкін А. В. Функціонування судів та прокуратури в умовах російсько-української війни. The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic, and Legal Aspects (Collective Scientific Monograph): монографія. *Baltija Publishing*. Рига, Латвія, 2022. С. 1208–1214.
3. Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері: наказ Генерального прокурора України від 22.11.2021 р. № 370. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0370905-21#Text> (дата звернення: 22.12.2023)
4. Туркот М. С. Діяльність військового прокурора в умовах збройного конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 277–280.
5. Беспалько І., Кисельова О. Повноваження прокурора як учасника кримінального провадження під час воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 362–365.
6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 р. № 2137-IX. *Голос України*. 2022. № 62.
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав : Закон України від 15.03.2022 р. № 2125-IX. *Голос України*. 2022. № 62.
8. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 22.12.2023).
9. Тіхонов С. В., Василичук В. І., Вишневський С. А. Удосконалення участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1 (21). С. 82–96. doi: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260018>.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny — The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 131–1 [in Ukrainian].
2. Lapkin, A. V. (2022). Funktsionuvannia sudiv ta prokuratury v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic, and Legal Aspects (Collective Scientific Monograph): monohrafiia [Functioning of Courts and Prosecutor's Office in the Conditions of the Russian-Ukrainian War. The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic, and Legal Aspects (Collective Scientific Monograph)]. *Baltija Publishing*, 1208–1214 [in Ukrainian].
3. Pro osoblyvosti orhanizatsii diialnosti spetsializovanykh prokuratur u viiskovii ta oboronni sferi: nakaz Heneralnoho prokurora Ukrainy vid 22.11.2021 r. № 370 [On the Features of the Organization of Activities of Specialized Prosecutors in the Military and Defense Spheres: Prosecutor General of Ukraine's Order of November 22, 2021, No. 370]. (2021). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0370905-21#Text> [in Ukrainian].
4. Turkot, M. S. (2015). Diialnist viiskovoho prokurora v umovakh zbroinoho konfliktu [Activities of the Military Prosecutor in Conditions of Armed Conflict]. *Yurydychni naukovyi elektronni zhurnal — Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 277–280 [in Ukrainian].
5. Bepalko, I., & Kiselova, O. (2022). Povnovazhennia prokurora yak uchasnyka kryminalnoho provadzhennia pid chas voiennoho stanu v Ukraini [Powers of the Prosecutor as a Participant in Criminal Proceedings During Martial Law in Ukraine]. *Yurydychni naukovyi elektronni zhurnal — Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 362–365 [in Ukrainian].
6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy “Pro elektronni komunikatsii” shchodo pidvyshchennia efektyvnosti dosudovoho rozsliduvannia “za hariachymy slidamy” ta protydii kiberatakam: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2137-IX [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On Electronic Communications” to Improve the Effectiveness of Pre-trial Investigation “on Hot Trails” and Counteract Cyber Attacks (2022). Law of Ukraine No. 2137-IX of March 15, 2022]. *Holos Ukrainy*, 62 [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo poriadku skasuvannia zapobizhnoho zakhodu dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby za pryzovom pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period abo yoho zminy z inshykh pidstav: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2125-IX [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine Regarding the Procedure for Cancelling a Preventive Measure for Military Service by Conscription During Mobilization, Special Period, or Its Changes for Other Reasons: Law of Ukraine No. 2125-IX of March 15, 2022]. (2022). *Holos Ukrainy*, 62 [in Ukrainian].

8. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1697-VII [On the Prosecutor's Office: Law of Ukraine No. 1697-VII of October 14, 2014]. (2014). *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> [in Ukrainian].

9. Tikhonov, S. V., Vasylynychuk, V. I., & Vishnevsky, S. A. (2022). Udoskonalennia uchasti prokurora pid chas vedennia operatyvno-rozshukovykh sprav pidrozdilamy, yaki zdiisniuiut operatyvno-rozshukovu diialnist [Improvement of the Prosecutor's Participation in the Conduct of Operative-Investigative Cases by Units Engaged in Operative-Investigative Activities]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva — Theory and Practice of Law*, 1(21), 82–96. doi: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260018> [in Ukrainian].

Ярема Владислав Валерійович
аспірант кафедри
адміністративного, фінансового та банківського права
Міжрегіональної Академії управління персоналом
Yarema Vladyslav
Postgraduate Student of the Department of
Administrative, Financial and Banking Law
Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: 0000-0003-1401-0077

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9534

ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ПОТРЕБ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

LEGAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE SOCIAL-VALUE NEEDS OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Анотація. Вступ. Функціонування Збройних Сил України в сучасних умовах ставить на порядок денний питання про підвищення рівня мотивації військовослужбовців, які беруть участь у відсічі повномасштабній збройній агресії російської федерації. Більша частина військовослужбовців Збройних Сил України сформувалася в цивільному професійному середовищі, і не мала змоги достатньою мірою інтеріоризувати цінності, притаманні військовим колективам. Вказане обумовлює актуальність цієї статті, присвяченої з'ясуванню сутності правових принципів формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних Сил України.

Мета. Метою статті є визначення правових принципів формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних Сил України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення виховання військовослужбовців; 2) наукові праці вітчизняних фахівців у сфері адміністративного та військового права.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналізу та синтезу (для виокремлення правової складової в системі формування ціннісної сфери військовослужбовців), структурний метод (для розмежування видів правових принципів), метод моделювання (при визначенні окремих понять та змісту правових принципів формування ціннісних потреб військовослужбовців), метод синтезу (формулювання висновків).

Результати. У науковій статті визначено роль принципів формування цінностей військовослужбовців як основних засад виникнення у них стійких особистісних конструктів, які характеризують їх відношення до світу, батьківщини, військового обов'язку, і визначають особливості їх мотиваційної сфери.

Обґрунтовано, що правові принципи формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних Сил України є складним багаторівневим утворенням, яке включає щонайменш дві групи: загальноправові та спеціальні. Запропоновано до спеціальних правових принципів віднести: принципи цілеспрямованості, колективізму, єдиноначальності, військового лідерства. Охарактеризовано їх поняття та зміст.

Зроблено висновок, що вказані принципи знаходять своє правове втілення шляхом закріплення в нормативно-правових актах, якими регулюється проходження військової служби, а також у вимогах корпоративної військової етики.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на правових методах формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних Сил України. Це дасть змогу дослідити правовий механізм здійснення виховних впливів.

Ключові слова: правові принципи, правове забезпечення, ціннісна сфера військовослужбовця, мотивація військовослужбовця, виховання.

Summary. Introduction. The functioning of the Armed Forces of Ukraine in the current conditions puts on the agenda the issue of increasing the level of motivation of military personnel involved in repelling the full-scale armed aggression of the Russian Federation. Most of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine were formed in a civilian professional environment and were not able to sufficiently internalize the values inherent in military teams. This determines the relevance of this article, which is devoted to clarifying the essence of the legal principles of formation of social and value needs of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine.

Purpose. The purpose of the article is to define the legal principles of formation of social and value needs of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support for the education of servicemen; 2) scientific works of domestic specialists in the field of administrative and military law.

In the course of the study, the following scientific methods were used: analysis and synthesis (to distinguish the legal component in the system of formation of the value sphere of servicemen), structural method (to distinguish the types of legal principles), modeling method (in defining certain concepts and content of legal principles for the formation of value needs of servicemen), and synthesis method (for formulating conclusions).

Results. The article defines the role of the principles of formation of servicemen's values as the main foundations for the emergence of their stable personal constructs which characterize their attitude to the world, homeland, military duty, and determine the specifics of their motivational sphere.

The author proves that the legal principles of formation of social and value needs of servicemen of the Armed Forces of Ukraine are a complex multi-level formation which includes at least two groups: general legal principles and special legal principles. The special legal principles include: the principles of purposefulness, collectivism, unity of command, and military leadership. Their concept and content are characterized.

It is concluded that these principles are legally embodied by being enshrined in the legal acts regulating military service, as well as in the requirements of corporate military ethics.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on the legal methods of forming the social and value needs of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine. This will make it possible to study the legal mechanism of educational influences.

Key words: legal principles, legal support, value sphere of a serviceman, motivation of a serviceman, education.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Функціонування Збройних Сил України в сучасних умовах ставить на порядок денний питання про підвищення рівня мотивації військовослужбовців, які беруть участь у відсічі повномасштабній збройній агресії російської федерації. Більша частина військовослужбовців Збройних Сил України сформувалася в цивільному професійному середовищі, і не мала змоги достатньою мірою інтеріоризувати цінності, притаманні військовим колективам. Разом з тим, враховуючи тривалий характер збройного конфлікту, питання про формування у військовозобов'язаних і військовослужбовців системи ціннісних потреб, які дозволили б їм ефективно виконувати поставлені перед Силами оборони завдання, постає нині з усією гостротою. Вказане обумовлює актуальність та новизну цієї статті, присвяченої з'ясуванню сутності правових принципів формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання правового забезпечення формування особистості військовослужбовців розглядав у своїх роботах С. Скуріхін, який висловив думку, що процес правової соціалізації військовослужбовців може і повинний проходити при особистій участі командної ланки, і в цьому зв'язку він стає специфічним засобом правового виховання в Збройних Силах України [1, с. 68]. В. Федоренко вважає,

що оцінка ефективності військово-правового виховання впливає із аксіологічної функції свідомості, яка обумовлена самою діяльністю людини. Постійна потреба суб'єкта оцінки у певному спектрі і рівні розвитку морально-правових і бойових якостей, що визначається вимогами сучасного бою, породжує не менш постійні протиріччя між метою, засобами її досягнення і отриманими результатами, що, в свою чергу, завжди ставить суб'єкта перед вибором або зміною цілі, засобів результатів. Тому оцінка ефективності військово-правового виховання — це специфічне відношення суб'єкта, що виражене у понятійній формі, до реальної ефективності військово-правового виховання, в результаті якого відбувається порівняння даної ефективності з еквівалентом на основі вибору його в якості критерію задоволення потреби у формуванні у військовослужбовців такого спектра і рівня розвитку морально-правових і бойових якостей, які дозволили б їм бездоганно виконувати свої обов'язки у військах [2]. В. Ягупов обстоює позицію, відповідно до якої цінність фахівця є його і фундаментальним, і складним, і комплексним психічним професійно важливим утворенням, яке складає підвалини його професійного буття та світогляду. Цінності українського суспільства конкретизуються в військових цінностях, які проявляються в ціннісних орієнтаціях — комплексному феномені чи певних «стандартах» професійної діяльності та професійного буття, що детермінують ставлення кожного військовослужбовця до себе як

до військового професіонала, до навколишнього світу, до інших і, найголовніше, — до військово-професійної діяльності. В основі такого підходу до професійних цінностей лежать практичні потреби військово-професійної спільноти, які суб'єктивно сприймаються та актуалізуються в поведінці та діяльності кожного окремого військовослужбовця як професійного суб'єкта [3, с. 37]. Разом з тим правові принципи формування ціннісних потреб військовослужбовців Збройних Сил України ще не були предметом наукового аналізу.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення принципів формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних Сил України.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування будь-яких особистісних конструктів, у тому числі й принципів, є тривалим багатосуб'єктивним процесом, в якому беруть участь члени родини, референтна група (друзі, колеги), заклади освіти, професійні групи (у тому числі військові) тощо. Складна взаємодія виховних впливів, здійснених вказаними суб'єктами, відображається на формуванні соціально-ціннісних потреб військовослужбовців, які виконують декілька функцій, пов'язаних із значенням цінностей для успішності проходження військової служби. По-перше, це функція професійної військової ідентифікації, на розвиток якої спрямована велика кількість військових ритуалів та спеціальних ознак, включаючи носіння військової форми, порядок присвоєння військових звань, тощо. Однак військові ритуали та ознаки самі по собі не замінюють цінності особистості, за їх допомогою формується особлива поведінка військовослужбовців, яка, у свою чергу, позначається на ієрархії їх життєвих цінностей. По-друге, це функція військової консолідації, яку слід розуміти як високий рівень інтеграції військових колективів, згуртування навколо військових лідерів для досягнення спільної мети, якою у теперішній час є перемога над противником. По-третє, цінності виконують у військовому професійному середовищі функцію адаптації, тобто засвоєння вимог військової професії та підвищення ефективності діяльності військовослужбовця в різних ситуаціях, у тому числі і в бойовій обстановці. По-четверте, цінності виконують функцію мобілізації сил та ресурсів (фізичних, фізіологічних, інтелектуальних, вольових, емоційних) у ситуаціях, які відрізняються високим рівнем стресових факторів (під час ведення бойових дій, після поранень та отримання бойових травм, в полоні, тощо).

Правові аспекти ціннісної сфери особистості звичайно досліджуються в аспекті правової свідомості та правової культури, а також їх впливу на правову поведінку індивіда. Відображення цінностей у праві найбільш виразно простежується

у прихильників наряду природного права, в якому означений феномен людського розвитку розуміється значно ширше, ніж система правових приписів держави, включаючи правові ідеї, правові принципи та правові цінності. Однак між цінностями особистості і правовими цінностями існує низка відмінностей, зокрема те, що правові цінності можуть віддзеркалюватися на рівні особистості та ставати її власними особливостями завдяки процесу внутрішньої інтеріоризації. Право як суспільний феномен, з одного боку, виникає в свідомості соціальних груп та легітимізується завдяки спеціальному порядку затвердження законодавчих та підзаконних актів. З іншого боку, право існує як система уявлень індивідуумів о справедливості, підкріпленій відповідною системою правового забезпечення, і ці уявлення відображаються у ціннісній структурі особистості. Отже, саме особистість людини є джерелом правових ідей і правових норм (з урахуванням такого фактору, як спеціальний порядок прийняття останніх суб'єктами нормотворчості). Однак, у свою чергу, право відображається на рівні особистості людини, породжуючи складні зв'язки між її потребами та інтересами, розташованими у певній ієрархії. Саме тут наочно проявляється роль принципів формування цінностей військовослужбовців як основних засад виникнення у них стійких особистісних конструктів, які характеризують їх відношення до світу, батьківщини, військового обов'язку, і визначають особливості їх мотиваційної сфери.

Правові принципи формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних Сил України є складним багаторівневим утворенням, яке включає щонайменш дві групи: загальноправові та спеціальні. Загальноправові принципи уявляють собою спільні для різних галузей національного права основоположні засади формування особистості військовослужбовця: це принципи верховенства права, гуманізму, справедливості, рівності, взаємної відповідальності держави та особистості. Зміст цих принципів детально розкритий у багатьох наукових джерелах, отже, ми не вважаємо за доцільне зупинятися на їх описі. Спеціальні принципи включають низку специфічних для процесу формування особистості військовослужбовця керівних положень, які застосовуються під час допризовної підготовки, у процесі військової освіти та безпосередньо у військових підрозділах, в процесі повсякденної та бойової діяльності. Виокремлення вказаних принципів базується на значенні патріотизму для формування особистості громадянина сучасної демократичної держави [4, с. 34], особливих вимогах до національно-патріотичного виховання фахівців мілітарних професій [5, с. 174–175], управлінській моделі національно-патріотичного виховання [6, с. 50; 7, с. 138]. Спеціальні правові принципи формування соціально-ціннісних потреб

військовослужбовців Збройних Сил України є елементом правового статусу військовослужбовця як громадянина України [8; 9, с. 103], а також відображають інтенції інтеграційного формування національної свідомості [10, с. 39–41].

Принцип цілеспрямованості уявляє собою комплекс засобів виховної роботи, які сприяють виробленню у особистості професійно важливих якостей, необхідних для успішного проходження військової служби. Розвиток цінностей військовослужбовців у правовому аспекті доцільно розглядати як процес визначення та затвердження відповідно до компетенції суб'єктів нормотворчості основних цілей формування особистості осіб, які проходять військову службу [11, с. 38]. Такі цілі мають охоплювати сферу патріотичних цінностей як готовності присвятити своє життя служінню батьківщині та готовності покласти всі сили для захисту її суверенітету та територіальної цілісності. Необхідність розвитку означених цінностей знайшла своє закріплення у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу», ч. 1 ст. 8 якого визначає, що підготовка громадян України до військової служби включає національно-патріотичне виховання [12].

Принцип колективізму як пріоритету групового вирішення існуючих проблем займає провідне місце серед досліджуваних нами принципів. Сфера військово-колективних цінностей передбачає формування довіри і взаємної виручки у військових колективах. Оскільки військові професії мають таку особливість, як командне здійснення більшості видів діяльності, від належного рівня комунікації, заснованій на взаємоповазі та взаємодопомозі, залежить як успішність виконання бойових завдань, так і збереження життя та здоров'я військовослужбовців. Як справедливо зазначають Я. Мацегора, І. Приходько й О. Колесніченко, бути членом команди — бути здатним покладатися на побратима, довіряти товаришу по зброї; бути таким, на якого можуть покластися побратими (компетентним, чесним, вірним, дисциплінованим, передбачуваним для товариша); поважати побратимів і командира, чітко виконувати накази, тому що вони є основою керованості підрозділу, основою зосередження сил усього підрозділу на виконанні завдання та коригування сил різних підрозділів; використовувати гумор для підтримки і стимуляції розвитку побратимів, а не для їх приниження; не допускати дискримінації товаришів по зброї за національністю, расою, статтю тощо; бути прикладом і помічником для новобранців [13, с. 130].

Принцип єдиноначальності уявляє собою надання командирам/начальникам широких дискреційних повноважень у поєднанні з їх персональною відповідальністю за прийняті військово-управлінські рішення. Правовим джерелом військово-колективних цінностей виступають статuti Збройних Сил Укра-

їни, в яких визначаються особливості відносин між військовослужбовцями, вирішення конфліктних ситуацій, які виникають в процесі військової служби заходи заохочення за зразкову поведінку і покарання за порушення правових приписів. Разом з тим, безумовно, зміст цих правових документів певною мірою слід визнати застарілим, нова військово-політична реальність, в якій нині знаходяться Збройні Сили України та інші військові формування, потребує принципово нових правових актів, в яких було б відображено притаманні сучасному етапу розвитку сил оборони та української держави цілі та цінності.

Принцип військового лідерства — це свідоме вироблення у військовослужбовців якостей та властивостей, які обумовлюють їх здатність та можливість спонукати інших слідувати за ними. Сфера військово-лідерських цінностей охоплює процеси формування нового покоління командирів/начальників, які здійснювали б процеси військового управління відповідно до сучасних уявлень та принципів військової науки, з урахуванням необхідності збереження життя і здоров'я військовослужбовців під час виконання бойових завдань. Головними умовами успішного здійснення військового лідерства є формування професійних навиків, особистої гідності, колективної взаємоповаги, дотримання засад воїнської культури, створення позитивної морально-психологічної атмосфери у військовому середовищі, показ прикладів солідарної підтримки і побратимства, стійкої мотивації щодо досягнення поставленої мети, проявлення відкритості та щирості у взаємовідносинах на основі налагодження внутрішніх комунікацій [14]. Сюди з слід віднести приклад військового лідера щодо інтолерантності до корупції, оскільки поведінка командирів/начальників, пов'язана з відношенням до корупційних ризиків, унаслідкується особовим складом військових частин [15]. Додамо, що цінності військового лідерства охоплюють також широкий блок якостей, пов'язаних із усвідомленням необхідності виконання норм міжнародного гуманітарного права, вимог законодавства України.

Вказані принципи знаходять своє правове втілення шляхом закріплення в нормативно-правових актах, якими регулюється проходження військової служби, а також у вимогах корпоративної військової етики, яка має неписаний характер, але значною мірою впливає на поведінку військовослужбовців.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Роль права у формуванні поведінки військовослужбовців полягає у визначенні на рівні законодавчих та підзаконних правових актів основних засад виховної діяльності, спрямованої та вироблення у особистості якостей та властивостей, необхідних для успішного проходження військової служби. Вказане потребує перегляду низки актів військового

законодавства, в яких формування цінностей військовослужбовців розглядається як застарілий за своєю сутністю суб'єкт-об'єктний процес, в якому виключно суб'єкт виховання визначає зміст та спрямованість ціннісно-мотиваційної сфери об'єкта виховання. Відповідальність за результат несуть обидві сторони такого процесу, і це має знайти

своє закріплення у правових актах, якими визначено особливості формування особистості військовослужбовця.

Напрями подальших наукових досліджень мають охоплювати питання правових методів формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних Сил України.

Література

1. Скуріхін С. М. Правове виховання військовослужбовців: поняття і система. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 63–69.
2. Федоренко В. В. Методологічні основи оцінки ефективності військово-правового виховання військовослужбовців у контексті соціально-філософського аналізу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. № 63. С. 57–69.
3. Ягупов В. В. Ціннісно-мотиваційні підвалини фізичного виховання військовослужбовців. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки та спорту Збройних Сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України: тези VI Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 25 листопада 2022 р.). Київ, 2022. С. 31–38.
4. Варивода Н. А. Виховання моральних цінностей громадянина-патріота у педагогічній літературі та нормативно-правових документа. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2017. Вип. 267. С. 33–39.
5. Загуменна Ю. Національно-патріотичне виховання поліцейських як невід'ємна складова забезпечення внутрішньої безпеки України. *SupremaŃa Dreptului*. 2017. № 3. С. 173–177.
6. Коваль З. Нормативно-правові механізми формування управлінської моделі національно-патріотичного виховання населення України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 47–51.
7. Крамаренко Л. Д. Національно-патріотичне виховання в умовах суспільних змін: правовий аспект. *Духовно-історичні засади розвитку української нації: матеріали п'ятої наук.-практ. конф. з міжнар. участю* (м. Хмельницький, 15–16 листоп. 2017 р.). Хмельницький, 2018. С. 133–139.
8. Нагорна В. Національно-патріотичне виховання як складова правового статусу громадянина України (теоретико-правові аспекти). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки*. 2018. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_1_7 (дата звернення 29.12.2023).
9. Сьомін С. В. Проблеми патріотичного виховання в Україні: теоретико-методологічний та правовий аспект. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 2. С. 96–105.
10. Цимбалюк М. М. Філософсько-правові інтенції інтеграційного формування національної свідомості. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2015. № 1. С. 34–42.
11. Шопіна І., Воловик В. Поняття, ознаки та структура правової культури військовослужбовців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2020. № 2. С. 47–49.
12. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 29.12.2023).
13. Мацегора Я. В., Приходько І. І., Колесніченко О. С. Особливості цінностей військовослужбовців Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2022. № 2 (81). С. 127–137.
14. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Сил України: Затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України 1 грудня 2020 року. URL: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/12/Doktryna_rozvytku_viyskovoho_liderstva_v_Zbroynykh_sylakh_Ukrainy_compressed.pdf (дата звернення 29.12.2023).
15. Shopina I., Khrystynchenko N., Koropatnik I., Khomiakov D., Zaitsev M. Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. Vol 11, No 3. P. 112–120. doi: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n3p112>.

References

1. Skurihin, S.M. (2004). Pravove vykhovannia viiskovosluzhbovtziv: poniattia i systema [Legal education of military personnel: concept and system]. *Aktualni problemy derzhavy i prava — Actual problems of the state and law*, 22, 63–69 [in Ukrainian].

2. Fedorenko, V. V. (2015). Metodolohichni osnovy otsinky efektyvnosti viiskovo-pravovoho vykhovannia viiskovosluzhbovtziv u konteksti sotsialno-filosofskoho analizu [Methodological bases for evaluating the effectiveness of military legal education of servicemen in the context of socio-philosophical analysis]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii — Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 63, 57–69 [in Ukrainian].
3. Yagupov, V. V. (2022). Tsinnisno-motyvatsiini pidvalyny fizychnoho vykhovannia viiskovosluzhbovtziv [Value-motivational foundations of physical education of military personnel]. *Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku fizychnoi pidhotovky ta sportu Zbroinykh Syl Ukrainy, pravookhoronnykh orhaniv, riatuvalnykh ta inshykh spetsialnykh sluzhb na shliakhu yevroatlantychnoi intehtratsii Ukrainy: tezy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii — Modern trends and prospects for the development of physical training and sports of the Armed Forces of Ukraine, law enforcement agencies, rescue and other special services on the path of Euro-Atlantic integration of Ukraine*. (pp. 31–38). Kyiv [in Ukrainian].
4. Varyvoda, N. A. (2017). Vychovannia moralnykh tsinnosti hromadianyna-patriota u pedahohichnii literaturi ta normatyvno-pravovykh dokumenta [Education of moral values of a patriot citizen in pedagogical literature and normative legal documents]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Pedahohika, psykholohiia, filosofiia — Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Pedagogy, psychology, philosophy*, 267, 33–39 [in Ukrainian].
5. Zagumenna, Yu. (2017). Natsionalno-patriotychno vykhovannia politseiskykh yak nevidiemna skladova zabezpechennia vnutrishnoi bezpeky Ukrainy [National-patriotic education of police officers as an integral component of ensuring internal security of Ukraine]. *Supremaġia Dreptului*, 3, 173–177 [in Ukrainian].
6. Koval, Z. (2016). Normatyvno-pravovi mekhanizmy formuvannia upravlinskoj modeli natsionalno-patriotychnoho vykhovannia naselennia Ukrainy [Normative and legal mechanisms of the formation of a management model of national and patriotic education of the population of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia — Actual problems of public administration*, 3, 47–51 [in Ukrainian].
7. Kramarenko, L. D. (2017). Natsionalno-patriotychno vykhovannia v umovakh suspilnykh zmin: pravovyi aspekt [National-patriotic education in conditions of social changes: legal aspect]. *Dukhovno-istorychni zasady rozvytku ukraïnskoi natsii: materialy piatoi nauk.-prakt. konf. z mizhnar. Uchastiu — Spiritual and historical foundations of the development of the Ukrainian nation: materials of the fifth scientific and practical conference with international participation*. (pp. 133–139). Khmelnytskyi [in Ukrainian].
8. Nagorna, V. (2018). Natsionalno-patriotychno vykhovannia yak skladova pravovoho statusu hromadianyna Ukrainy (teoretyko-pravovi aspekty) [National-patriotic education as a component of the legal status of a citizen of Ukraine (theoretical and legal aspects)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Yurydychni nauky — Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Legal Sciences*, 1 [in Ukrainian].
9. Syomin, S. V. (2016) Problemy patriotychnoho vykhovannia v Ukraini: teoretyko-metodolohichni ta pravovyi aspekt [Problems of patriotic education in Ukraine: theoretical, methodological and legal aspects]. *Stratehichni priority — Strategic priorities*, 2, 96–105 [in Ukrainian].
10. Tsymbalyuk, M. M. (2015). Filozofsko-pravovi intentsii intehtratsiinoho formuvannia natsionalnoi svidomosti [Philosophical and legal intentions of the integration formation of national consciousness]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho". Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia — Bulletin of the National University "National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise". Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1, 34–42 [in Ukrainian].
11. Shopina, I., & Volovik, V. Poniattia, oznaky ta struktura pravovoi kultury viiskovosluzhbovtziv [Concepts, signs and structure of legal culture of military personnel]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky — Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Military special sciences*, 2, 47–49 [in Ukrainian].
12. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku № 2232-XII [On military duty and military service (1992): Law of Ukraine dated March 25, 1992 No. 2232-XII]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].
13. Matsegora, Y. V., Prykhodko, I. I., & Kolesnichenko, O. S. (2022). Osoblyvosti tsinnosti viiskovosluzhbovtziv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Features of the values of servicemen of the National Guard of Ukraine]. *Chest i zakon — Honor and law*, 2 (81), 127–137 [in Ukrainian].
14. Doktryna rozvytku viiskovoho liderstva u Zbroinykh Syl Ukrainy: Zatverdzhena nachalnykom Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy 1 hrudnia 2020 roku [Doctrine of military leadership development in the Armed Forces of Ukraine: Approved by the Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine]. (2020). [in Ukrainian].
15. Shopina, I., Khrystynchenko, N., Koropatnik, I., Khomiakov, D., & Zaitsev, M. (2022). Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*, 11 (3), 112–120. doi: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n3p112>.

УДК 330.111

Лесюк Владислав Станіславович
*аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин
Полтавського державного аграрного університету*
Lesiuk Vladyslav
*Postgraduate Student of the Department of
Economics and International Economic Relations
Poltava State Agrarian University*
ORCID: 0000-0002-8370-6513

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9461

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТЛУМАЧЕННЯ СУТНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

LEGAL FOUNDATIONS FOR INTERPRETING THE ESSENCE OF ECONOMIC ACTIVITY OF AGRARIAN ENTERPRISES IN UKRAINE

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Анотація. В статті проведено аналіз правових засад тлумачення сутності господарської діяльності в Україні. Проаналізовано тлумачення сутності господарської діяльності в законодавстві України. Акцентовано увагу на еволюцію тлумачення та зміни в законодавстві. Спільними рисами тлумачень є акцент на отриманні доходу та відмінності в рівні деталізації господарської діяльності. Розглянуто доктринальні підходи до тлумачення сутності господарської діяльності серед вітчизняних науковців. Важливо зазначити, що вітчизняні вчені при тлумаченні поняття, як правило, враховують чинні правові норми та особливості національної економіки. Такий підхід дає змогу виявити слабкі сторони національної правової системи та запропонувати шляхи їх удосконалення. Визначено як впливає нормативне регулювання господарської діяльності на розвиток національної економіки. Нормативне регулювання господарської діяльності впливає на регулювання конкуренції, залучення інвестицій, запобігання корупції, міжнародну інтеграцію та економічну ефективність. Законодавство може як сприяти, так і перешкоджати економічному розвитку. З одного боку, ефективне законодавство може стимулювати економічне зростання. З іншого боку, застаріле законодавство може стати перешкодою для економічного розвитку. Суперечливість та невизначеність законів можуть відлякувати потенційних суб'єктів господарської діяльності. Господарська діяльність в Україні відбувається в умовах постійного оновлення законодавства. Досліджено вплив міжнародних норм на українське законодавство. Використання міжнародного досвіду для вдосконалення українського законодавства може підвищити економічну ефективність господарської діяльності в Україні. Водночас потрібно враховувати особливості національної економіки. Чітке та зрозуміле законодавство сприяє економічній ефективності, адже допомагає забезпечити адекватні умови для діяльності підприємств на ринку. Визначено особливості господарської діяльності аграрних підприємств в Україні. Відзначено важливу роль аграрного сектору в національній економіці та його унікальні правові особливості.

Ключові слова: господарська діяльність, правові засади, українське законодавство, національна економіка, аграрні підприємства.

Summary. The article analyses the legal foundations for interpreting the essence of economic activity in Ukraine. The interpretation of the essence of economic activity in the legislation of Ukraine is analysed. Emphasis is placed on the evolution of interpretation and changes in the law. Common features of the interpretations are the emphasis on income generation and differences in the level of detail of economic activity. Doctrinal approaches to interpreting the essence of economic activity among domestic scientists are considered. It is important to note that domestic scientists typically consider the current legal norms and unique aspects of the national economy when interpreting the concept. This approach makes it possible to identify weaknesses in the national legal system and suggest ways to improve them. It is determined how the normative regulation of economic activity affects the development of the national economy. Normative regulation of economic activity affects the competition regulation, investment attraction, corruption prevention, international integration, and economic efficiency. Legislation can both help and hinder economic development. On the one hand, effective legislation can stimulate economic growth. On

the other hand, outdated legislation can be an obstacle to economic development. Potential subjects of economic activity may be discouraged by the inconsistency and uncertainty of the laws. Economic activity in Ukraine takes place under conditions of constant updating of legislation. The influence of international norms on Ukrainian legislation has been studied. Using international experience to improve Ukrainian legislation can increase the economic efficiency of economic activity in Ukraine. At the same time, it is necessary to take into account the peculiarities of the national economy. Clear and comprehensible legislation contributes to economic efficiency by helping to ensure appropriate conditions for enterprises to operate in the market. The peculiarities of economic activity of agrarian enterprises in Ukraine are determined. The important role of the agricultural sector in the national economy and its unique legal features are noted.

Key words: economic activity, legal foundations, Ukrainian legislation, national economy, agrarian enterprises.

Постановка проблеми. Правове регулювання господарської діяльності відіграє важливу роль у законодавстві. Наявність чітких правових засад, що визначають особливості господарської діяльності є необхідною умовою для функціонування національної економіки. Розуміння сутності господарської діяльності допомагає суб'єктам господарювання краще захищати свої права та обов'язки. Особливо важливим це є в умовах швидкозмінного світу, коли постійно вносяться зміни в законодавство, щоб відповідати новим викликам.

Стабільність національної економіки України залежить від результатів економічної діяльності аграрного сектору. Водночас аграрні підприємства перебувають під значним тиском зумовленим зовнішніми факторами, тому з боку української держави мають бути створені всі умови для підтримки та розвитку аграрного сектору. Одним із обов'язків, які покладені на державу це формування чітких правових засад господарської діяльності в Україні. Проте зважаючи на застарілість та постійний процес оновлення українського законодавства з метою приведення його до міжнародних норм виникає потреба в ґрунтовному аналізі сутності та особливостей господарської діяльності в Україні. Правильне розуміння правових засад сприятиме стабільному розвитку та зміцненню національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Господарську діяльність досліджували Гончаренко О. М. [1]; Колісник Г. М. [2]; Матвійчук Л. О. [3]; Смолин Г. В., Туркот О. А., Хомко Л. В. [4]; Статівка А. М. [5]. Частина вчених запропонувала свої власні доктринальні підходи до тлумачення сутності господарської діяльності. Як правило, тлумачачи сутність господарської діяльності науковці спираються на законодавство та особливості національної економіки, проте не концентруються на галузевій специфіці. З перелічених дослідників лише Статівка А. М. розглянув господарську діяльність у контексті аграрних підприємств. Тому дослідження сутності господарської діяльності аграрних підприємств є сьогодні важливим для аналізу наявних правових засад та посилення теоретичного обґрунтування господарської діяльності для аграрних підприємств в Україні.

Метою статті є аналіз сутності господарської діяльності з погляду законодавства та вчених,

а також дослідження особливостей господарської діяльності аграрних підприємств в Україні.

Виклад основного матеріалу. Господарська діяльність є ключовим елементом національної економіки, адже від неї безпосередньо залежить економічний добробут та функціонування держави.

Нині на законодавчому рівні існує три актуальні визначення терміну «господарська діяльність» у двох кодексах та одному законі. До 2013 р. таких визначень було п'ять, проте два закони втратили чинність (табл. 1).

Спільною рисою наведених тлумачень у нормативно-правових актах є акцент на виробництві та реалізації, що також спрямовано на отримання доходу. Відмінність між ними полягає в тому, що вони тією чи іншою мірою деталізують господарську діяльність. Стосовно законів, що втратили чинність, то вони підтримували загальне тлумачення, проте водночас були більш суб'єктивними у своєму тлумаченні поняття. Тому для спрощення та узгодження законодавства можна підтвердити доцільність їх виключення.

Окремо варто зазначити, що в Господарському кодексі України поняття «господарська діяльність» використовується як тотожне «господарюванню».

Правильність взаємозамінного використання цих слів підтверджує «Словник української мови у 20 томах». Згідно нього одне з визначень слова «господарювання», що походить від слова «господарювати» означає «займатися господарською діяльністю, керувати яким-небудь господарством» [11, с. 731].

Тому на основі вищевказаного можна зробити висновок, що сутність господарювання безпосередньо пов'язана з господарською діяльністю, як за словотвором, так й українським законодавством.

Доктринальні підходи до тлумачення сутності господарської діяльності займають важливе місце в науковому обґрунтуванні терміну. Це необхідно для розробки дослідниками ефективного правового регулювання господарської діяльності. Водночас доктринальні підходи дозволяють глибше зрозуміти правові та соціально-економічні особливості господарської діяльності, які потрібні для формування законодавчих ініціатив. З розвитком економіки доктринальні підходи продовжують еволюціонувати

Таблиця 1

Визначення терміну «господарська діяльність» у законодавстві України

Нормативно-правовий акт	Визначення терміну
Кодекси України	
Господарський кодекс України (редакція від 08.10.2023)	«діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність» [6]
Податковий кодекс України (редакція від 08.12.2023)	«діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами» [7]
Закони України	
Про зовнішньоекономічну діяльність (редакція від 04.03.2023)	«будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару» [8]
Про оподаткування прибутку підприємств (втратив чинність від 01.01.2013)	«будь-яка діяльність особи, направлена на отримання доходу в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, у разі коли безпосередня участь такої особи в організації такої діяльності є регулярною, постійною та суттєвою. Під безпосередньою участю слід розуміти зазначену діяльність особи через свої постійні представництва, філіали, відділення, інші відокремлені підрозділи, а також через довірену особу, агента або будь-яку іншу особу, яка діє від імені та на користь першої особи» [9]
Про ліцензування певних видів господарської діяльності (втратив чинність від 28.06.2015)	«будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб — підприємців, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт» [10]

Джерело: складено автором на основі [6; 7; 8; 9; 10]

спираючись на сучасні проблеми з якими стикаються суб'єкти господарювання. Тому особлива увага дослідників приділяється аналізу законодавчих норм, що регулюють господарську діяльність в Україні та закордоном, з метою порівняння та виявлення наявних недоліків вітчизняного законодавства. Це насамперед спрямовано на те, щоб створити всі умови для підвищення ефективності ведення господарської діяльності в Україні.

Розглянемо доктринальні підходи до тлумачення сутності господарської діяльності серед вітчизняних науковців (табл. 2).

Загалом, господарська діяльність охоплює різні аспекти економічного життя суб'єктів господарювання, зокрема діяльність пов'язану з виробництвом та реалізацією товарів і послуг. Водночас вітчизняні вчені при тлумаченні поняття спираються на чинне законодавство та особливості національної економіки без концентрації на специфічних галузях.

Виокремимо повторювані класифікаційні ознаки в тлумаченнях сутності господарської діяльності серед вітчизняних науковців (табл. 3).

Проаналізовані визначення демонструють різноманітність думок серед вітчизняних науковців щодо різних аспектів тлумачення сутності господарської діяльності. Найбільш узгодженим серед авторів є розуміння того, що господарська діяльність пов'язана з виробництвом продукції, виконанням робіт та наданням послуг, з чим погодило-

ся четверо вчених. Водночас інші класифікаційні ознаки мають меншу ступінь узгодженості. Наприклад, двоє авторів роблять акцент на поєднанні приватних і публічних інтересів, а інші двоє на отриманні економічного результату. Тому це вказує на певне розходження в поглядах щодо соціально-економічних аспектів господарської діяльності. Загалом, вчені близькі в своїх тлумаченнях до законодавчих, водночас роблячи власні уточнення.

Варто погодитись з Колісник Г.М., що господарська діяльність має здійснюватися на правилах або принципах [2, с. 210].

Чітке та зрозуміле законодавче регулювання господарювання сприяє підтримці економічної ефективності, адже допомагає забезпечити адекватні умови для діяльності підприємств на ринку (рис. 1).

Міжнародні норми мають великий вплив на формування сучасної правової системи в Україні. Внаслідок підписання цілої низки міжнародних договорів Україна зобов'язалася дотримуватися певних правил і стандартів. Тому сьогодні в умовах Євроатлантичної інтеграції законодавство України перебуває в постійному процесі оновлення та вдосконалення.

У першу чергу внесення змін до законодавства згідно міжнародних норм необхідно Україні для сприяння міжнародній торгівлі та інвестиціям. Впровадження міжнародних стандартів у внутрішнє законодавство посилює позиції в міжнародній

Таблиця 2

**Доктринальні підходи до тлумачення сутності господарської діяльності
серед вітчизняних науковців**

Автор	Тлумачення
Вінник О. М.	«така суспільно-корисна діяльність суб'єктів господарювання щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою їх реалізації за плату (як товару), що ґрунтується на поєднанні приватних і публічних інтересів і здійснюється професійно» [12, с. 10]
Гончаренко О. М.	«система усвідомлених взаємопов'язаних дій (процесів) суб'єктів господарювання з суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, з метою задоволення економічних та соціальних потреб» [1, с. 65]
Матвійчук Л. О.	«самостійна, суспільно корисна діяльність юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми та форми власності чи фізичних осіб, спрямовану на виготовлення і реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг, що мають цінову визначеність, яка поєднує приватні і публічні інтереси та здійснюється в межах чинного законодавства» [3, с. 17]
Михайлов С. І., Степасюк Л. М., Городенко С. В.	«функціонування господарських суб'єктів, що скероване на виконання підприємницьких функцій з метою отримання економічного результату» [13]
Смолин Г. В., Туркот О. А., Хомко Л. В.	«регульована діяльність суб'єктів господарювання у сфері товарного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт, надання послуг вартісного характеру, які мають цінову визначеність, із метою досягнення економічних і соціальних результатів» [4, с. 13]

Джерело: складено автором на основі [12, с. 10; 1, с. 65; 3, с. 17; 13; 4, с. 13]

торгівлі внаслідок спрощення процесу сертифікації та приведення якості української продукції до міжнародних вимог. Водночас захист прав суб'єктів господарювання, в тому числі інвесторів, спонукає до збільшення іноземних інвестицій в національну економіку. Також міжнародні стандарти праці впливають на національне законодавство щодо забезпечення прав працівників та їхніх умов праці.

Загалом, для будь-якої держави важливо встановили зрозумілі правові засади господарювання, які враховуватимуть особливості різних галузей.

Аграрна галузь є однією з критичних для національної економіки, адже в Україні вона має значний вплив на ВВП. Тому законодавче регулювання господарської діяльності аграрних підприємств важливе для забезпечення ефективної діяльності аграрних підприємств, від яких залежить продовольча безпека та стійкість національної економіки загалом.

По-перше, правове регулювання сприяє стабільності цін на продукти харчування шляхом обмеження цін, субсидування та податкових пільг

Таблиця 3

**Повторювані класифікаційні ознаки тлумачення сутності господарської діяльності
серед вітчизняних науковців**

Автор	Повторювані класифікаційні ознаки				
	Виготовлення та реалізація (виробництво) продукції, виконання робіт, надання послуг	Цінова визначеність	Вартісний характер	Поєднання приватних і публічних інтересів	Отримання (досягнення) економічного результату
Вінник О. М.	+	-	-	+	-
Гончаренко О. М.	+	+	+	-	-
Матвійчук Л. О.	+	+	-	+	-
Михайлов С. І., Степасюк Л. М., Городенко С. В.	-	-	-	-	+
Смолин Г. В., Туркот О. А., Хомко Л. В.	+	+	+	-	+
Кількість	4 з 5	3 з 5	2 з 5	2 з 5	2 з 5

Джерело: складено автором на основі [12, с. 10; 1, с. 65; 3, с. 17; 13; 4, с. 13]

Рис. 1. Вплив нормативного регулювання господарської діяльності на розвиток національної економіки
Джерело: розробка автора

для підтримки аграрних підприємств. Це спрямовано допомогти уникнути різких коливань цін, які можуть завдати шкоди добробуту населення.

По-друге, правове регулювання сприяє справедливості та рівності між виробниками завдяки підтримці малих та середніх аграрних підприємств. Це дозволяє їм конкурувати на з великими аграрними підприємствами, які займають значну частку на ринку.

По-третє, правове регулювання сприяє збереженню навколишнього середовища від недобросовісних дій аграрних підприємств, які негативно впливають на екологію через використання пестицидів та агрохімікатів. Це необхідно для встановлення обмежень щодо використання шкідливих речовин, а також заохочення до органічного виробництва.

Змістом господарської діяльності для аграрних підприємств, на думку Статівки А. М., «є вільний

вибір і свобода здійснення такої діяльності відповідно до вимог чинного законодавства, з наданням гарантій доступу до матеріально-технічних, фінансових, інформаційних, природних і трудових ресурсів» [5, с. 39].

Господарську діяльність аграрних підприємств в Україні визначає та регулює значна кількість нормативно-правових актів. Важливо розуміти їхній вплив на аграрну галузь та межі, які вони встановлюють.

Розглянемо особливості регулювання господарської діяльності аграрних підприємств різними сферами законодавства (табл. 4).

Господарська діяльність аграрних підприємств здійснюється з огляду на особливості галузі в межах чинного законодавства, що визначає правила господарювання, які спрямовані на ефективну аграрну діяльність, використання земельних та інших природних ресурсів.

Таблиця 4

Особливості регулювання господарської діяльності аграрних підприємств різними сферами законодавства

Сфера законодавства	Особливості регулювання
Земля	Земельні норми пов'язані з правилами оренди землі, охороною земель, правами на купівлю земельних ділянок, обмеженнями щодо використання земель
Податки	Податкові норми встановлюють умови роботи, ставки податків та зборів, податкові пільги, спеціальні податкові режими
Торгівля	Торговельні норми стосуються внутрішньої та зовнішньої торгівлі, дотримання квот і стандартів
Екологія	Екологічні норми визначають способи обробітку та меліорацію земель, застосування пестицидів та агрохімікатів, управління водними ресурсами, охорону навколишнього середовища
Інноваційна діяльність	Законодавчі норми з інноваційної діяльності окреслюють використання новітніх технологій та інновацій, правовий режим діяльності, фінансову підтримку
Якість та безпека	Законодавчі норми з якості та безпеки визначають відповідні стандарти продуктів та продовольчої сировини, повноваження державних контролюючих органів

Джерело: розробка автора

Отже, господарську діяльність аграрних підприємств доцільно тлумачити як самостійну та суспільно корисну діяльність аграрних підприємств, що полягає у виробництві аграрної продукції рослинництва та тваринництва, а також виконанні робіт чи наданні послуг пов'язаних з аграрною галуззю для задоволення власних економічно виражених цілей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Забезпечення ефективного управління суб'єктами господарювання можливе лише в умовах розуміння правових засад господарської діяль-

ності. Аграрний сектор нині є життєво важливим для України, тому правове регулювання цього сектора вимагає додаткової уваги для його адаптації до вимог ринку та міжнародних стандартів. Водночас розуміння правової сутності господарської діяльності дозволить аграрним підприємствам краще відстоювати свої права та інтереси. Перспективою подальших досліджень є вивчення міжнародного правового законодавства, що визначає особливості господарської діяльності в різних країнах світу, а також порівняння його з українським законодавством.

Література

1. Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 418 с.
2. Колісник Г. М. Сутність суб'єктів та видів господарської діяльності. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 5, Т. 4. С. 207–214.
3. Матвійчук Л. О. Концептуальні підходи до визначення сутності поняття «господарська діяльність підприємства». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 12 (2). С. 14–18.
4. Смолин Г. В., Туркот О. А., Хомко Л. В. Господарське право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. Г. В. Смолина. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 484 с
5. Статівка А. М. Співвідношення поняття «господарська діяльність» та «виробничо-господарська діяльність» сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197, Ч. 2. С. 35–43.
6. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 08.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 08.12.2023).
7. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 08.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 08.12.2023).
8. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. Дата оновлення: 04.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 08.12.2023).
9. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР. Дата оновлення: 01.01.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334/94-вр> (дата звернення: 08.12.2023).
10. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 р. № 1775-III. Дата оновлення: 28.06.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1775-14> (дата звернення: 08.12.2023).
11. Словник української мови у 20 т. Том 3: Відставання — Гуральня / гол. наук. ред. В. М. Русанівський. Київ: Український мовно-інформаційний фонд, 2012. 1119 с.
12. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій. Київ: Атіка, 2004. 624 с.
13. Михайлов С. І., Степасюк Л. М., Городенко С. В. Економіка підприємства : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : ЦП «Компринт», 2018. 418 с.

References

1. Honcharenko, O. M. (2019). Samorehulivannia hospodarskoi diialnosti: pytannia teorii ta praktyky [Self-regulation of economic activity: issues of theory and practice]. *Research Institute for Private Law and Entrepreneurship named after Academician F.G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* [in Ukrainian].
2. Kolisnyk, H. M. (2010). Sutnist sub'iektiv ta vydiv hospodarskoi diialnosti [The essence of subjects and types of economic activity]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 5(4), 207–214 [in Ukrainian].
3. Matviichuk, L. O. (2017). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia “hospodarska diialnist pidpriemstva” [Conceptual approaches to defining the notion of “business activity of an enterprise”]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Mizhнародni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 12(2), 14–18 [in Ukrainian].
4. Smolyn, H. V., Turkot, O. A., & Khomko, L. V. (2017). Hospodarske pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Commercial law of Ukraine. General part]. H. V. Smolyn (Ed.). LvSUIA [in Ukrainian].
5. Stativka, A. M. (2014). Spivvidnoshennia poniattia “hospodarska diialnist” ta “vyrobnycho-hospodarska diialnist” silskohospodarskykh pidpriemstv [Correlation between the concept of “economic activity” and “production and

economic activity” of agricultural enterprises]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, 197(2), 35–43 [in Ukrainian].

6. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy No. 436-IV [Commercial Code of Ukraine: Code of Ukraine]. (2003). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].

7. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy No. 2755-VI [Tax Code of Ukraine: Code of Ukraine]. (2010). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

8. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist: Zakon Ukrainy No. 959-XII [On Foreign Economic Activities: Law of Ukraine]. (1991). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> [in Ukrainian].

9. Pro opodatkuvannia prybutku pidpryemstv: Zakon Ukrainy No. 334/94-BP [On Enterprise Profit Tax: Law of Ukraine]. (1994). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334/94-bp> [in Ukrainian].

10. Pro litsenzuvannia pevnykh vydiv hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy No. 1775-III [On Licensing of Certain Types of Economic Activity: Law of Ukraine]. (2000). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1775-14> [in Ukrainian].

11. Rusanivskiy, V.M. (Eds.). (2012). *Slovyk ukraïnskoi movy u 20 t. Tom 3: Vidstavannia — Guralnia* [Dictionary of the Ukrainian language in 20 vols. Volume 3: Backlog — Distillery]. Ukrainian Lingua-Information Foundation [in Ukrainian].

12. Vinnyk, O.M. (2004). *Hospodarske pravo* [Commercial law]. Atika [in Ukrainian].

13. Mykhailov, S.I., Stepasiuk, L.M., & Horodenko, S.V. (2018). *Ekonomika pidpryemstva* [Economics of enterprise] (2nd ed.). TsP “Kompynt” [in Ukrainian].

Тищенко Юлія Вікторівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державний торговельно-економічний університет*

Tyshchenko Yuliia

*PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics*

ORCID: 0000-0002-3799-4227

Погарченко Тетяна Віталіївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державний торговельно-економічний університет*

Poharchenko Tetiana

*PhD in Law, Associate Professor of the
Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics*

ORCID: 0000-0003-0207-3468

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9466

МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ САМОРЕГУЛЮВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

MEDIATION AS A TOOL FOR SELF-REGULATION IN ECONOMIC AND COMMERCIAL ACTIVITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Анотація. Досліджено особливості медіації як засобу саморегулювання в господарсько-торговельній діяльності. Акцентовано, що враховуючи поточні зміни в законодавстві та пришвидшення євроінтеграційного напрямку, визначення правових засад запровадження медіації через призму саморегулювання сприятиме розумінню правової природи цього інструменту та практичному його застосуванню при розгляді господарсько-торговельних спорів.

У світлі проведеного аналізу визначено проблеми правового забезпечення медіації в Україні та варіанти їх вирішення. Встановлено, що функціональне призначення саморегулювання при медіації як можливості врегулювати спір у господарсько-торговельній діяльності є обрання та взаємна згода саме на вирішення конфлікту цим методом та в подальшому при позитивному результаті процесу: закріплення та виконання спільно прийнятого та узгодженого рішення.

Зроблено висновок, що до саморегулювальних особливостей медіації у господарсько-торговельній діяльності можна віднести: самостійність сторін у виборі методу врегулювання спору, медіатора, укладення медіаційної угоди, медіаційної процедури, способу врегулювання конфлікту за спільної згоди сторін.

Законодавець надав асоціаціям медіаторів можливість самостійно розробляти власні кодекси професійної етики медіаторів або визнавати існуючі кодекси та приєднуватися до них, включаючи до них лише загальні етичні положення. Об'єднуючись на добровільній основі медіатори можуть самостійно здійснювати регулювання власної діяльності та контроль в установлених законодавством межах, у тому числі розробляти внутрішні положення функціонування професійної спільноти.

Саморегулювання в діяльності медіаторів може проявлятися в наступному: запровадження та реалізація медіаторською спільнотою власних стандартів, розробки медіаційних застережень, правил медіації, порядку навчання та підвищення кваліфікації медіаторів, кодексів етики медіатора. Враховуючи євроінтеграційний вектор доцільно було б запозичити ефективні стандарти діяльності медіаторів.

Ключові слова: медіація, саморегулювання, господарсько-торговельна діяльність, євроінтеграція, комерційний спір, регулювання, суб'єкт господарювання, засіб правового захисту, Європейський Союз, директива.

Summary. The article examines the peculiarities of mediation as a means of self-regulation in economic and commercial activity. The author emphasises that, given the current changes in legislation and the acceleration of European integration, defining the legal basis for the introduction of mediation through the prism of self-regulation will contribute to the understanding of the legal nature of this instrument and its practical application in commercial disputes.

In the light of the analysis, the author identifies the problems of legal support for mediation in Ukraine and options for their solution. It has been established that the functional purpose of self-regulation during mediation as an opportunity to settle a dispute in economic and commercial activity is the choice and mutual agreement to resolve the conflict by this method and in the future with a positive outcome of the process: consolidation and implementation of a jointly adopted and agreed decision.

The legislator has provided mediators' associations with the opportunity to independently develop their own codes of professional ethics for mediators or to recognise existing codes and join them, including only general ethical provisions. By uniting on a voluntary basis, mediators can independently regulate their own activities and control within the limits established by law, including the development of internal regulations for the functioning of the professional community. The self-regulatory features of mediation in economic and commercial activities include: independence of the parties in choosing a dispute resolution method, a mediator, concluding a mediation agreement, a mediation procedure, a method of conflict resolution by mutual agreement of the parties.

Self-regulation in the activities of mediators can be manifested in the following: the introduction and implementation by the mediation community of its own standards, the development of mediation clauses, mediation rules, the procedure for training and improving the qualifications of mediators, mediator codes of ethics. Considering the European integration vector, it would be expedient to borrow effective standards of activity of mediators.

Key words: mediation, self-regulation, economic and trade activity, European integration, commercial dispute, regulation, business entity, remedy, European Union, directive.

Постановка проблеми. Господарсько-торговельна діяльність залишається однією з найактивніших сфер розвитку економіки. З об'єктивних причин збільшується кількість випадків, коли підприємці змушені вдаватися до захисту порушених прав та інтересів. Враховуючи переважаність судової системи, все більшої популярності набувають позасудові форми вирішення спорів, зокрема медіація, яка є одним із найпопулярніших альтернативних методів вирішення конфліктів у розвинених країнах світу.

Медіація — складний процес, який у підсумку має сприяти пізнанню системи цінностей учасників конфлікту, а також сприяти визначенню ієрархії їхніх потреб. Виходячи з бачення конфлікту як соціального явища, спричиненого зіткненням інтересів, поглядів, потреб чи емоцій конкретних індивідів чи груп, що проявляється у контактах індивідів з різними цілями, професійно реалізована медіація виступає системним механізмом, розкриваючи первісну причину спору. Зважаючи на те, що конфлікт є повсякденним явищем, яке характеризує весь розвиток людського суспільства, важливо вміти конструктивно ним керувати та перетворювати його на джерела, що генерують можливості та фактори прогресу, максимально обмежуючи його руйнівну силу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання медіації, зокрема комерційної, вивчали такі вчені: О. Белінська [10], В. Бучко [8], Л. Мелех [7], А. Самойленко [9] та ін. Однак проблематика медіації як саморегульованого засобу (інструменту) у господарсько-торговельній діяльності недостатньо досліджена. Здебільшого розглядалися питання альтернативних засобів врегулювання спорів як саморегульованих інструментів, зокрема арбітражу.

Так, на думку О. Гончаренко: «Не зайвим буде зазначити, що одним із дієвих інструментів саморегулювання сфери господарювання буде побудова системи врегулювання спорів, яка серед іншого включає міжнародний комерційний арбітраж (МКА)» [1, с. 5]. Окремі особливості медіації як саморегульованого інструменту вивчали Н. Мазаракі [2], О. Можайкіна [3, с. 77–79]. Водночас, враховуючи поточні зміни в законодавстві та пришвидшення євроінтеграційного напрямку, визначення правових засад запровадження медіації через призму саморегулювання сприятиме розумінню правової природи цього інструменту та практичному його застосуванню при розгляді господарсько-торговельних спорів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення особливостей медіації як засобу саморегулювання у господарсько-торговельній діяльності в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. На шляху до євроінтеграції Україна зробила важливий крок у сфері законодавства про медіацію 16 листопада 2021 року, коли Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про медіацію», яким визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудовий порядок вирішення конфліктів (спорів), правила медіації, статус медіатора, вимоги до навчання та інші питання, пов'язані з цією процедурою [4].

В нинішніх умовах воєнного стану 85% українських компаній сповільнили/зупинили свою роботу, з них 1% не планують продовжувати роботу, а 35% чекають кращих часів. До основних перешкод можна віднести зменшення замовлень на 50%, логістичні проблеми — 29%, брак сировини — 21%, брак працівників — 17% [5]. Основними проблемами бізнесу з початку

повномасштабного вторгнення є: окупація територій, втрата магазинів чи складів, збої в роботі відділів логістичного обслуговування, тривалі терміни доставки тощо. Отже, в Україні є нагальна необхідність попередження/усунення конфліктних ситуацій. Проте інколи виникають ситуації, коли суб'єктам господарювання важко вирішити бізнес-конфлікт і тоді виникає необхідність залучення третьої сторони: представників центральної чи місцевої влади, юристів, посередників, аудиторів тощо. Тому медіація може слугувати тим альтернативним методом, який зменшує стрес при розгляді спорів в умовах правового режиму воєнного стану.

У Директиві Європейського парламенту та Ради № 2008/52/ЄС від 21.05.2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах» (далі — Директива) визначаються такі саморегульовані особливості медіації: ініціювання медіації або самими сторонами або у результаті пропозиції чи розпорядження суду; якість медіації та ефективність механізмів контролю за її якістю; професійне навчання медіаторів та підвищення їх кваліфікації; конфіденційність; гарантування судового захисту та ін. [6].

Відповідно до Закону України «Про медіацію» медіація визначається як позасудова, добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора(ів) намагаються запобігти або вирішити конфлікт (суперечку) шляхом переговорів [4]. Виходячи з зазначеного вище, медіацію можна визначити як специфічний підхід до вирішення конфлікту, за якого нейтральна третя сторона (медіатор) забезпечує структурований процес, спрямований на допомогу конфліктуючим сторонам у досягненні взаємоприйняттого вирішення спірних питань. На відміну від судового розгляду, який є суворо регламентованим, формалізованим та зосередженим на суті позову, медіація дозволяє гнучко підійти до вирішення господарського спору, враховуючи всі аспекти спірної ситуації, незалежно від їх економічного чи юридичного значення. Тому медіацію розглядають як альтернативний спосіб вирішення і економічних суперечок [7, с. 209]. Саме гнучкість процедури медіації є найважливішою саморегульованою особливістю.

Як видно з наведених вище визначень медіації, у вирішенні спору бере участь нейтральна сторона — медіатор, який веде процес, вислуховує аргументи сторін щодо суті спору та активно допомагає їм зрозуміти їхні інтереси, оцінити можливість досягти компромісів і самостійно прийняти рішення, яке задовольнить усіх учасників. Відповідно Директиви медіатором є будь-яка третя особа, незалежно від віросповідання чи професії, якій пропонується проводити медіацію ефективним, неупередженим і компетентним способом. У Чехії та Австрії медіаторами можуть бути спе-

ціалісти з права, соціальних наук чи психології, які пройшли спеціальну підготовку, а в Польщі обов'язковою умовою є також реєстрація суду. Відповідно до законодавства Франції медіатори повинні бути акредитовані прокурором і підписати договір з Міністерством юстиції на надання послуг медіації [7, с. 211].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про медіацію», медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівноправності прав сторін медіації [4].

Одним із завдань прийняття цього Закону був безпосередній позитивний вплив на сферу правовідносин, пов'язаних із вирішенням конфліктів (спорів), що виникають, зокрема, на основі господарських правовідносин. У зв'язку з цим на теоретичному рівні також існує поняття комерційної медіації, яка визначається як процес вирішення спорів у сфері економічних відносин та корпоративного управління між сторонами, які не підпорядковані одна одній, тобто і щодо господарсько-торговельних спорів, які за своєю суттю є комерційними спорами.

Порівняно з іншими способами вирішення господарсько-торговельних спорів перевагами медіації є: непублічне вирішення конфлікту між суб'єктами господарювання, внаслідок чого не погіршується ділова репутація сторін спору; швидкість вирішення господарських спорів, оскільки терміни вирішення конфліктів шляхом медіації коротші, ніж у судовому порядку; присутковість, адже вартість медіації значно нижча за судові витрати; орієнтація на пошук компромісного рішення, яке задовольнить інтереси кожної зі сторін тощо [8, с. 67]. Тому специфіка та відмінність медіації від інших методів вирішення господарсько-торговельних спорів полягає в тому, що цей процес має бути повністю автономним, конфіденційним та добровільним, оскільки остаточне рішення залишається виключно за сторонами спору. Вони самостійно визначають, як та за яких умов буде вирішено конфлікт.

Можна погодитися з позицією А. Самойленка про те, що цінність цього методу полягає у вирішенні протиріч шляхом орієнтації безпосередньо на інтереси сторін (опонентів спору), досягнення взаєморозуміння, а не на правових позиціях чи договірних правах [9, с. 1].

Слід зазначити, що медіація складається з кількох основних етапів: початкове ознайомлення медіатора з конфліктом, його сторонами та змістом; вступ до медіації; презентація сторін; перше обговорення (формулювання ключових питань, що вирішуються); клуб (індивідуальна бесіда); друга дискусія (розробка методів вирішення конфлікту); підготовка договору; відхід від медіації [10]. При

цьому ефективність процесу медіації безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно медіатор виконуватиме свої функції протягом усього процесу вирішення конфлікту. Медіатор майже повністю бере на себе організацію переговорного процесу та особисто контролює та регулює характер взаємодії сторін на кожному етапі вирішення конфлікту. Однією з ключових причин, чому сторони часто не можуть комплексно та грамотно вирішити конфлікт без організації процесу вирішення незалежним, кваліфікованим фахівцем, є те, що сторони конфлікту завжди є зацікавленими сторонами. Ця особливість вносить серйозну корекцію в характер процесу вирішення конфлікту: упереджене ставлення породжує однобоке ставлення до бачення конфлікту, методів його вирішення, ігнорується позиція іншої сторони, її мотиви та інтереси. Конкурентний статус сторін визначається тим, що вони не мають доступу до конфіденційної інформації одна одної, що створює (найчастіше) непереборні перешкоди для досягнення прийнятого для обох сторін рішення, яке дозволило б успішно вирішити конфлікт.

Подібні риси двостороннього вирішення конфлікту в більшості випадків негативно позначаються на здатності учасників конфлікту проводити відповідний, професійний аналіз конфлікту, що в кінцевому підсумку призводить до помилок у досягненні остаточного, взаємоприйнятого рішення.

Важливою особливістю такого формату вирішення конфлікту є те, що більшість сторін не є кваліфікованими спеціалістами, які володіють професійними соціологічними та психологічними методами вирішення конфлікту. Тому у разі виникнення значного конфлікту між сторонами слід звертатися до спеціаліста-медіатора, який професійно володіє структурою, закономірностями, динамікою конфлікту та методами його вирішення, для того, щоб він міг професійно та ефективно проаналізувати конфлікт та, враховуючи його наслідки, розробити найоптимальнішу стратегію його вирішення.

Переглядаючи законодавчу базу, яка регулює процес медіації, звернемо увагу на наступні моменти.

По-перше, під час розробки законопроектів України, які передбачали запровадження процедури медіації для вирішення спорів, Верховний Суд України у своїх висновках неодноразово зазначав про недоцільність запровадження цього інституту при збереженні інституту мирової угоди. Аналізуючи проекти таких законів, науковці висунули свої пропозиції щодо необхідності виходу з мирової угоди, заміни її на медіацію або об'єднання обох інституцій в одну, що дало б змогу вирішувати спір як за згодою сторін, так і без участі сторін, за участю третьої особи та за участю посередника. Однак це питання не було повністю врегульоване на момент прийняття відповідного

акту. Воно потребує доопрацювання та може бути предметом окремого наукового дослідження.

Отже, законодавець залишив можливість укладення як мирової угоди за результатами медіації, так і окремої угоди за результатами медіації — яка фіксує результат домовленості між сторонами медіації в узгодженій усній або письмовій формі, що на практиці може викликати певні труднощі та непорозуміння.

Крім того, на законодавчому рівні, всупереч європейській практиці, в Україні відсутні норми, що регулюють етичний аспект діяльності медіатора. Законодавець надав асоціаціям медіаторів можливість самостійно розробляти власні кодекси професійної етики медіаторів або визнавати існуючі кодекси та приєднуватися до них, включаючи до них лише загальні етичні положення. Проте, зважаючи на те, що інститут медіації все ще перебуває на стадії формування, така диспозитивність може призвести до зловживання медіаторами своєю свободою у встановленні етичних норм. Тому доцільно було б прийняти нормативно-правовий акт на національному рівні, який регулював би єдиний кодекс професійної етики медіатора та обов'язки, які він повинен виконувати.

Недостатньо врегульованим є і процес виконання угод, укладених за результатами медіації, оскільки ст. 18 Закону України «Про медіацію» встановлено, що у разі невиконання або неналежного виконання договору за результатами медіації сторона спору може звернутися до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу в порядку, встановленому законом. Отже, гарантії виконання домовленості, досягнутої сторонами в результаті медіації, зводяться в основному до того, що підприємець матиме право звернутися до інших інстанцій і буде змушений починати процес вирішення спору заново, витратити час і гроші. Ще на етапі розробки нормативно-правових актів про медіацію були пропозиції запровадити до процесуального законодавства механізм визнання судами обов'язковості медіаційних угод, які, можливо, варто було б врахувати.

Сторони можуть вибрати різні методи вирішення спору, включно з альтернативними методами, зокрема, медіацією, яка, на думку Н.Мазаракі, в практичному розумінні передбачає примирення та пошук конструктивного підходу до вирішення спору, що дозволяє визначити питання, важливі для обох сторін; розглядає предмет суперечки з іншої точки зору; дозволяє використовувати конфлікт як «інструмент навчання» і основу для поліпшення відносин між сторонами [2, с. 95].

Під час дії режиму воєнного стану на території держави, органи державної влади змушені зосередити всі свої зусилля на захисті державного суверенітету, незалежності територіальної цілісності та недоторканності держави. Держава змушена

послабити принцип дії верховенства права. В таких випадках суспільство починає активно застосовувати інститути саморегулювання, у тому числі й недержавного регулювання спорів та систему альтернативних методів вирішення спорів.

Необхідною умовою передання спору до системи альтернативних методів врегулювання спорів, є дія договору (медіативної угоди арбітражної угоди): медіації, консиліації, переговорів, міжнародного комерційного арбітражу.

Опираючись на класифікацію видів саморегулювання господарської діяльності, розробленої О. Гончаренко, медіації має бути притаманним інституційне (організаційне регулювання) — створення саморегулювальних організацій, які можуть розробляти певні правила поведінки в окремих видах економічної діяльності, окрім того, здійснювати контроль за їх виконанням, забезпечувати допомогу суб'єктам саморегулювання та їх захист [11, с. 69]. Таким чином, саморегулювання засноване на нормах законодавства, регулює відносин в окремих сферах економічної діяльності, котре здійснюється без безпосереднього втручання держави.

Саморегулювання в діяльності медіаторів може проявлятися в наступному: запровадження та реалізація медіаторською спільнотою власних стандартів, розробка медіаційних застережень, правил медіації, організація навчання та підвищення кваліфікації медіаторів, запровадження кодексів етики медіатора, функціонування центрів медіації та центрів освіти для медіаторів (Інститут миру і порозуміння (м. Київ), Одеська обласна група медіації (м. Одеса), Київський філіал ООГМ (м. Київ), Подільський центр медіації (м. Вінниця). Наприклад, ще до прийняття Закону України «Про медіацію», відсутність профільного закону не зупиняла медіаторську спільноту на шляху до розробки та ухвалення Кодексу етики медіатора Національної асоціації медіаторів України.

Важливо мати уявлення про практику посередництва в процесі інституціоналізації не тільки

в глобальному, стратегічному масштабі, а й в аспекті оперативного управління організаційними змінами. Для системи правосуддя використання медіації в діяльності судді означало б створення своєрідного «буферного» механізму, який би відфільтрував деякі конфлікти та забезпечував ще ефективніше вирішення тих конфліктів, які можуть бути вирішені лише в суді.

Вищезазначені механізми відповідають загальним підходам до розуміння саморегулювання. Об'єднуючись на добровільній основі, суб'єкти певного виду професійної діяльності, самостійно здійснюють її регулювання та контроль за її здійсненням та нормативним забезпеченням.

Висновки. Отже, до саморегулювальних особливостей медіації у господарсько-торговельній діяльності можна віднести: самостійність сторін у виборі методу врегулювання спору, діяльність медіатора, укладення медіаційної угоди, здійснення медіаційної процедури, спосіб врегулювання конфлікту за спільної згоди сторін.

Враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави, відповідно до якого створення етичних стандартів є важливою умовою діяльності професійної спільноти, доцільно було б запозичити ефективні стандарти діяльності медіаторів.

Підкреслюючи важливість медіації, зазначимо, що вона покликана доповнити існуючі в державі юрисдикційні механізми, надавши учасникам господарсько-торгівельних відносин нові можливості вирішення спорів, що виникають у цій сфері. Тому медіацію слід розглядати як інструмент гармонізації господарських відносин на основі індивідуальних прецедентів. Проте, незважаючи на позитивні зрушення, українське суспільство ще не до кінця усвідомило важливість медіації. Це пояснюється відсутністю достатньої інформації щодо відповідних процедур доступу до правосуддя, небажанням людей оплачувати послуги медіаторів, а також нерозвиненість традиції переговорів у нашому суспільстві.

Література

1. Гончаренко О. Міжнародний комерційний арбітраж як саморегулювальна інституція. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 1. С. 4–13.
2. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 92–100.
3. Можайкіна О. С. Сутність принципу добровільності в медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2020. Т. 1, Вип. 61. С. 77–79.
4. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1875-20#Text> (дата звернення: 21.03.2023).
5. Обвал економіки України: як на нього впливає війна з Росією. *Апостроф*. 2022. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/economy/2022-04-13/obval-ekonomiki-ukrainyi-kak-na-nego-vliyaet-voyna-s-rossiey/265844> (дата звернення: 21.03.2023).
6. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива Європейського парламенту та Ради № 2008/52/ЄС від 21.05.2008 р. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2008. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення: 21.05.2023).

7. Мелех Л. Окремі питання медіації у господарському судочинстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т 7, № 20. С. 209–215.
8. Бучко В.Б. Доцільність та ефективність запровадження інституту медіації в цивільному та господарському процесі України. *Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції*, 10 грудня 2015 р. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=artide&id=1112%3A021215-19&catid=137%3A3-1215&Itemid=169&lang (дата звернення: 21.03.2023).
9. Самойленко А. Альтернатива судовим баталіям: переговори, медіація та третейський суд. *Правовий тиждень*. 2010. № 17. URL: <http://www.npp.com.ua/articles/articles/1991.html> (дата звернення: 21.03.2023).
10. Белінська О.В. Медіація — альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 5. С. 158–173.
11. Гончаренко О. Види саморегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 68–72.

References

1. Honcharenko O. Mizhnarodnyi komertsiiyni arbitrazh yak samorehulivna instytutsiia. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2021. № 1. S. 4–13.
2. Mazaraki N. Mediatsiia v Ukraini: problemy teorii ta praktyku. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2016. № 1. S. 92–100.
3. Mozhaikina O.S. Sutnist pryntsyphu dobrovilnosti v mediatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Pravo*. 2020. Т.1, Vyp. 61. S. 77–79.
4. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. № 1875-IKh. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2022. № 7. St. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1875-20#Text>
5. Obval ekonomiky Ukrainy: yak na noho vplyvaie viina z Rosiieiu. *Apostrof*. 2022. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/economy/2022-04-13/obval-ekonomiki-ukrainyi-kak-na-nego-vliyaet-voyna-s-rossiey/265844>
6. Pro deiaki aspekty mediatsii u tsyvilnykh ta hospodarskykh pravovidnosynakh: Dyrektyva Yevropeiskoho parlamentu ta Rady № 2008/52/IeS vid 21.05.2008 r. *Ofitsiyni visnyk Yevropeiskoho Soiuzu*. 2008. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>
7. Melekh L. Okremi pytannia mediatsii u hospodarskomu sudochynstvi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriia: «Iurydychni nauky». 2020. Т 7, № 20. S. 209–215.
8. Buchko V. B. Dotsilnist ta efektyvnist zaprovadzhennia instytutu mediatsii v tsyvilnomu ta hospodarskomu protsesi Ukrainy. *Novi vektory rozvytku demokratii ta instytutiv derzhavy i prava: materialy naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii*, 10 hrudnia 2015 r. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=artide&id=1112%3A021215-19&catid=137%3A3-1215&Itemid=169&lang
9. Samoilenko A. Alternatyva sudovym bataliiam: perehovory, mediatsiia ta treteisnyi sud. *Pravovyi tyzhden*. 2010. № 17. URL: <http://www.npp.com.ua/articles/articles/1991.html>
10. Belinska O.V. Mediatsiia — alternatyvne vyrishennia sporiv. *Visnyk Vyshchoi rady yustytysii*. 2011. № 5. S. 158–173.
11. Honcharenko O. Vydy samorehuliuвання hospodarskoi diialnosti. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2016. № 11. S. 68–72.

Ткаченко Євгеній Володимирович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права України

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Tkachenko Yevgeniy

PhD in Law, Associate Professor of the

Department of Constitutional Law of Ukraine

Yaroslav Mudryi National Law University

Гриб Вікторія Олександрівна

студентка факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Hryb Viktoriia

Student of the Faculty of Advocacy of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Жарко Софія Вікторівна

студентка факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Zharko Sofiia

Student of the Faculty of Advocacy of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Кеда Олена Юріївна

студентка факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Keda Olena

Student of the Faculty of Advocacy of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9533

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

RESTRICTIONS ON HUMAN RIGHTS UNDER MARTIAL LAW

Анотація. Вступ. Ця стаття присвячена питанню захисту прав людини. Оскільки питання їх обмеження є актуальним в умовах воєнного стану, кожен має знати, які з його прав і свобод можуть бути обмежені й на яких підставах.

Ми підкреслюємо, що права людини є невідчужуваним аксіологічним елементом західної правової культури. Визначаємо, що на сьогодні природа прав людини має імперативний характер для держави: на органи публічної влади покладається обов'язок забезпечувати права людини; водночас ними визначаються межі повноважень держави. Для того, щоб обмежити права людини, повинне бути доцільне обґрунтування та підстави для застосування такого державного примусу, особливо в умовах воєнного стану. До обмежень прав в умовах надзвичайного або воєнного стану (якщо такі обмеження мають масштабний характер) висуваються більш жорсткі вимоги, зокрема, щодо визначення суто законодавчих підстав, тимчасового характеру та дотримання процедурних форм обмеження.

Зроблено висновок, що застосування механізмів обмеження прав і свобод людини та громадянина можливе лише у виняткових обставинах у спосіб і засобами, передбаченими чинним законодавством. Такі винятки містяться у статті 64 Конституції України, зокрема введення воєнного та надзвичайного стану. Надали визначення конституційних обмежень прав і свобод людини та громадянина як передбачених Конституцією України та національним законодавством

режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих державою прав та свобод, які запроваджуються спеціально уповноваженими органами в умовах воєнного або надзвичайного стану з метою забезпечення прав інших осіб та національної безпеки.

Мета. Метою дослідження є аналіз актуальних питань реалізації прав людини, їх дотримання чи обмеження в сьогоденні реаліях.

Результати. В ході дослідження було з'ясовано, що темі обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану не приділяється достатньо уваги, зокрема в науковій сфері. Проте, це питання надзвичайно актуальне, особливо зважаючи на події в Україні. Подальший розвиток даної теми може привести до покращення реалізації інституту обмеження прав і свобод людини та залучення міжнародної спільноти для підтримки та акцентування уваги на важливості усіх прав і свобод людини і громадянина.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на переліку прав і свобод, що порушуються в умовах воєнного стану, підстави їх порушення, регулювання даного явища на законодавчому рівні та захист своїх прав і свобод, що полягає насамперед в обізнаності про особливості їх обмеження у воєнний час. Це надасть змогу зробити висновки щодо покращення згаданого інституту та проінформувати суспільство про ключові моменти обмеження прав і свобод людини.

Ключові слова: конституційні обмеження прав і свобод людини та громадянина, режим воєнного стану, законність утручання в права і свободи людини та громадянина, пропорційність обмеження, тимчасовість обмеження, кризові ситуації, що загрожують національній безпеці.

Summary. Introduction. This article is dedicated to the issue of human rights protection. Since the issue of their restriction is relevant in the context of martial law, everyone should know which of their rights and freedoms can be restricted and on what grounds.

We emphasise that human rights are an inalienable axiological element of Western legal culture. We determine that today the nature of human rights is imperative for the state: public authorities are obliged to ensure human rights; at the same time, they determine the limits of the state's powers. In order to restrict human rights, there must be a reasonable justification and grounds for the use of such state coercion, especially in martial law. Restrictions of rights in a state of emergency or martial law (if such restrictions are large-scale) are subject to stricter requirements, in particular, to the definition of purely legislative grounds, temporary nature and compliance with procedural forms of restriction.

It is concluded that the use of mechanisms for restricting human and civil rights and freedoms is possible only in exceptional circumstances in the manner and by the means provided for by current legislation. Such exceptions are contained in Article 64 of the Constitution of Ukraine, in particular, the introduction of martial law and the state of emergency. The authors define constitutional restrictions on human and civil rights and freedoms as a regime of temporary general or specific individual suspension or narrowing of the scope of rights and freedoms defined and guaranteed by the state, which are introduced by specially authorised bodies in martial law or a state of emergency in order to ensure the rights of others and national security.

Purpose. The purpose of the study is to analyse topical issues of human rights, their observance or restriction in today's realities.

Results. The study found that the topic of restrictions on human rights and freedoms under martial law does not receive sufficient attention, in particular in the academic sphere. However, this issue is extremely relevant, especially given the events in Ukraine. Further development of this topic may lead to improved implementation of the institution of restrictions on human rights and freedoms and the involvement of the international community to support and emphasise the importance of all human and civil rights and freedoms.

Discussion. In further research, it is proposed to focus on the list of rights and freedoms violated under martial law, the grounds for their violation, the regulation of this phenomenon at the legislative level and the protection of one's rights and freedoms, which consists primarily in awareness of the peculiarities of their restriction in wartime. This will make it possible to draw conclusions on how to improve this institution and to inform society about the key points of restriction of human rights and freedoms.

Key words: constitutional restrictions on human and civil rights and freedoms, martial law regime, legality of interference with human and civil rights and freedoms, proportionality of restrictions, temporary restrictions, crisis situations threatening national security.

Постановка проблеми. З 24 лютого 2022 року, коли війська Російської Федерації вторглися на українську територію, на всій території України було введено воєнний стан. Окрім буквальних людських втрат, будь-який збройний конфлікт тягне за собою обмеження певних прав людини. Основні права людини гарантуються Конституцією України та міжнародно-правовими документами, ратифікованими Верховною Радою України. Усі

громадяни повинні бути впевнені, що їхні порушені права захищені, і що держава гарантує кожному рівну можливість доступу до засобів правового захисту. Для цього необхідно знати й розуміти всі особливості інституту обмеження прав людини в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітлення предмета дослідження базуються на теорії прав людини, що походять з природного,

невідчужуваного та невід'ємного характеру прав людини. Водночас аспект обмеження прав і свобод людини в умовах особливого правового режиму воєнного стану не отримав достатньої уваги та є фрагментарним у сучасній юридичній науці.

Автор Х. М. Маркович [2] розповідає про фокус пріоритетів саме на права і свободи людини в умовах воєнного стану, професор Львівського університету Л. В. Ярмол [3] на Третій міжнародній науково-практичній конференції освітлював тему міжнародних та національних гарантій прав людини не зазнавати катувань, нелюдського поводження чи такого, що принижує людську гідність. І. Похиленко [4] у своєму збірнику матеріалів докладно розповів про те, як порушується свобода слова під час воєнного стану. М. В. Корнієнко (M. V. Kornienko) [6] було опубліковано загальноправовий дискурс, у якому розкриті базові положення прав людини в умовах воєнного стану.

Н. В. Кохан (N. V. Kohan) [7] у електронному юридичному науковому журналі висказала думку про обмеження права на працю під час війни. Українська авторка О. В. Кохановська [8] на практиці Європейського суду висвітлює питання проблеми реалізації права на свободу пересування. Колектив вітчизняних дослідників О. І. Харитонова та Є. О. Харитонов [10] на Третій міжнародній науково-практичній конференції освітлювали питання національної безпеки та права на приватність. Науковець А. В. Левченко [11] розповідала про можливість втручання у право на таємницю кореспонденції як спосіб отримання доказів в період воєнного стану.

Таким чином, необхідність обмежень прав і свобод людини в юридичній літературі відзначали багато дослідників, як минулого, так і сьогодення. Водночас важко не вказати на теоретичні напрацювання в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, які б глибоко та цілеспрямовано аналізували саме поняття та природу обмежень прав і свобод людини.

Мета. Метою дослідження є аналіз актуальних питань реалізації прав людини, їх дотримання чи обмеження в сьогоdnішніх реаліях.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в національному та міжнародному законодавстві; 2) праці науковців, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині конституційного закріплення прав і свобод людини та аналізу, зокрема, щодо підстав обмеження виключного переліку прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану.

Аналіз предмета наукового дослідження забезпечується завдяки сучасним методам пізнання явищ і процесів правової дійсності, включаючи як загальнонаукові: діалектичний (для дослідження юридичної природи конституційно-правових

обмежень прав та свобод людини і громадянина), системний (для розкриття й узагальнення існуючих на сьогодні питань закріплення конституційно-правових обмежень окремих прав та свобод людини і громадянина в Україні), аналізу і синтезу (для вивчення регулювання конституційно-правових обмежень прав і свобод людини в Україні); так і спеціальні: порівняльно-правовий (для дослідження різних поглядів науковців та юристів щодо поставленого питання), нормативно-юридичний, структурно-функціональний, статистичний, формально-логічний, прогнозування тощо.

Виклад основного матеріалу. Після початку повномасштабного вторгнення Росії Україна офіційно оголосила про відхід від своїх обов'язків відповідно до Європейської Конвенції про права людини та Міжнародного пакту про громадянські й політичні права. Все це надало державі можливість встановлення певних обмежень прав і обов'язків, які не становитимуть порушення міжнародних договорів.

Правовий режим воєнного стану в Україні урегульований Законом України «Про правовий режим воєнного стану». У статті 6 йдеться про введення воєнного стану на території України Указом Президента України, а також визначається, що вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини й громадянина, тимчасово обмежуються у зв'язку із запровадженням воєнного стану із зазначенням терміну дії цих обмежень. До того ж зазначаються тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб (ч. 5). Відповідно до даного Закону, конституційні права і свободи людини та громадянина мають право обмежуватися, а саме це статті 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, серед яких: обмеження права на недоторканість житла (ст. 30) і таємниці листування, телефонних розмов (ст. 31); змога втручання у приватне життя осіб (ст. 32); обмеження права на вільне пересування (ст. 33) та права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); обмеження права громадян на участь в управлінні державними справами, референдумах, виборах (ст. 38) і права на вільний вибір праці, залучення громадян до суспільно-корисних робіт, впровадження регламентованої законом трудової повинності (ст. 43) та ін.

Водночас ці обмеження повинні бути доречними, обґрунтованими та пропорційними, діяти тільки під час воєнного стану і мають переглядатися при видозміненні бойових дій. У «Рекомендаціях громадських організацій щодо обмежень прав людини у воєнний час» міститься інформація про те, що влада не повинна розглядати відхилення від державних зобов'язань як можливість на власний розсуд порушувати основні права людини.

Вважаємо доречним розкрити сутність обмеження найважливіших, на нашу думку, прав і свобод людини.

Під час збройного конфлікту, право на життя, передбачене ст. 27 Конституції України як одне з основних прав людини, практично беззахисне. Війна, що призводить до різних форм насильства, включаючи вбивства, каліцтва, викрадення і тортури, безпосередньо порушує право на життя, гідність і недоторканність та стала сьогодні особливо серйозною проблемою, вартою уваги [2, с. 97].

Окремо хочемо звернути увагу на людську гідність (ст. 28 Основного Закону), яка, безсумнівно, є важливою і незамінною цінністю для людства. Загально визнано, що кожна людина має право на шанобливе поводження, повагу особистості й захист від усіх форм знущань, тортур і дискримінації. Навіть у разі оголошення воєнного стану в країні, якщо ми можемо говорити, що деякі права можуть бути обмежені з правомірних підстав, необхідно забезпечити, щоб людська гідність не була порушена. Міжнародне гуманітарне право, в науковій літературі назване як «право війни», зобов'язує суспільство слідувати нормам і принципам, що обмежують застосування насильства і забезпечують захист людської гідності під час військових конфліктів, як на законодавчому рівні, так і на рівні усвідомлення громадськості [2, с. 97–98].

У період повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну право людини на свободу від катувань та нелюдського поводження має бути максимально забезпечене. Це право є невіддільною частиною прав людини і має забезпечуватися державою за будь-яких обставин. Попри війну в країні, влада повинна максимально захищати права населення та допомагати у випадках порушень з боку Російської Федерації. Окупаційні війська вдавалися до психологічного тиску та катувань щодо населення на тимчасово окупованих територіях. Наші воїни зазнавали неймовірних знущань з боку ворога. І сьогодні відомо багато жахливих історій про те, як росіяни поводяться з військовополоненими та такими діями порушують права людини.

22 серпня 2022 року в рамках міждержавної заяви, відповідно до Правила 39 Регламенту Європейського суду з прав людини було подано низку нових вимог щодо забезпечення права на життя та заборону катувань, гарантованих статтями 2 і 3 Конвенції, що стосується, зокрема, українських захисників «Азовсталі», які утримуються російськими окупаційними військами і запланований над ними «суд», який за наявною інформацією, було здійснено в окупованому Росією Маріуполі [3, с. 161].

Все, що російські солдати зробили з українцями та нашими військовополоненими, є воєнним злочином. І він має бути задокументований, зафіксований та оприлюднений для того, щоб притягнути до юридичної відповідальності всіх, хто причетний до зазначених нелюдських діянь.

Статтею 34 Конституції України передбачено правові гарантії на вільне вираження своїх думок

і переконань, на свободу думки і слова. Кожен має право збирати, зберігати, використовувати та розповсюджувати інформацію вільно в усній, письмовій чи іншій формі [4, с. 77].

Проте, Кримінальний Кодекс було доповнено ст. 114-2, диспозиція якої передбачає таке правопорушення як несанкціоноване поширення інформації про переміщення, пересування чи місцеперебування Збройних Сил України, або інших військових формувань, про переміщення зброї, озброєння та бойових припасів по території України чи їх направлення в Україну, вчинене під час дії воєнного або надзвичайного стану [5].

За поширення інформації про переміщення, пересування або місце знаходження ЗСУ чи військової організації, якщо така інформація не була загальнодоступною Генеральним штабом української армії, вчинене в умовах війни або надзвичайного стану, передбачено позбавлення волі на строк від 5 до 8 років.

Важливими є статті про захист прав власності. Відповідно до ч. 5 ст. 41 Конституції України «примусове відчуження таких об'єктів із подальшим повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [6, с. 30]. У цій статті розповідається про об'єкти приватної власності, які відчужуються з мотивів суспільної необхідності. Хочемо ще зазначити, що відчужування робиться згідно з законодавством та передбачає відшкодування вартості об'єкта приватної власності.

Аналізуючи ст. 43 Основного Закону, можемо сказати, що обмеження права на зайняття працею виявляється у двох напрямках: 1) згідно із п. 3 ст. 8 Закону України «Про правовий статус воєнного стану», допускається під час введення воєнного стану використовувати ресурси та працю підприємств, установ і організацій різних форм власності для оборони, вносити зміни у режим їхньої діяльності, проводити зміни в виробничій сфері та умовах праці, згідно із трудовим законодавством; 2) відповідно до п. 2 ст. 8 цього самого закону, враховується можливість введення трудової обов'язковості для працездатних осіб, які не залучені до праці в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури для виконання робіт оборонного характеру, а також для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, що виникли під час воєнного стану. Також можливе їх залучення, в умовах воєнного стану, до суспільно корисних робіт, спрямованих на задоволення потреб ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури, і які, як правило, не вимагають спеціальної професійної підготовки осіб [7, с. 189–190].

Держава гарантує свободу переміщення осіб, вільний вибір місця проживання, право вільно

залишати територію України, за винятком обмежень, встановлених законом. Загальне правове регулювання цього права визначається на рівні ст. 33 Конституції України, а також ст. 13 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р., ст. 2 Протоколу № 4 від 16.09.1963 р. до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує ряд прав і свобод, не визначених у Конвенції та Першому протоколі до неї, ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. [8, с. 158] Обмеження передбачаються Законом України «Про правовий режим воєнного стану», зокрема ч. 5, 6, 7 ст. 8 цього закону та іншими нормативно-правовими актами [9].

Воєнний стан передбачає можливе втручання в приватне життя громадян. Це містить у собі контроль комунікацій та огляд особистих речей, документів і житла. Право на недоторканність приватного життя є одним з прав людини, на яке негативно впливає посилення заходів державної безпеки. Право на приватність гарантується Конституцією України. Зокрема, ст. 30 захищає територіальну приватність (недоторканність житла); ст. 31 захищає таємницю спілкування (таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції); ст. 32 захищає інформаційну недоторканність (не допускається втручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України); ст. 28 — певну фізичну приватність («Жодна людина не може бути без її вільної згоди піддана медичним, науковим чи іншим дослідям») [10, с. 46–47].

Це відповідає статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенція передбачає, що органи державної влади не повинні втручатися в особисте і сімейне життя в інтересах національної та громадської безпеки, економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб, інакше як згідно із законом і за потреби в демократичному суспільстві. Вона передбачає, що не допускається втручання у право на повагу до життя.

Значна кількість змін у зв'язку з посиленням заходів безпеки торкнулася приватного життя. Крім того, були внесені зміни до правил проведення оглядів у кримінальних провадженнях, які дозволяють проводити огляд комп'ютерних даних. Це здійснюється прокурорами та слідчими, і може бути зафіксовано будь-яким зручним способом, наприклад, за допомогою фотографій, відео- чи фотознімків екрана, відеозаписів або в паперовому носії. Фахівці вважають, що фіксація персональних даних або приватних комунікацій наразі не врегульовані в рамках перевірки комп'ютерних даних [10, с. 47].

Слід зазначити, що слідчі дії, пов'язані з втручанням у приватне спілкування, повинні проводи-

тися на підставі ухвали слідчого судді [10, с. 47]. Тому юристи наголошують на необхідності уточнення процедури огляду комп'ютерних даних з посиленням на загальне положення про втручання у приватне спілкування. В основному, це дані, що зберігаються в неурядових організаціях, стосуються здоров'я, релігійних чи політичних поглядів осіб. Хоча ці дані не обов'язково підпадають під визначення персональних, їх витік може завдати значної репутаційної, моральної, а іноді й фізичної шкоди особам.

У період воєнного стану небезпеки, пов'язані з кіберзагрозами, значно зросли. Зокрема, за численними повідомленнями ЗМІ, громадяни України постійно піддаються хакерським атакам з боку вороже налаштованих кіберзлочинців.

В даному контексті варто звернути увагу на те, що серед переліку прав і свобод, викладених у ст. 64 Конституції України, які не можуть бути обмежені навіть в умовах надзвичайного або воєнного стану, немає права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, яке гарантується ст. 31 Основного Закону України. Тому за певних підстав це право людини може бути обмежене. Вищезазначені положення Конституції України відповідають ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У Конвенції зазначено, що під час війни або іншої суспільної небезпеки для життя громадян будь-яка держава може відступити від своїх договірних зобов'язань, але лише тою мірою, в якій це необхідно для пристосування до гостроти становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з іншими зобов'язаннями за міжнародним правом [11].

Стаття 163 чинного Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за «порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер» [5]. Об'єктом злочину, передбаченого статтею 163 Кримінального кодексу України, є інформація, що міститься в повідомленнях громадян і становить їх особисту таємницю. Водночас зазначається, що така таємниця є невіддільною частиною приватного життя кожної людини. З початку російського вторгнення в Україну офіційні інформаційні та телеграм-канали органів державної влади неодноразово публікували інформацію про публічні повідомлення та перехоплені телефонні розмови, якими російські військовослужбовці обмінювалися зі своїми рідними та близькими в Росії. Зухвалість, жорстокість і відсутність моральних цінностей російських окупантів вражає. Очевидно, що таким чином інформація, яку полонені російські окупанти розкривають українським військовим, є абсолютно прийнятним доказом, адже наша армія свідомо не переглядала та не публікувала їхні листи, коли вони потрапляли в полон.

У зв'язку з воєнним станом наші правоохоронні органи можуть виправдано порушувати право таємниці листування та телефонних розмов задля безпеки населення та допомоги Збройним Силам України з метою побороти російського агресора та повернути територіальний кордон. Перехоплення телефонних розмов російського агресора з його рідними та близькими, прочитання листування та його подальша публікація можуть слугувати доказами злочинних дій Росії на українській землі.

Невід'ємне право на недоторканність житла, гарантоване ст. 30 Конституції України, може бути обмежене на законних підставах. До таких підстав відносяться, зокрема, проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. Однією з таких слідчих (розшукових) дій є обшук, дослідження якого завжди було цікавою темою серед науковців. Дотримання правил проведення обшуку, викладених у Кримінальному процесуальному кодексі, є важливим та необхідним, оскільки під час проведення обшуку суттєво обмежується право особи на недопущення до її житла чи іншого володіння [12, с. 38]. 01.05.2022 набули чинності зміни до Кримінального процесуального кодексу України, що регулюють кримінальне провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14 квітня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [13].

У ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України законодавець зазначає, що у разі відсутності об'єктивної можливості здійснення слідчим суддею своїх повноважень, у тому числі повноважень, передбачених статтями 233 та 234 Кримінального процесуального кодексу України, у встановлені законом строки, такі повноваження здійснюються керівником відповідної прокуратури за клопотанням прокурора або слідчим суддею за погодженням з прокурором з урахуванням вимог глави 37 Кримінального процесуального кодексу України [5]. Інтерпретуючи вищезазначене стосовно питання отримання дозволу на обшук, можна дійти висновку, що ця норма була успішною. Ми переконані, що надання дозволу на обшук безпосередньо керівником прокуратури прискорило б досудове розслідування.

Крім того, важливим аспектом можна назвати можливість проведення обшуку та огляду житла без участі понятих, якщо їх залучення об'єктивно неможливе або пов'язане з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, що є одним з найважливіших положень, що містяться в ч. 1 ст. 615 КПК. Проведення та результати слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуків, повинні фіксуватися шляхом безперервного відеозапису будь-якими доступними технічними засобами. Вважаємо, що відсутність понятих під час про-

ведення слідчої дії допустима лише за умови її безперервної відеофіксації лише у воєнний час, як це передбачено законодавцем [12, с. 38–39].

Зміни до Кримінального процесуального кодексу України суттєво вплинули на правові обмеження прав людини під час проведення обшуків, враховуючи такі новели, як отримання дозволу керівника прокуратури на проведення відповідної слідчої (розшукової) дії та проведення її без участі понятих.

Важливо звернути увагу на обмеження права громадян на участь в управлінні державними справами, референдумах, виборах та мітингах. Заборона на мирні зібрання спрямована на забезпечення здійснення державою заходів правового режиму воєнного стану в умовах загрози життю народу. В умовах великомасштабного військового нападу на Україну законний відступ держави від міжнародного зобов'язання щодо забезпечення права на мирні зібрання без обмежень, згідно з чинним законодавством, при розв'язанні проблеми співвідношення прав особистих і суспільних інтересів, надана їй можливість для захисту, перш за все, життя та здоров'я людей в надзвичайних ситуаціях [14].

Відповідно до Ст. 19 Закону, під час воєнного стану діє пряма заборона на проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування; також діє заборона на проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; страйкуванню, зібрань великої кількості осіб та проведення акцій протесту [14, с. 471].

Слід зазначити, що Конституція України містить широкий перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені під час війни або надзвичайних ситуацій. Згідно з ч. 2 ст. 64 Основного Закону, не можуть бути обмежені права та свободи, що містяться в статтях 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції [2, с. 97].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сьогодні обмеження прав і свобод людини це необхідний елемент у взаємовідношенні народу та держави. Такі обмеження зазвичай викликають негативну реакцію соціуму, але вони впроваджуються і забезпечуються з раціональних мотивів, що спрямовані на захист прав і свобод людини від жорсткого поводження в різних формах, свавілля та на збереження безпеки громадськості. Можливість обмеження прав і свобод людини з обґрунтованих підстав передбачають більшість міжнародно-правових актів, що регламентують такі права. Аналізуючи доктринальні джерела, можна сказати, що деякі науковці дійшли висновку: обмеження прав і свобод людини режимом воєнного стану чи іншої надзвичайної ситуації є тимчасовим

призупиненням чи звуженням прав і свобод, закріплених Конституцією України, в інтересах забезпечення прав інших людей, та забезпечення національної безпеки й оборони України.

Вважаємо за необхідне зазначити, що обмеження прав людини є відмінною категорією від порушень прав людини, і тому їх слід розрізняти. Обмеження прав людини виникають тоді, коли держава або інший суб'єкт обмежує здійснення визначених законом прав людини за певних обставин у законних цілях, таких як забезпечення громадської безпеки, охорона громадського порядку, охорона здоров'я, прав і свобод інших людей або інтересів суспільства в цілому. Обмеження прав людини завжди пов'язані з умовами і мають

бути співмірними з об'єктивними цілями, які вони переслідують. Водночас порушення прав людини завжди перевищують допустимі межі.

Усі заходи, що обмежують права людини під час введення воєнного стану, мають лише одну основну мету: захист життя людей та підтримання порядку в державі. Процесуально даний інститут характеризується настанням фактичних та юридичних наслідків, які є несприятливими для реалізації законних інтересів певних фізичних та/або юридичних осіб, права і свободи яких обмежуються, задоволення відповідних законних інтересів суб'єктів владних повноважень, які встановлюють ці обмеження, або реалізації інтересів третіх осіб, зацікавлених в існуванні цих обмежень.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
2. Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 95–99.
3. Яромл Л.В., Підгородецька О. Право людини не зазнавати катування, нелюдського поводження чи такого, що принижує людську гідність: міжнародні та національні гарантії забезпечення. *Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Третьої міжнародної науково-практичної конференції* (Львів, 28 квітня 2023 р.) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. проф. Л.В. Яромл, О.І. Баскакова. Київ : КНТ, 2023. 190 с.
4. Похиленко І. Щодо обмеження права на свободу слова в умовах воєнного стану. *Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених*. 2022. С. 77–79.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 25–26. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
6. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 27–31.
7. Кохан Н.В. Обмеження права на працю в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 189–193.
8. Кохановська О.В. Проблеми реалізації права на свободу пересування в Україні і практика Європейського суду. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 157–163.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
10. Харитонов О.І., Харитонов Є.О. Право на приватність і національна безпека. *Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Третьої міжнародної науково-практичної конференції* (Львів, 28 квітня 2023 р.) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. проф. Л.В. Яромл, О.І. Баскакова. Київ : КНТ, 2023. 190 с.
11. Левченко А.В. Можливість втручання у право на таємницю кореспонденції як спосіб отримання доказів у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 411–416.
12. Ємельянов Р.О., Белікова Є. Право людини на недоторканість житла в умовах воєнного стану. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи: матеріали Круглого столу* (23 вересня 2022 р.) / упор. І.В. Гловюк, Н.Р. Лашук, В.В. Навроцька, І.Р. Серкевич, Н.І. Устрицька. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 332 с.
13. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. *Голос України*. 2022. № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
14. Дорошенко Н.О. Обмеження права на мирні зібрання в умовах воєнного стану. *Особливості міжнародно-правового та національного регулювання: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф.* 2022. Т. 2. С. 468–472.

15. Обушко В.В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: мат-ли III Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 59–60.

16. Білоскурська О.В., Федорчук М.Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава: науковий журнал.* 2022. № 46. С. 7–18.

17. Братель С.Г., Пишна А.Г. Особливості обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 1–2. С. 236–240.

18. Демичева А.В. Проблема обмеження прав людини в умовах воєнного стану в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. XI Міжнар. науково-практ. конф.* Вінниця, 2022. С. 45–46.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Markovych Kh. M. Prava i svobody liudyny v umovakh voiennoho stanu: fokus prioritytetiv [Human rights and freedoms under martial law: focus of priorities]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo.* 2023. 4. S. 95–99 [in Ukrainian].

3. Yarmol L. V., Pidhorodetska O. Pravo liudyny ne zaznavaty katuvannia, neliudskoho povodzhennia chy takoho, shcho prynyzhuie liudsku hidnist: mizhnarodni ta natsionalni harantii zabezpechennia [The human right not to be subjected to torture, inhuman or degrading treatment or punishment: international and national guarantees]. *Nezalezhnist Ukrainy: prava liudyny ta natsionalna bezpeka: zbirnyk materialiv Tretoi mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii.* Kyiv: KNT, 2023. 190 s. [in Ukrainian].

4. Pokhlyenko I. Shchodo obmezhenia prava na svobodu slova v umovakh voiennoho stanu [On the restriction of the right to freedom of speech under martial law]. *Zbirnyk materialiv IV mizhnarodnoi nauковоi konferentsii studentiv i molodykh vchenykh.* 2022. S. 77–79 [in Ukrainian].

5. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 25–26]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

6. Korniienko M. V. Prava liudyny v umovakh voiennoho stanu: zahalnopravovyi dyskurs [Human rights under martial law: general legal discourse]. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys.* 2022. 1–2. S. 27–31 [in Ukrainian].

7. Kokhan N. V. Obmezhenia prava na pratsiu v umovakh voiennoho stanu [Restrictions on the right to work under martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* 2022. 7. S.189–193 [in Ukrainian].

8. Kokhanovska O. V. Problemy realizatsii prava na svobodu peresuvannia v Ukraini i praktyka Yevropeiskoho sudu [Problems of exercising the right to freedom of movement in Ukraine and the practice of the European Court of Justice]. *Chasopys tsyvilistyky.* 2015. 18. S. 157–163 [in Ukrainian].

9. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

10. Kharytonova O. I., Kharytonov Ye. O. Pravo na pryvatnist i natsionalna bezpeka [The right to privacy and national security]. *Nezalezhnist Ukrainy: prava liudyny ta natsionalna bezpeka: zbirnyk materialiv Tretoi mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii.* Kyiv: KNT, 2023. 190 s. [in Ukrainian].

11. Levchenko A. V. Mozhlyvist vtruchannia u pravo na taiemnytsiu korespondentsii yak sposib otrymannia dokaziv u period voiennoho stanu [Possibility of interference with the right to secrecy of correspondence as a means of obtaining evidence during martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo.* 2022. № 70. S. 411–416 [in Ukrainian].

12. Yemelianov R. O., Belikova Ye. Pravo liudyny na nedotorkanist zhytla v umovakh voiennoho stanu [The human right to inviolability of the home under martial law]. *Kryminalna yustyttsiia v Ukraini: realii ta perspektyvy: materialy Kruhloho stolu.* Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2022. S. 332 [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnoho provadzhenia v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 r. № 2201-IX [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to Improve the Procedure for Conducting Criminal Proceedings under Martial Law: Law of Ukraine № 2201-IX (2022, April 14)]. *Holos Ukrainy,* 96 [in Ukrainian].

14. Doroshenko N. O. Obmezhenia prava na myrni zibrannia v umovakh voiennoho stanu [Restrictions on the right to peaceful assembly under martial law]. *Osoblyvosti mizhnarodno-pravovoho ta natsionalnoho rehuliuвання: materialy Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi.* 2022. T. 2. S. 468–472 [in Ukrainian].

15. Obushko V. V. Obmezhenia prav liudyny i hromadianyna v umovakh vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [Restrictions on human and civil rights in the context of martial law in Ukraine]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy III Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi.* Dnipro: DDUVS. 2019. S. 59–60 [in Ukrainian].

16. Biloskurska O. V., Fedorchuk M. D. Normatyvno-pravove rehuliuвання обмеження konstytutsiinykh prav i svobod liudyny i hromadianyna v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Legal regulation of restrictions on constitutional rights and freedoms of man and citizen under martial law in Ukraine]. *Pravova derzhava*. 2022. 46. S. 7–18 [in Ukrainian].

17. Bratel S. H., Pyshna A. H. Osoblyvosti обмеження prav liudyny na svobodu peresuvannya v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Peculiarities of restriction of human rights to freedom of movement under the legal regime of martial law]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. 2022. 1–2. S. 236–240 [in Ukrainian].

18. Demycheva A. V. Problema обмеження prav liudyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [The problem of human rights restrictions under martial law in Ukraine]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy: tezy dopovidi XI mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Vinnytsia, 2022. S. 45–46 [in Ukrainian].

UDC 343.2

Giorgidze Alexander
PhD in Law, Associate Professor
Caucasus International University

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9483

КРИМИНАЛЪНЕ ПРАВО ТА КРИМИНОЛОГИЈА;
КРИМИНАЛЪНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

THE ISSUE OF IMPROVING THE LEGAL DEFINITION OF THE DIMINISHED CAPACITY AND INSANITY IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF GEORGIA

Summary. The article will discuss the expediency of a new formulation of the legal wording of diminished capacity in the Criminal Code of Georgia. The current legal definitions of the diminished capacity and insanity do not fully reflect their legal nature and content; therefore, it is advisable to change them. The article will address the issue of the relationship between insanity, diminished capacity and guilt, which will make the expediency of the change even more obvious. A summary of the diminished capacity and circumstances causing the insanity will also be considered, which will allow us to use these legal categories in a different, broader sense.

Key words: diminished capacity, insanity, mental illness, guilt, age, minority, mistake.

Statement of the Problem. The issue of diminished capacity and insanity is one of the most difficult and controversial issues in the theory and practice of criminal law, it is directly related to issues of guilt and criminal liability. The involution of the problems of diminished capacity and insanity can be explained by the fact that they are complex in nature, which cannot be explained within the framework of one branch of science. This leads to different approaches to this problem and disagreements.

The purpose of this article is to offer the reader new definitions of insanity and diminished capacity which will more fully reflect their legal nature and will contribute to the development of correct legal thinking in this field.

Resent researches and publications. The professors M. Ugrehelidze, O. Gamkrelidze, N. Todua, M. Turava, G. Nachkebia and others are working on this issue in Georgia. Their studies have made a significant contribution to the research and better understanding of this problem. But today, many issues remain the subject of discussion, and additional research is needed to better understand them.

The main material.

1. Circumstances that are the cause of the release from liability in accordance with the Criminal Code of Georgia.

In accordance with the Criminal Code of Georgia, one of the circumstances causing release from criminal liability is minority, that is, not reaching the age of 14. Article 33 of the Criminal Code of Georgia

states: “A person who has not attained the age of 14 at the time of the commission of an unlawful act provided for by this Code shall be considered to act without guilt” [1]. The development of basic human mental functions (memory, attention, thinking, etc.) is associated with attaining a certain age. Consequently, these functions are developed in a minor improperly or, one might say, insufficiently, which deprives him/her of the opportunity to adequately perceive, understand, control and so forth his/her own behaviour. As it is known, minors tend to be easily inspired, they often find it difficult to concentrate, they are characterized by a rapid change of interests and needs, a desire to satisfy them immediately, etc. All these features exclude the possibility of imposing criminal liability for actions committed by them. Therefore, a minor must be released from liability. Releasing from liability is also linked to mental illness. In accordance with Article 34 of the Criminal Code of Georgia: “Any person who at the time of the commission of an unlawful act provided for by this Code is incapable of appreciating the actual nature or unlawfulness of his/her actions or controlling those actions due to his/her chronic mental illness, temporary mental disturbance, debility or other mental condition shall be considered to act without guilt” [1]. Similar legal definitions for non-imposition of liability may be found in the legislation of other countries. For example, U.S. law and practice link the non-imposition of liability to mental illness. Paragraph I of Article 4.01

of the Model Penal Code states: “A person is not responsible for criminal conduct if at the time of such conduct as a result of mental disease or defect he lacks substantial capacity either to appreciate the criminality [wrongfulness] of his conduct or to conform his conduct to the requirements of law”) [2]. Articles 19–20 of the German Criminal Code, as well as Articles 33–34 of the Criminal Code of the Georgia, link insanity and diminished capacity with mental illness and age [3]. Similar legal definitions of non-imposition of liability can be found in the criminal codes of other countries [4]. The understanding of the non-imposition of liability given in the criminal legislation of Georgia cannot fully reflect the legal nature of this category, since it is understood in a limited way. Our understanding of the non-imposition of liability is broader and includes all circumstances excluding guilt. Since non-imposition of liability is a circumstance excluding guilt, its content may include any case where a person is held irresponsible for the action committed by him/her, that is, there is a person’s insanity in all cases where he/she is not incriminated for wrongfulness of his/her conduct, while mental illness and age represent specific circumstances causing the non-imposition of liability, and the use of only this content for excusing a person from responsibility is not correct.

Therefore, the definition of insanity may be formulated as follows: Insanity is the behaviour of a person when he/she is not charged with an illegal act due to age, mental illness, physical illness, level of socialization, socio-psychological development, error or other circumstances, when he/she lacked the capacity to understand the actual nature or wrongfulness of his/her actions committed, or was able to understand them, but had no ability (possibility) to act otherwise. Accordingly, in a legal sense, a person can be excused from responsibility in all cases when he/she cannot be charged with an illegal act committed by him/her, the cause of which may be any circumstance. We consider O.Gamkrelidze’s opinion to be fair that it is not necessary for a person to be insane for a long time, as sometimes happens with mental illness, so that he/she is disabled and deprived of being held responsible. A person with a very sound mind and will may also be insane, if in some particular case he/she made a mistake or a specific fact occurred, for the commission of which he/she was excused from responsibility [5, p. 88]. With this understanding of the insanity, we do not suggest legislators to combine the circumstances causing the insanity in one article, but we believe that such an understanding of the insanity will help establish an idea in the theory and practice of criminal law, that we are dealing with insanity in all cases where we cannot held a person criminally responsible for his/her wrongful conduct.

Therefore, it would be proper if, like Articles 33 and 34, where release from liability due to age

and mental illness is discussed, Articles 36, 37 and 38 are also titled as release from liability due to an excusable mistake, due to the execution of an order or instruction, and due to other non-culpable actions. This will be better for a proper understanding of the nature of insanity, because the insanity means being held irresponsible, and all of the above articles are circumstances excluding guilt. It will also contribute to judicial practice through making it easier for the court to apply the relevant article of circumstances excluding guilt. We still have a strong influence of the old tradition, when only a mentally ill person was considered to be insane. We interviewed 10 prosecutors and 10 judges about their opinion when a person is insane. And only two judges and one prosecutor answered that our legislation recognizes two circumstances that cause insanity — age and mental illness, the rest respondents defined a mentally ill person as insane. This fact also clearly confirms the need for appropriate amendments, thereby definitively consolidating the idea that we are dealing with insanity in all cases whenever we cannot impose liability on a person for his/her wrongful conduct. Moreover, the criminal legislation of Georgia allows this opportunity.

2. Circumstances causing a diminished capacity in accordance with the Criminal Code of Georgia

In accordance with Article 35 of the Criminal Code of Georgia: “An adult person who at the time of committing a crime was in a state of diminished capacity, i.e. due to his/her mental illness was unable to fully appreciate the actual nature or unlawfulness of his/her acts or control those acts shall not be released from criminal liability”. As we can see, the criminal legislation of Georgia links diminished capacity only with mental illness [1]. The situation is similar in the legislation of foreign countries [2; 3]. If we follow the logic of the discussion on insanity, it becomes clear that even in the case of a diminished capacity, its legal understanding may not be considered correct, since it limits the scope of the diminished capacity. In accordance with the Criminal Code of Georgia, a diminished capacity is a mitigating circumstance of culpability, therefore, the degree of culpability is directly related to the degree of insanity, since the insanity, like guilt, has degrees and can be greater or lesser. Therefore, if the degree of insanity decreases, the degree of culpability decreases accordingly. All circumstances mitigating culpability must be attributed to a diminished capacity, since the diminished capacity is a person’s condition and is related to the time of the crime. A diminished capacity must include any circumstance that limits a person’s conscience and will and reduces the degree of his/her culpability. In the private part of the Criminal Code of Georgia, we find special cases of diminished capacity. For example, a murder committed in a state of strong

emotional excitement (Article 111), the murder of an infant by the mother during or immediately after the labour (Article 112) and others.

Accordingly, any circumstance that limits a person's ability to fully realize the actual nature or wrongfulness of his/her action or direct it at the moment of committing an injustice can be considered a diminished capacity. We are dealing with diminished capacity in all cases where a person who has committed an injustice is held liable in a mitigated manner. A diminished capacity is the condition of a person, which is associated with the time of the commission of a crime. If at the time of the commission of the crime there were some circumstances that limited a person's ability to fully realize and control the wrongful conduct, only in this case we can talk about a diminished capacity.

Conclusion. Based on the above, we propose to Georgian legislators to formulate the first paragraph of Article 35 of the Criminal Code as follows: "An adult person who at the time of committing

a crime was in a state of diminished capacity, i.e. due to his/her mental illness, non-morbid mental, physiological or other condition, was unable to fully appreciate the actual nature or unlawfulness of his/her acts or control those acts shall not be released from criminal liability." It is also desirable to consolidate the abovementioned definition of insanity in the theory of criminal law of Georgia: Insanity is the behaviour of a person when he/she is not charged with an illegal act due to age, mental illness, physical illness, level of socialization, socio-psychological development, error or other circumstances, when he/she lacked the capacity to understand the actual nature or wrongfulness of his/her actions committed, or was able to understand them, but had no ability (possibility) to act otherwise. In addition, it is preferable if, like Articles 33 and 34 of the Criminal Code of Georgia, Articles 36, 37 and 38 will be also titled as release from liability due to an excusable mistake, due to the execution of an order or instruction, and due to other non-culpable actions.

References

1. Criminal Code of Georgia. *The Legislative Herald of Georgia*. 1999. URL: <https://www.matsne.gov.ge/document/view/16426?publication=243> (date of access: 24.11.2022).
2. Model Penal Code. *The American Law Institute*. Philadelphia, PA, 1985. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/08d77d/pdf> (date of access: 12.12.2023).
3. German Criminal Code. *Federal Ministry of Justice and the Federal Office of Justice*. 1998. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html#gl_p0155 (date of access: 12.12.2023).
4. Criminal Code of Ukraine. *United Nations Office on Drugs and Crime*. 2001. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/ukr/2001/criminal-code-of-the-republic-of-ukraine-en_html/Ukraine_Criminal_Code_as_of_2010_EN.pdf (date of access: 12.12.2023).
5. Gamkrelidze O. The problem of imputability in Criminal law and attempt to prove the normative definition of guilt. *Individual and Constitution*. 2002. № 4.

УДК 343.843

Білоус Каріна Станіславівна

здобувачка відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності

імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

Bilous Karina

PhD Student at the Department of Research on Criminal Executive Law

Academician Stashis Scientific Research Institute for the

Study of Crime Problems of

National Academy of Law Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0001-9612-5841

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9449

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ПІДГОТОВКИ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE INSTITUTE OF PREPARATION FOR THE RELEASE OF PRISONERS

Анотація. У статті розглянуто підходи до вивчення інституту підготовки засуджених до звільнення. В рамках функціонально-цільового підходу автором проаналізовано погляди науковців на мету підготовки засуджених до звільнення в рамках вітчизняного законодавства та міжнародних стандартів. На підставі проаналізованого матеріалу автором визначено, що метою підготовки засуджених до звільнення має стати полегшення їхньої реінтеграції в суспільство після звільнення з місць позбавлення волі. В рамках стадійного підходу автором проаналізовано погляди науковців на строки підготовки засуджених до звільнення в рамках вітчизняного законодавства та міжнародних стандартів. На підставі проаналізованого матеріалу автором підтримано позицію стосовно поділу процесу реінтеграції на пенітенціарний та постпенітенціарний етап. Автором акцентовано увагу, що при підготовці засуджених до звільнення правильніше говорити не про безпосередню практичну реінтеграцію, а про підготовку до неї, про створення її об'єктивних і суб'єктивних передумов, оскільки говорити про практичну реалізацію процесу реінтеграції можна лише при безпосередньому перебуванні людини в суспільстві. В рамках діяльнісного підходу автором проаналізовано погляди науковців на учасників підготовки засуджених до звільнення та заходів, які вона в себе включає в рамках вітчизняного законодавства та міжнародних стандартів. На підставі проаналізованого матеріалу автором наголошено на тому, що діяльність з підготовки засуджених до звільнення повинна здійснюватись персоналом установ виконання покарання протягом усього строку виконання вироку суду, а на завершальному етапі у взаємодії з органами пробачії та суб'єктами соціального патронажу. Автором акцентовано увагу на тому, що заходи, які здійснюються стосовно засуджених мають бути прописані в збалансованій програмі заходів, яка має включати в себе план виконання вироку суду та стратегію підготовки до звільнення. На підставі проаналізованого матеріалу автором сформульовано визначення поняття підготовки засуджених до звільнення, під якою розуміється система заходів, здійснюваних установами виконання покарання з першого дня відбування покарання, а на завершальному етапі у взаємодії з органами пробачії та суб'єктами соціального патронажу, спрямованих на полегшення реінтеграції засуджених після звільнення з місць позбавлення волі, шляхом створення для цього об'єктивних та суб'єктивних передумов.

Ключові слова: засуджений, позбавлення волі, підготовка до звільнення, міжнародні стандарти, реінтеграція.

Summary. The article examines approaches to the study of the institution of preparation of convicts for release. Within the framework of the functional-targeted approach, the author analyses the views of scholars on the purpose of preparing convicts for release within the framework of national legislation and international standards. Based on the analysed material, the author determines that the purpose of preparing convicts for release should be to facilitate their reintegration into society after release from prison. Within the framework of the stage approach, the author analyses the views of scholars on the timeframe for preparing convicts for release within the framework of national legislation and international standards. Based on the analysed

material, the author supports the position that the reintegration process should be divided into penitentiary and post-penitentiary stages. The author emphasises that when preparing convicts for release, it is more correct to talk not about direct practical reintegration, but about preparation for it, about creating its objective and subjective prerequisites, since it is possible to talk about the practical implementation of the reintegration process only when a person is directly in society. Within the framework of the activity-based approach, the author analyses the views of scholars on the participants in the preparation of convicts for release and the measures which it includes within the framework of national legislation and international standards. Based on the material analysed, the author emphasises that activities aimed at preparing convicts for release should be carried out by the staff of penitentiary institutions throughout the entire period of execution of a court sentence, and at the final stage, in cooperation with probation authorities and social welfare providers. The author emphasises that the measures taken in relation to convicts should be set out in a balanced programme of measures which should include a plan for the execution of a court sentence and a strategy for preparation for release. On the basis of the analysed material, the author formulates a definition of the concept of preparation of convicts for release, which is understood as a system of measures taken by penitentiary institutions from the first day of serving a sentence, and at the final stage, in cooperation with probation authorities and social welfare entities, aimed at facilitating the reintegration of convicts after release from prison, by creating objective and subjective prerequisites for this.

Key words: convicted person, imprisonment, preparation for release, international standards, reintegration.

Постановка проблеми. Попри наведене в кримінально-виконавчому законодавстві України загальне розуміння інституту підготовки засуджених до звільнення, його поняття не знайшло свого відображення в ньому, більше того серед науковців також не існує єдиного підходу до визначення як самого поняття, заходів, які воно в себе включає, так і моменту з якого має починатися процес підготовки до звільнення та чим закінчуватися. У зв'язку з цим виникає необхідність більш детального розгляду підходів до вивчення зазначеного інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями підготовки засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, до звільнення, їх соціальної адаптації, проблемами ресоціалізації у цілому займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як В. Борисов [1; 2], В. Батиргареева [2], В. Гуськов [3], Т. Журавель [4], О. Караман [5], В. Корчинський [6], М. Кутєпов [3], О. Лисодед [1], А. Міхлін [3], О. Неживець [3], М. Романов [7], А. Степанюк [1], С. Фаренюк [6], М. Черненко [8], І. Яковець [2] та ін. Попри достатню кількість звернень науковців до питання ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених, недостатньо висвітленими залишаються саме питання підготовки засуджених до звільнення.

Метою статті є визначення підходів до вивчення інституту підготовки засуджених до звільнення, формулювання на підставі цього визначення поняття підготовки засуджених до звільнення.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існує декілька підходів до вивчення інституту підготовки засуджених до звільнення.

Функціонально-цільовий підхід. Прихильники цього підходу розглядають підготовку засуджених до звільнення через досягнення мети кримінально-виконавчого законодавства та мети покарання [6; 8; 9; 10; 11]. Для цих цілей слід зазначити, що відповідно до частини 2 статті 50 Кримінального кодексу України [12] метою покарання є кара, ви-

правлення, загальна превенція та спеціальна превенція. Кримінально-виконавче ж законодавство на меті має захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [13]. У статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу надається визначення понять виправлення та ресоціалізація, де під виправленням розуміється процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до самокерованої правослужняної поведінки, а під ресоціалізацією — свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [13]. Відповідно, керуючись цими правовими нормами прихильники функціонально-цільового підходу, розглядаючи підготовку засуджених до звільнення, пов'язують останню з такими поняттями як ресоціалізація та соціальна адаптація, вбачаючи в них мету такої підготовки. Тоді, як М. Романов взагалі ставить під сумнів існуючі на сьогодні цілі покарання та цілі виконання покарання та зауважує, що назріла необхідність виявлення реальної мети покарання та її встановлення. Це допоможе сформулювати адекватну систему виконання такого покарання як позбавлення волі та дозволить підібрати дієві механізми взаємодії з засудженими [7].

Якщо звернутися з цього питання до міжнародних стандартів, то як Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі) [14] так і Європейські тюремні правила [15] та Правила Ради Європи про пробацію [16] оперують поняттями реінтеграція та реабілітація, тоді як поняття соціальної адаптації та ресоціалізації

в них взагалі не вживаються. Міжнародні стандарти чітко декларують, що покарання закінчується винесенням вироку суду, а завдання тюрем — інтегрувати в суспільство індивіда, здатного нормально функціонувати та організовувати свою життєдіяльність відповідно до суспільних норм. Тому вся діяльність тюремного персоналу під час виконання вироку суду має бути спрямована на полегшення реінтеграції засуджених в суспільство після звільнення.

На нашу думку, поняття виправлення та ресоціалізації повинні відійти у минуле, як такі, що не відповідають вимогам сучасності. За часів їх існування в них жодного разу не вкладався зміст передбачений міжнародними стандартами. Оперування цими поняттями в майбутньому навіть в ракурсі міжнародних стандартів не принесе науки іншого їх розуміння, а лише створить ситуацію невизначеності між тлумаченнями одних і тих самих понять у різні часи. Тому метою підготовки засуджених до звільнення має стати полегшення їхньої реінтеграції в суспільство після звільнення з місць позбавлення волі.

Стадійний підхід. Прихильники цього підходу розглядають підготовку засуджених до звільнення як стадію ресоціалізації (за міжнародними стандартами — реінтеграції). О. Караман та О. Неживець обґрунтовують у своїх наукових працях розповсюдження цього поняття ще й на допенітенціарний етап [17], проте на нашу думку такий підхід, не відповідає сутності поняття ресоціалізація, наведеному в статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України [13] та не є на нашу думку достатньо обґрунтованим науково. Натомість найчастіше серед вчених можна зустріти думку про поділ процесу ресоціалізації на два етапи — пенітенціарний та постпенітенціарний [3; 8; 10; 18]. При цьому пенітенціарний етап також може розумітися по-різному — як завершальний етап виконання покарання чи охоплювати весь період відбування покарання.

Не дивлячись на те, що реалії процесу підготовки засуджених до звільнення в Україні чітко демонструють підхід в рамках якого підготовка засуджених до звільнення є завершальним етапом виконання покарання у виді позбавлення волі, адже Кримінально-виконавчий кодекс України [3] та спільний наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства внутрішніх справ України про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [19] встановлюють, що всі заходи з підготовки засуджених до звільнення розпочинаються за три місяці до дати планованого звільнен-

ня, на наше чітке переконання процес підготовки засуджених до звільнення повинен починатися саме з моменту прибуття засудженого до установи виконання покарання та тривати протягом усього строку позбавлення волі.

Ця позиція підтверджується міжнародними стандартами. Зокрема, Правило 107 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі), декларує, що «з самого початку відбування строку покарання слід думати про майбутнє ув'язненого, яке чекає його після звільнення» [14].

Окрім підготовки до звільнення, яка має починатися з самого початку відбування строку покарання та проводитися протягом усього строку виконання вироку суду міжнародні стандарти декларують ще й посттюремну допомогу для завершення такої підготовки на практиці.

Отже, підтримуючи поділ процесу реінтеграції на пенітенціарний та постпенітенціарний етап, вважаємо, що при підготовці засуджених до звільнення правильніше говорити не про безпосередню практичну реінтеграцію, а про підготовку до неї, про створення її об'єктивних і суб'єктивних передумов, оскільки говорити про практичну реалізацію процесу реінтеграції можна лише при безпосередньому перебуванні людини в суспільстві.

Діяльнісний підхід. Прихильники цього підходу розглядають підготовку засуджених до звільнення через сукупність заходів, що здійснюються персоналом УВП та іншими органами та установами, залученими до цього процесу. Для розгляду цього підходу пропонуємо поділити його суть на дві частини — ким така діяльність здійснюється? та як вона здійснюється?

Розглядаючи перше запитання слід зазначити, що законодавство передбачає достатньо широкий спектр учасників в процесі підготовки засуджених до звільнення, зокрема відповідно до спільного наказу Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства внутрішніх справ України про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [19], не пізніше ніж за три місяці до закінчення призначеного строку покарання установа виконання покарань взаємодіє з органами пробації та суб'єктами соціального патронажу з приводу вирішення проблемних питань засуджених, які готуються до звільнення, та їхніх можливих потреб після звільнення.

Слід зазначити, що як законодавство так і наукові погляди вбачають в такій діяльності певну комплексність. З приводу останнього, заслуговує

на увагу позиція науковців, які розуміють комплексність через єдність завершального етапу виконання покарання, якою вважається підготовка засуджених до звільнення та постпенітенціарного періоду. Не погоджуючись з розумінням процесу підготовки засуджених до звільнення як завершального етапу виконання покарання, тим не менш проблему відсутності так званого приймаючого органу після звільнення вбачаємо актуальною. На нашу думку ним має стати саме уповноважений орган з питань пробації, який вступає у вказаний процес на завершальному етапі виконання покарання в рамках здійснення пенітенціарної пробації.

Розглядаючи друге запитання слід зазначити, що одним із основних понять, яке регулює весь строк виконання вироку суду є поняття режиму. Саме від того, що ми вкладаємо в це поняття залежить які об'єктивні та суб'єктивні передумови для полегшення реінтеграції засуджених в суспільство після звільнення ми створимо.

З плином часу міжнародні уявлення про зміст режиму змінювалися, проте вітчизняні реалії залишаються незмінними й на сьогодні. Виходячи зі змісту частини 1 статті 102 КВК України режим визначається як встановлений порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених [13].

Проте слід зазначити, що Європейські тюремні правила не виходять з такого поняття режиму, а декларують, що останній є правилами поведінки з ув'язненими [20, с. 113], обґрунтовуючи це тим, що ув'язнення і позбавлення волі є покараннями вже самі по собі, тому режим для засудже-

них ув'язнених не повинен збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням (*Правило 102.2*) [15]. За Європейськими тюремними правилами режим має передбачати збалансовану програму заходів (*Правило 25.1*), складання якої має починатися з моменту надходження засудженого ув'язненого до тюрми (*Правило 103.1*), та мусить бути спрямоване на те, щоб вони вели відповідальний спосіб життя без скоєння злочинів (*Правило 102.1*). Така програма заходів має включати в себе план виконання вироку суду та стратегію підготовки до звільнення (*Правило 103.2*) [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначивши в рамках функціонально-цільового підходу що діяльність з підготовки засуджених до звільнення здійснюється з метою полегшення їхньої реінтеграції після звільнення з місць позбавлення волі; визначивши в рамках стадійного підходу, що така діяльність має починатися з самого початку відбування строку покарання та проводитися протягом усього строку виконання вироку суду та мати продовження після звільнення засуджених з місць позбавлення волі для завершення такої підготовки на практиці; визначивши в рамках діяльнісного підходу, що така діяльність має здійснюватися персоналом установ виконання покарання, а на завершальному етапі у взаємодії з органами пробації та суб'єктами соціального патронажу, можемо сформулювати поняття підготовки засуджених до звільнення. Під підготовкою засуджених до звільнення нами розуміється система заходів, здійснюваних установами виконання покарання з першого дня відбування покарання, а на завершальному етапі у взаємодії з органами пробації та суб'єктами соціального патронажу, спрямованих на полегшення реінтеграції засуджених після звільнення з місць позбавлення волі, шляхом створення для цього об'єктивних та суб'єктивних передумов.

Література

1. Теоретичні та прикладні проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць обмеження або позбавлення волі : монографія / І.В. Борисов та ін.; за заг. ред. В.І. Борисова, А.Х. Степанюка. Харків : Право, 2013. 152 с.
2. Борисов В.І., Батиргареева В.С., Яковець І.С., Опанасенков О.І. Ставлення соціуму до можливостей соціальної адаптації колишніх засуджених. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. № 23. С. 64–75.
3. Кутєпов М.Ю. Проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 54. С. 156–159. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39759> (дата звернення: 28.09.2023).
4. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх : методичний посібник / Вовк В.М., Журавель Т.В., Калівошко В.М. та інші; за заг. ред. Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. Київ : «Версо-04», 2012. 168 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5011/7/T_Zhuravel_V_Vovk_Y_Pylypas_PDZOVPPOVN_KSP&SR_IL.pdf (дата звернення: 28.09.2023).
5. Низовець О.М. Соціально-психологічна підготовка неповнолітніх засуджених до звільнення: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. Київ, 2015. URL: <https://ispp.org.ua/2020/05/05/socialno-psixologichna-pidgotovka-nepovnlitnix-zasudzhenix-do-zviltennya/> (дата звернення: 28.09.2023).

6. Малишева О. М. Деякі питання ресоціалізації засуджених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 212–215. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/56.pdf (дата звернення: 28.09.2023).
7. Романов М. В. Кризис карательной парадигмы исполнения наказаний. *Права людини в Україні: інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. 2017. URL: <http://khp.org/1486200568> (дата звернення: 28.09.2023).
8. Черненко М. П. Ресоціалізація засуджених як мета кримінально-виконавчого законодавства України. *Проблеми законності: Республіканський міжвідомчий науковий збірник*. 2008. № 97. С. 153–162. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8635/1/Chernenok.pdf> (дата звернення: 28.09.2023).
9. Саламатов Е. А. Исправление или ресоциализация? *Параграф: інформаційна система*. 2013. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31346284#pos=6;-106 (дата звернення: 28.09.2023).
10. Степанюк А. Х. Сутність виконання покарання : монографія. Харків : Фолио, 1999. 256 с.
11. Шкута О. О. Наукові погляди на проблему виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. Вип. 4. С. 201–206. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/jur-2010-4/201-206.pdf> (дата звернення: 28.09.2023).
12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.09.2023).
13. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 28.09.2023).
14. General Assembly resolution 70/175, annex, adopted on 17 December 2015. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules). *United Nations: official website*. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement> (дата звернення: 28.09.2023).
15. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць). *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032?fbclid=IwAR3iQYBXYcoFYHLOTq3Gjc7A_IzttEs2TQDtEX5iJvPthDeIe0Xw4G67lrY#n553 (дата звернення: 28.09.2023).
16. Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 20 January 2010 at the 1075th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/09000016805cfbc7> (дата звернення: 28.09.2023).
17. Основи пенітенціарної педагогіки та психології: посібник / за заг. ред. В. М. Синьова. Біла Церква, 2003. 101 с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/posibnik-psyhologiya.pdf> (дата звернення: 28.09.2023).
18. Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій / М. Ф. Головатий (кер. авт. кол.), М. П. Лукашевич, Г. А. Дмитренко та ін. К. : МАУП, 2004. 368 с. URL: <https://buklib.net/books/21984/> (дата звернення: 28.09.2023).
19. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Наказ Міністерства юстиції України 03.04.2018 № 974/5/467/609/280. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18> (дата звернення: 28.09.2023).
20. Степанюк А. Х. Режим — це не «порядок виконання і відбування покарання», а програма соціальної допомоги при поводженні з ув'язненими. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. Вип. 2 (12). С. 110–125. URL: <https://visnykprau.com/index.php/journal/article/view/418/320> (дата звернення: 28.09.2023).

References

1. Teoretychni ta prykladni problemy sotsialnoi adaptatsii osib, zvilnennykh z mists obmezhenia abo pozbavlennia voli: monohrafiia / I. V. Borysov ta in.; za zah. red. V. I. Borysova, A. Kh. Stepaniuka. Kharkiv: Pravo, 2013. 152 s. [in Ukrainian].
2. Borysov V. I., Batoryhareieva V. S., Yakovets I. S., Opanasenkov O. I. Stavlennia sotsiumu do mozhlyvostei sotsialnoi adaptatsii kolyshnykh zasudzhennykh. Pytannia borotby zi zlochynnistiu. 2012. № 23. S. 64–75. [in Ukrainian].
3. Kutieпов M. Iu. Problemy sotsialnoi adaptatsii ta resotsializatsii osib, zvilnennykh iz mists pozbavlennia voli. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. Serii: Pravo. 2019. Vyp. 54. S. 156–159. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39759> [in Ukrainian].
4. Pidhotovka do zvilnennia osib, yaki vidbuvaiut pokarannia u vydi obmezhenia abo pozbavlennia voli na pevnyi strok, u tomu chysli nepovnolitnykh: metodychnyi posibnyk / Vovk V. M., Zhuravel T. V., Kalivoshko V. M. ta inshi; za zah. red. T. V. Zhuravel, Yu. V. Pylypas. Kyiv: “Verso-04”, 2012. 168 s. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5011/7/T_Zhuravel_V_Vovk_Y_Pylypas_PDZOVPPOVN_KSP&SR_IL.pdf [in Ukrainian].
5. Nyzovets O. M. Sotsialno-psykholohichna pidhotovka nepovnolitnykh zasudzhennykh do zvilnennia: dys. ... kand. psyhol. nauk: 19.00.05. In-t sots. ta polit. psykholohii NAPN Ukrainy. Kyiv, 2015. URL: <https://ispp.org.ua/2020/05/05/socialno-psykholohichna-pidgotovka-nepovnolitnix-zasudzhenix-do-zvilnennya/> [in Ukrainian].

6. Malysheva O.M. Deiaki pytannia resotsializatsii zasudzhennykh. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2019. № 3. S. 212–215. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/56.pdf [in Ukrainian].
7. Romanov M.V. Krizis karatelnoy paradigmy ispolneniya nakazaniy. Prava lyudini v Ukraïni: informatsiynyi portal Kharkivskoi pravozakhisnoi grupi. 2017. URL: <http://khpg.org/1486200568> [in Russian].
8. Chernenok M.P. Resotsializatsiia zasudzhennykh yak meta kryminalno-vykonavchoho zakonodavstva Ukrainy. Problemy zakonnosti: Respublikanskyi mizhvidomchy naukovyi zbirnyk. 2008. № 97. S. 153–162. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8635/1/Chernenok.pdf> [in Ukrainian].
9. Salamatov Ye.A. Ispravlenie ili resotsializatsiya? Paragraf: informatsionnaya sistema. 2013. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31346284#pos=6;-106 [in Russian].
10. Stepaniuk A.Kh. Sutnist vykonannia pokarannia: monohrafiia. Kharkiv: Folio, 1999. 256 s. [in Ukrainian].
11. Shkuta O.O. Naukovi pohliady na problemu vypravlennia ta resotsializatsii zasudzhennykh, yaki vidbuvaiut pokarannia v koloniiakh serednoho rivnia bezpeky. Visnyk Zaporizkovho natsionalnoho universytetu. 2010. Vyp. 4. S. 201–206. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/jur-2010-4/201-206.pdf> [in Ukrainian].
12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25–26. St. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
13. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 r. № 1129-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 3–4. St. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
14. General Assembly resolution 70/175, annex, adopted on 17 December 2015. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules). United Nations: official website. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement>
15. Yevropeiski penitentsiarni (viaznychni) pravyla (Rekomendatsiia № R (2006)2 Komitetu Ministriv derzhavuchasnyts). Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032?fbclid=IwAR3iQYBXYcoFYHLOTq3Gjc7A_IzttEs2TQDtEX5iJvPthDeIe0Xw4G67lrY#n553 [in Ukrainian].
16. Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 20 January 2010 at the 1075th meeting of the Ministers Deputies). URL: <https://rm.coe.int/09000016805cfbc7>
17. Osnovy penitentsiarnoi pedahohiky ta psykholohii: posibnyk / za zah. red. V.M. Synova. Bila Tserkva, 2003. 101 c. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/posibnik-psyhologiya.pdf> [in Ukrainian].
18. Upravlinski aspekty sotsialnoi roboty: kurs lektsii / M.F. Holovatyi (ker. avt. kol.), M.P. Lukashevych, H.A. Dmytrenko ta in. K.: MAUP, 2004. 368 s. URL: <https://buklib.net/books/21984/> [in Ukrainian].
19. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii ustanov vykonannia pokaran, upovnovazhenykh orhaniv z pytan probatsii ta subiektiv sotsialnoho patronazhu pid chas pidhotovky do zvilnennia osib, yaki vidbuvaiut pokarannia u vydi obmezhenia voli abo pozbavlennia voli na pevnii strok: Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy 03.04.2018 № 974/5/467/609/280. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18> [in Ukrainian].
20. Stepaniuk A.Kh. Rezhym — tse ne “poriadok vykonannia i vidbuvannia pokarannia”, a prohrama sotsialnoi dopomohy pry povodzhenni z uviaznenyh. Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy. 2020. Vyp. 2 (12). S. 110–125. URL: <https://visnykpau.com/index.php/journal/article/view/418/320> [in Ukrainian].

Давидюк Вадим Миколайович

доктор юридичних наук, професор кафедри права

Вищий навчальний приватний заклад

«Дніпровський гуманітарний університет»

Davydiuk Vadym

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Law

Higher Private Educational Institution «Dnipro Humanitarian University»

ORCID: 0000-0001-8998-1981

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9507

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНОМУ ТЮТЮНОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL ASPECTS OF COMBATING THE ILLEGAL TOBACCO MARKET IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Анотація. Протягом останніх років в Україні спостерігається стала тенденція до зростання тіньового тютюнового ринку. У той же час, починаючи з 2017 року, щорічно скорочується загальний обсяг легального споживання сигарет. Після початку широкомасштабного вторгнення російського агресора на територію України в лютому 2022 року, ситуація об'єктивно погіршилась. На ряду з іншими факторами до цього призвела в тому числі і наявність суттєвих недоліків в правовому регулюванні державою вказаної сфери економіки, несвоєчасність прийняття нових або ж внесення відповідних змін до діючих нормативних актів, що регламентують її діяльність. Особливою проблематикою є необхідність гармонізації українського законодавства, що регулює вказану сферу з нормативними актами Євросоюзу. Негативний вплив на вказану сферу, особливо в умовах діючого воєнного стану, здійснює і неефективна діяльність правоохоронного блоку щодо упередження, викриття та припинення протиправних схем, що функціонують на тіньовому тютюновому ринку України, притягненню їх організаторів та учасників до реальної відповідальності.

У статті висвітлено поточний стан функціонування тютюнового ринку України в умовах воєнного стану. Здійснено аналіз законодавства України, що регламентує його діяльність, у тому числі на предмет його відповідності Європейському законодавству, в контексті набуття Україною офіційного статусу кандидата до вступу у Євросоюз. Визначено необхідні напрямки адаптації українського законодавства до європейських стандартів.

Окремо проаналізовано стан та результати роботи правоохоронної системи України за напрямком протидії нелегальному тютюновому ринку в умовах воєнного стану. Визначено напрямки покращення її результативності, у тому числі за рахунок підвищення ефективності правового регулювання її діяльності.

Ключові слова: воєнний стан, тіньовий тютюновий ринок, правове регулювання, адаптація до європейського законодавства, протиправні схеми.

Summary. In recent years, there has been a steady trend towards the growth of the shadow tobacco market in Ukraine. At the same time, since 2017, the total volume of legal cigarette consumption has been decreasing annually. After the beginning of the large-scale invasion of the Russian aggressor on the territory of Ukraine in February 2022, the situation objectively worsened. Along with other factors, the presence of significant deficiencies in the state's legal regulation of the specified sphere of the economy, the untimely adoption of new or the introduction of appropriate changes to the current regulatory acts regulating its activities led to this. A separate problem is the need to harmonize the Ukrainian legislation regulating the specified sphere with the normative acts of the European Union. The ineffective activity of the law enforcement unit in preventing, exposing, and terminating illegal schemes operating in the shadow tobacco market of Ukraine, and bringing their organizers and participants to real responsibility, has a negative impact on the specified sphere, especially in the conditions of the current martial law.

The article highlights the current state of functioning of the tobacco market of Ukraine in the conditions of martial law. An analysis of Ukrainian legislation regulating its activities, including its compliance with European legislation, was carried out in

the context of Ukraine's acquisition of the official status of a candidate for accession to the European Union. The necessary areas of adaptation of Ukrainian legislation to European standards have been identified.

The state and results of the work of the law enforcement system of Ukraine in the direction of combating the illegal tobacco market in the conditions of martial law are separately analyzed. Directions for improving its effectiveness have been determined, including by increasing the effectiveness of legal regulation of its activities.

Key words: martial law, shadow tobacco market, legal regulation, adaptation to European legislation, illegal schemes.

Постановка проблеми. Нелегальний тютюновий ринок є однією із «ракових пухлин» на тілі української економіки. Його існування призводить до колосальних проблем не тільки з точки зору формування дохідної частини бюджету, що є дуже важливим під час війни, але й завдає значної шкоди іміджу нашої держави на світовому ринку, є реальним бар'єром на шляху до інтеграції України в європейську спільноту. Саме тому, питання належного правового регулювання вказаної галузі економіки держави, ефективності роботи правоохоронного блоку країни щодо протидії нелегальному тютюновому ринку — повинно стати одним із пріоритетів діяльності української влади в умовах діючого воєнного стану. Окремим аспектом цієї діяльності є необхідність гармонізації українського законодавства з відповідними нормативними документами Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливостей правового регулювання українського тютюнового ринку, повноти нарахування та сплати акцизного податку, визначення пріоритетних заходів щодо ефективної боротьби з його тіншовою складовою та напрямків удосконалення відповідного законодавства висвітлено у працях таких вітчизняних вчених, як: Н. І. Атаманчук [2], М. О. Волошина [12], Т. В. Кошук [9], В. Я. Мацюк [11], А. О. Монаєнко [2], Н. В. Новицька [1; 9], І. І. Хлебнікова [1], К. І. Швабій [1] та інших.

Водночас, не зважаючи на те, що вказана тема була предметом дослідження багатьох науковців, на даний час вона продовжує залишатись актуальною і потребує додаткового вивчення. Зокрема, особливої уваги потребують питання ефективного правового регулювання тютюнового ринку України в умовах воєнного стану; необхідності гармонізації українського законодавства, що регламентує діяльність даної галузі економіки, з вимогами Європейського Союзу; підвищення результативності роботи правоохоронних органів з тіншовою складовою тютюнового ринку України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є здійснення аналізу поточного стану українського ринку виробництва та реалізації тютюнової продукції, з виокремленням його тіншової складової, визначенням особливостей правового регулювання вказаного сектору економіки держави в умовах воєнного стану в Україні, з урахуванням необхідності гармонізації відповідного українського законодавства з вимогами Євросоюзу, досліджен-

ням результатів роботи правоохоронних органів по викриттю та притягненню до відповідальності організаторів та учасників протиправних схем та окресленням напрямків підвищення її ефективності.

Виклад основного матеріалу. Україна уже майже два роки живе в умовах воєнного стану. Одним із пріоритетних напрямків життя нашої держави після початку повномасштабного вторгнення російських військ, є питання ефективного наповнення державного бюджету. Саме тому, існування в умовах війни нелегального тютюнового ринку призводить не лише до зменшення можливостей держави по своєчасному та повному виконанню соціальних програм, але й прямо впливає на належне фінансування наших Збройних Сил, що в свою чергу несе пряму загрозу самому існуванню України, як держави.

Схожої думки притримуються і такі науковці, як К. І. Швабій, Н. В. Новицька, І. І. Хлебнікова, які вважають, що злочинні доходи, отримані від нелегальної діяльності, як правило, використовуються в корупційних схемах, інших незаконних діях, тим самим підриваючи громадську безпеку, належне управління та верховенство права. Нелегальна торгівля негативно впливає на легальний ринок підакцизних товарів, стримує конкурентоспроможність законослужняних суб'єктів господарювання та підриває репутацію контролюючих органів [1].

Констатуємо, що державна політика у сфері протидії нелегальному ринку сигарет протягом останнього десятиріччя характеризується непередбачуваністю та непослідовністю. Непоодинокі випадки, коли нові нормативні акти в даній сфері або ж зміни до діючих приймаються із запізненням, без належного обговорення з громадськістю. Вказане призводить до постійних змін «правил гри» на тютюновому ринку України, відсутності зрозумілої для суб'єктів господарювання та населення політики держави в даній сфері економіки, що в свою чергу призводить до зменшення обсягів наповнення бюджету, росту нелегального тютюнового ринку, зниження якості сигарет, які споживаються населенням та прямо впливає на стан здоров'я пересічного українця. Крім того, активне функціонування нелегального тютюнового ринку на території України призводить до значного погіршення іміджу нашої держави перед нашими сусідами- країнами Євросоюзу, адже значна частина нелегально виробленої в Україні

продукції надходить контрабандними шляхами до вказаних країн.

Так, на думку А. О. Монаєнко та Н. І. Атаманчук, проблеми правового характеру акцизного оподаткування пов'язані з дотриманням вимог податкового законодавства. Вони виникають у результаті того, що: норми податкового законодавства іноді суперечать нормам інших нормативно-правових актів України, що створює прогалини у законі; дефініції деяких понять недосконалі або взагалі відсутні, що не дає змогу розкрити суть певних правових явищ, подій або дій; незнання платниками податків належним чином своїх прав та обов'язків зумовлює низький рівень фінансової та юридичної грамотності платників; нестабільність та швидка зміна податкового законодавства, яку платник податків не встигає відстежити [2, с. 201].

Варто відмітити, що згідно Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (статті 352–353), передбачено, що «Сторони розвивають співробітництво і гармонізують політику щодо протидії та боротьби із шахрайством і контрабандою підакцизних товарів. Це співробітництво, зокрема, включає поступове зближення акцизних ставок на тютюнові вироби, наскільки це можливо, беручи до уваги обмеження регіонального контексту, у тому числі шляхом діалогу на регіональному рівні та відповідно до Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну 2003 року. Із цією метою Сторони намагаються посилити своє співробітництво в регіональному контексті. Поступове наближення до структури оподаткування, визначеної у *acquis* ЄС, здійснюється відповідно до Додатка XXVIII до цієї Угоди» [3].

В контексті європейської інтеграції України, можна відзначити, що ще у грудні 2017 року Верховна Рада прийняла восьмирічний план підвищення акцизу для виходу в 2025 році на європейський рівень оподаткування — €90 за 1000 сигарет. Відтоді акциз підвищувався на 30% у 2018-му та у 2019-му роках й надалі зростає щорічно на 20% [4].

Слід зазначити, що ще в 2017 році Кабінет Міністрів України своїм Розпорядженням від 23.08.2017 № 570-р затвердив «Стратегію у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року» (далі Стратегія). Метою Стратегії визначено покращення здоров'я та добробуту населення шляхом зменшення обсягів незаконного виробництва та обігу тютюнових виробів в Україні, їх незаконного переміщення через митний кордон України [5].

Серед основних напрямків реалізації Стратегії зазначено, зокрема:

- нормативно-правове регулювання у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів;

- здійснення контролю за переміщенням тютюнової продукції, сировини та виробничих матеріалів через митну територію України;
- протидія нелегальному виробництву тютюнових виробів на території України,
- організаційні заходи, серед яких:
 - посилення діяльності правоохоронних органів щодо притягнення до відповідальності осіб, які займаються нелегальною роздрібною торгівлею тютюновими виробами на території України;
 - розвиток співробітництва і гармонізація політики з Європейським Союзом щодо протидії та боротьби з незаконним переміщенням тютюнових виробів, зокрема шляхом поступового наближення рівня ставок акцизного податку на тютюнові вироби в Україні до рівня ставок, передбаченого Директивою Ради 2011/64/ЄС від 21 червня 2011 р. про структуру і ставки акцизів, що застосовуються до тютюнових виробів, та активізація відповідно до Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну співпраці центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій з європейськими та міжнародними організаціями, до компетенції яких належить питання протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів (насамперед ВООЗ, Всесвітня митна організація, OLAF, Europol та SELEC), уповноваженими органами іноземних держав;
 - запровадження спільної з Європейським Союзом та іншими державами системи відслідковування переміщення тютюнових виробів.

Не дивлячись на прийняття вказаної Стратегії, лише через 2,5 роки Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 29.01.2020 року № 128-р затвердив «План заходів з реалізації Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року» (далі План). Варто відзначити, що вказаний План, окрім найменування заходу, уже містив конкретні індикатори його виконання, орієнтовний строк і відповідальних за виконання [6].

Зокрема, заходи передбачені вищевказаним Планом, були розподілені по відповідних напрямках, серед яких:

- напрямок «Нормативно-правове регулювання у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів» передбачав серед іншого: запровадження автоматизованої системи контролю за обігом тютюнових виробів на основі унікального ідентифікатора, що наноситься на пачку тютюнових виробів, відповідно до директиви 2014/40/ЄС [7]; Запровадження кримінальної відповідальності за незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон України;
- напрямок «Протидія незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на території України» передбачав: припинення незаконного обігу

тютюнових виробів з використанням поштових і кур'єрських перевезень; припинення діяльності організованих злочинних угруповань у сфері незаконного обігу тютюнових виробів:

- напрямок «Організаційні заходи» передбачав посилення співробітництва з митними та прикордонними органами іноземних держав у сфері боротьби з незаконним переміщенням тютюнових виробів через митний кордон України.

Вказаним Планом передбачалось виконання усіх запланованих заходів до кінця 2020 року.

Аналізуючи результати виконання зазначеного Плану, на даний час можна зробити висновок, що частину із запланованих ним заходів було виконано, у той же час частина із запланованого на сьогодні перебуває в процесі виконання.

Зокрема, Верховною Радою України прийнято Закон України від 29.06.2023 року № 3173-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України у зв'язку із запровадженням електронної простежуваності обігу алкогольних напоїв, тютюнових виробів та рідин, що використовуються в електронних сигаретах». Серед інших, у вказаному законі визначено поняття електронної акцизної марки — як сукупності даних, що складається з унікального ідентифікатора та інших даних Електронної системи обігу алкогольних напоїв, тютюнових виробів та рідин, що використовуються в електронних сигаретах, яка дає змогу ідентифікувати кожну одиницю товару (продукції), що підлягає маркуванню, на всіх етапах переміщення товару (продукції). Крім того визначено поняття унікального ідентифікатора — як унікального літерно-цифрового коду, що складається з серійного номера електронної марки акцизного податку та інших даних, формується за допомогою програмних засобів Електронної системи обігу алкогольних напоїв, тютюнових виробів та рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та дає змогу ідентифікувати кожну окрему одиницю товару (продукції), що підлягає маркуванню [8].

Даним законом передбачається запровадження електронної акцизної марки та системи простежуваності з січня 2026 року.

У той же час, на думку деяких науковців прийняття вказаного закону фактично є проміжними змінами, які мають бути суттєво відкориговані при вступі України до Європейського союзу.

Зокрема, Т. В. Кошук та Н. В. Новицька наголошують, що світовий досвід підтверджує, що оптимальним рішенням є відокремлене функціонування системи track&trace та поєднання системи марок акцизного податку з системою безпеки. У той же час, на думку вказаних науковців паперова марка — це необхідний компонент системи контролю за обігом тютюнових виробів. У концепції електронної акцизної марки, всупереч практиці

розвинених країн, вирішили об'єднати системи track&trace та додаткової верифікації та відмовитись від системи безпеки. *І саме тому, запроваджуючи електронну акцизну марку у тому вигляді, як це передбачено відповідною ініціативою, ми маємо чітко розуміти, що це лише проміжні зміни, які мають бути суттєво відкориговані при вступі України до ЄС!* [9].

Ми погоджуємось з думкою вищевказаних науковців, в частині необхідності наявності на пачці сигарет додаткового паперового ідентифікатора легальності їх виробництва та реалізації, з відповідними захисними елементами. Адже пересічному громадянину-споживачу вказаної продукції набагато простіше і швидше візуальним чином оцінити справжність пачки сигарет при наявності вказаного паперового ідентифікатора, ніж зробити це за допомогою електронного девайсу (смартфону, ноутбуку, комп'ютера і т.д.) у тому числі і за допомогою застосунку «Дія», що займає набагато більше часу. Крім того, вказаного електронного девайсу у нього може не бути при собі у момент купівлі даної продукції, або ж якість інтернет з'єднання може банально не дозволити це зробити.

Ще одним із пунктів, передбачених вказаним Планом було запровадження кримінальної відповідальності за незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон України.

Не дивлячись на те, що Планом передбачалось виконання усіх запланованих заходів до кінця 2020 року, лише 23 квітня 2021 року у Верховній Раді було зареєстровано проект Закону № 5420 щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів (ініціатор — Президент України Володимир Зеленський). 13 липня 2021 року законопроект було прийнято у першому читанні. І лише 9 грудня 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів». 13 грудня 2023 року закон направлено на підпис Президенту України [10].

Вищевказане дозволяє констатувати, що відсутність протягом усього цього часу кримінальної відповідальності за вказане протиправне діяння значно ускладнювало ефективну роботу правоохоронного блоку по викриттю та знешкодженню злочинних схем у даній сфері, у т.ч. у зв'язку із неможливістю застосування усього комплексу оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій по документуванню злочинних дій фігурантів вказаних схем.

Як результат, не дивлячись на зусилля усіх трьох українських гілок влади, на сьогоднішній день ми спостерігаємо сталу тенденцію зростання

нелегального тютюнового ринку в Україні. Особливо загрозливою вказана тенденція є в умовах воєнного стану, коли фактично майже усі зібрані у вигляді податків кошти дохідної частини бюджету спрямовуються на фінансування сил оборони України.

Так, відповідно до дослідження, проведеного експертами незалежного неурядового інституту «Growford», протягом 2016–2022 років спостерігається постійне скорочення обсягу споживання сигарет в Україні У той же час, за даними Kantar, рівень нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні зріс із 16,9% у 2021 р. до 19,9% у 2022 р., тобто на 17,8%. Фактично, в 2016 році рівень споживання сигарет був найбільшим за 8 останніх років, а його нелегального сегменту майже не існувало. Орієнтовні втрати бюджету від нелегального обігу тютюнових виробів лише в 2022 році складають 19,1 млрд. гривень. Темп приросту втрат надходжень до бюджету у порівнянні з 2021 роком збільшився на 23,2 відсотка [9].

Слід зазначити, що на сьогоднішній день, не дивлячись на наявність певних позитивних прикладів роботи правоохоронних органів України за напрямком протидії нелегальному тютюновому ринку, на нашу думку назріла необхідність значного якісного ривку в їх діяльності, пов'язаній з прогнозуванням подій та тенденцій у даній сфері, ефективним, своєчасним та результативним проведенням заходів по притягненню до відповідальності організаторів та учасників протиправних схем та відшкодуванню завданих державі збитків.

В даному контексті, з урахуванням спрямованості України на інтеграцію в європейське співтовариство, на нашу думку правоохоронним органам України слід більш активно використовувати напрацьовані європейськими колегами передові методи боротьби з протиправними схемами на ринку виробництва та реалізації тютюнової продукції.

Такої ж думки притримується і В. Я. Мацюк, який вважає, що аналіз законодавства та кращих практик діяльності правоохоронних органів країн-членів ЄС дозволяє сформулювати два фундаментальні принципи організації протидії незаконному виробництву та обігу підакцизних товарів. Перший полягає в тому, щоб послідовно покращувати (або хоча б не погіршувати) економічні умови для легального бізнесу. Другий — посилювати спрямованість (таргетованість) заходів з метою протидії розповсюджувачам підакцизних товарів, які були вироблені та знаходяться в обігу незаконно [11].

Крім того, назріла необхідність внесення змін до діючої нормативної бази, які б підвищили ефективність роботи правоохоронного блоку в умовах воєнного стану, насамперед за напрямком недопущення протиправних схем на тютюновому ринку України, притягнення їх учасників до реальної відповідальності та максимального відшкодування завданих державі збитків.

В цьому контексті, зокрема, погоджуємось з думкою М. О. Волошиної, яка стверджує, що з метою своєчасного виявлення та припинення злочинів у сфері обігу підакцизних товарів, унеможливлення уникнення від кримінальної відповідальності осіб, причетних до зазначених правопорушень, належного захисту економічних інтересів держави, життя та здоров'я людей, вважається за доцільне передбачити проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки незалежно від тяжкості злочину [12].

На нашу думку, в правоохоронній системі України провідну роль в охороні законних інтересів держави в даній галузі повинно відігравати Бюро економічної безпеки, одним із основних завдань якого є забезпечення економічної безпеки держави, шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави [13].

Відповідно до Звіту про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 рік, серед загроз, що посягають на функціонування економіки держави, є протиправна діяльність, пов'язана з незаконним виробництвом та обігом товарів підакцизної групи.

З урахуванням цього, у 2022 році інформаційно-аналітичними підрозділами БЕБ виявлено ризики щодо вчинення правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом тютюнових виробів на загальну суму 1,5 млрд. грн. За результатами відпрацювання виявлених ризиків складено та передано до підрозділів детективів БЕБ 3 аналітичні продукти та 6 інформаційних документів на зазначену суму. За ініціативою БЕБ заблоковано діяльність 23 сайтів з реалізації тютюнових виробів [14, с. 13].

Як ми зазначали вище, є конкретні позитивні приклади роботи правоохоронного блоку нашої країни щодо протидії злочинам в даній галузі економіки держави.

Так, на початку року співробітниками БЕБ України, спільно з СБУ викрили і заблокували схему підпільного виробництва цигарок, які виробники потім планували контрабандою переправляти до Євросоюзу.

За результатами проведених обшуків на території Миколаївської та Закарпатської областей вилучено три лінії для виготовлення тютюнових виробів, акцизні марки, обладнання, сировину та готову продукцію орієнтовною вартістю понад 70 млн. гривень.

Розслідування кримінального провадження триває. Зловмисникам інкримінують порушення за ч. 2 ст. 204 та ч. 3 ст. 28 (незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, вчинене групою осіб за попередньою змовою) та ч. 3 ст. 212 (ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)) [15].

У той же час, відповідно до п. 2 висновків Попереднього звіту Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих фактів порушень законодавства України посадовими особами Бюро економічної безпеки України, органів державної влади та інших державних органів, які здійснюють повноваження у сфері економічної безпеки, що могли призвести до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів, Бюро економічної безпеки України неефективно виконує покладені на нього завдання у сфері протидії кримінальним правопорушенням, що посягають на функціонування економіки, у частині і аналітичної, і правоохоронної складових, зокрема у сфері боротьби з нелегальним виробництвом та стихійною торгівлею підакцизними товарами.

Крім того, згідно інформації, викладеної у вказаному Попередньому звіті Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, за експертними оцінками, втрати бюджетів, спричинені найбільш поширеними порушеннями у сфері обігу підакцизних товарів, підслідними Бюро, на рік становлять: алкогольні напої — 10–12 млрд. грн, гральний бізнес — до 20 млрд. грн, тютюнові вироби — 20,5 млрд. грн, пальне — 20 млрд. гривень.

При цьому, згідно з даними Звіту, оперативно-розшукові справи детективами Бюро не заводилися взагалі з причини відсутності інструкції про організацію проведення оперативно-розшукової діяльності підрозділами Бюро економічної безпеки України. Відповідна інструкція затверджена лише у 2023 році наказом Бюро від 16.01.2023 та зареєстрована в Міністерстві юстиції України за № 190/39246 від 31.01.2023 [16].

Усе це свідчить про неефективну роботу правоохоронного блоку в цілому та Бюро економічної безпеки зокрема у сфері дотримання законних інтересів держави на тютюновому ринку.

Український народ з моменту обрання незалежності нашою державою, завжди захищав фундаментальні європейські цінності, глибоко усвідомлюючи свою національну і європейську ідентичність. Події останніх років, особливо після початку широкомасштабного вторгнення російського агресора в Україну, показали, що українці, як ніхто заслуговують на те, щоб зайняти своє достойне місце в сім'ї європейських народів. Крім того, наші Збройні Сили у протистоянні з так званою «другою армією світу» наочно довели, що українська армія є однією з найбільш потужних в Європі і Україна повинна зайняти відповідне їй місце в системі європейської безпеки, основою якої є Північноатлантичний Союз (НАТО). Згідно опитувань проведених фахівцями в травні 2023 року — 92% українців хотіли б, щоб Україна стала членом ЄС, а 89% — членом НАТО [17].

В даний час збройна агресія росії проти нашої держави продовжується. Як наслідок, економіч-

на ситуація в Україні залишається надзвичайно складною, і в першу чергу це пов'язано з необхідністю виділення колосальних сум державного бюджету на фінансування сил оборони України, які дають достойну відсіч ворогу. На нашу думку, саме в таких обставинах, робота усіх органів державної влади в цілому та правоохоронного блоку зокрема повинна бути направлена на якнайшвидшу гармонізацію з європейським законодавством українських нормативних актів, що регламентують діяльність суб'єктів господарювання у сфері виробництва та реалізації тютюнових виробів, проведення комплексу організаційно-практичних заходів направлених на ліквідацію тінювого тютюнового ринку. Адже наведення елементарного порядку в даній галузі, забезпечить десятки мільярдів гривень додаткових надходжень до державного бюджету.

Вважаємо, що в сьогоденних умовах, одним з першочергових кроків державних інституцій на вказаному шляху повинна стати розробка та внесення зміни до українського законодавства з питань запровадження електронної акцизної марки та системи простежуваності з січня 2026 року, а саме — внесення відповідних змін, якими передбачити наявність на пачці сигарет додаткового паперового ідентифікатора легальності їх виробництва та реалізації, з відповідними захисними елементами.

Також, з урахуванням неефективної діяльності всього правоохоронного блоку за напрямком протидії нелегальному тютюновому ринку та особливо ключової його ланки в контексті даної проблематики — Бюро економічної безпеки, вважаємо, що відповідно до покладених на БЕБ України завдань, вказаному органу доцільно зосередитись на нижченаведених першочергових заходах:

- якнайшвидша розробка методології оцінювання ризиків та загроз економічній безпеці держави в сфері виробництва та реалізації тютюнової продукції, здійснення зовнішньоекономічних операцій з вказаною категорією ТМЦ, напрацювання способів їх мінімізації та усунення;
- ініціювання відповідних змін до законодавства, що дозволить проведення повного комплексу оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій стосовно організаторів та учасників злочинних сфер на тютюновому ринку.
- безпосереднє проведення оперативними співробітниками БЕБ повного комплексу оперативно-розшукових заходів по документуванню організованих злочинних груп, що здійснюють свою протиправну діяльність у вказаній сфері. Впровадження критерію оцінки керівництва БЕБ за результатами проведення вказаних заходів;
- організація проведення широкомасштабної, оперативно-профілактичної операції щодо упредження, викриття та припинення злочинних

схем на тютюновому ринку України. Здійснення вказаної операції у тісній взаємодії з іншими правоохоронними органами України (відповідно до їх функціоналу). Головна мета операції — попередження викриття та припинення вищевказаних злочинних схем, притягнення організаторів та учасників до відповідальності та максимальне відшкодування завданих державі збитків.

— налагодження ефективної взаємодії з митними та фінансовими підрозділами країн Євросоюзу та країн — отримувачів нашої тютюнової продукції. Відпрацювання питання легітимності нерезидентів-отримувачів ТМЦ, повноти та своєчасності надходження валютної виручки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні можна констатувати, що кримінальний світ адаптувався до умов воєнного стану в Україні і в даний час продовжує свою активну протиправну діяльність. Його існування в ключових сферах економіки держави, до яких відносяться і виробництво та реалізація підакцизної продукції, зокрема тютюнових виробів, призводить не лише до значних втрат бюджету, а і є реальною перешкодою на шляху до повноправного членства

України в ЄС. Основне завдання державних інституцій, серед яких провідну роль повинні відігравати правоохоронні органи, і зокрема Бюро економічної безпеки, — це ініціювання та впровадження в життя необхідних змін до нормативних актів, які б не тільки сприяли максимальному виведенню з тіні вказаної галузі економіки держави, але й були адаптовані до вимог законодавства Європейського Союзу. Крім того, значної активізації потребує діяльність усього правоохоронного блоку по проведенню ефективних організаційно-практичних заходів щодо знешкодження протиправних схем на тютюновому ринку, притягненню їх організаторів та учасників до реальної відповідальності та максимальному відшкодуванню завданих державі збитків.

В подальших наукових дослідженнях пропонується розглянути проблематику щодо доцільності реформування правоохоронного блоку з метою підвищення ефективності його діяльності, а також внесення відповідних змін до кримінального законодавства, які б посилювали відповідальність організаторів та учасників злочинних схем на тютюновому ринку України.

Література

1. Швабій К.І., Новицька Н.В., Хлебнікова І.І. Структура та характерні риси нелегального ринку сигарет в Україні в контексті впливу акцизного навантаження на тютюнові вироби. *Економічний вісник. Серія: Фінанси, облік, оподаткування*. 2021. Вип. 7. С. 196–208.
2. Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. Правове регулювання акцизного оподаткування в умовах сучасних викликів та тенденцій розвитку правової держави: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 276 с. С. 201.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: офіц. текст. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?test=4/UMfPEGznhhAP1.ZixKBnfzHI4s.s80msh8Ie6#Text (дата звернення: 24.12.2023).
4. Тіньовий тютюновий ринок, підвищення податків та практики ЄС. Бліц-інтерв'ю Михайла Полякова. *Журнал Forbes Ukraine*. 07.10.2022. URL: <https://forbes.ua/company/tinovyiy-tyutyunovyiy-rinok-pidvishchennya-podatkov-ta-praktiki-es-blits-intervyu-mikhayla-polyakova-07102022-8824> (дата звернення: 24.12.2023).
5. Про схвалення Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 570-р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/570-2017-p#n7> (дата звернення: 24.12.2023).
6. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.01.2020р. № 128-р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-2020-p#Text> (дата звернення: 24.12.2023).
7. Директива Європейського парламенту і Ради 2014/40/ЄС від 3 квітня 2014 року про наближення законів, підзаконних нормативно-правових актів та адміністративних положень держав-членів щодо виробництва, представлення та продажу тютюнових виробів і супутніх продуктів та про скасування Директиви 2001/37/ЄС: список від 03.04.2014 № 2014/40/ЄС. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_021-14#n2 (дата звернення: 24.12.2023).
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України у зв'язку із запровадженням електронної простежуваності обігу алкогольних напоїв, тютюнових виробів та рідин, що використовуються в електронних сигаретах: Закон України від 29.06.2023р. № 3173-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3173-IX#Text> (дата звернення: 24.12.2023).
9. Кошук Т.В., Новицька Н.В. Трансформації нелегального ринку тютюнових виробів в Україні під час війни та проблеми впровадження нових технологічних рішень для боротьби з ним. *Незалежний неурядовий інститут*

«Crowford Institute». 03.03.2023. URL: <https://www.growford.org.ua/research/transformatsiyi-nelegalnogo-rynku-tyutyunovyh-vyrobiv-v-ukrayini-pid-chas-vijny-ta-problemy-vprovadzhennya-novyh-tehnologichnyh-rishen-dlya-borotby-z-nym/> (дата звернення: 24.12.2023).

10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів: Проект Закону України від 23.04.2021 № 5420. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71756 (дата звернення: 24.12.2023).

11. Мацюк В.Я. Протидія незаконному виробництву та обігу підакцизних товарів: європейський досвід та пропозиції для України. *Збірник тез податкового конгресу «Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної безпеки»*. Ірпінь, 12.12.2019. С. 499–502. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37319/1/ZbirnikPodatkovyi_kongres%20tesa%203.pdf (дата звернення: 24.12.2023).

12. Волошина М.О. Особливості застосування законодавства щодо протидії злочинності на ринку підакцизних товарів України. *Editorial Doard*. 2022. С. 228.

13. Завдання Бюро економічної безпеки України. *Бюро економічної безпеки України: офіційний вебсайт*. URL: <https://esbu.gov.ua/pro-biuro/zavdannya> (дата звернення: 24.12.2023).

14. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 рік: *Офіційний веб-сайт Бюро економічної безпеки України*. URL: <http://tinyurl.com/5a8s4vcc> (дата звернення: 24.12.2023).

15. Перун В. СБУ і БЕБ заблокували підпільне виробництво цигарок та контрабанду до Євросоюзу. *LB.UA*. 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/02/17/546258_sbu_i_beb_zablokuvali_pidpilne.html (дата звернення: 24.12.2023).

16. Про попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих фактів порушень законодавства України посадовими особами Бюро економічної безпеки України, органів державної влади та інших державних органів, які здійснюють повноваження у сфері економічної безпеки, що могли призвести до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів: Постанова Верховної Ради України від 30.05.2023р. № 3129-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3129-20#Text> (дата звернення: 24.12.2023).

17. Членство в НАТО чи в ЄС: українці назвали пріоритет. *Світовий конгрес Українців*. 2023. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/chlenstvo-v-nato-chy-v-yes-ukrayinci-nazvaly-priorityet/> (дата звернення: 24.12.2023).

References

1. Shvabii K.I., Novytska N.V., Khlibnikova I.I. Struktura ta kharakterni rysy nelegalnogo rynku syharet v Ukraini v konteksti vplyvu aktyznoho navantazhennia na tiutiunovi vyroby. *Ekonomichnyi visnyk. Seria: Finansy, oblik, opodatkovannia*. 2021. Вуп. 7. С. 196–208.

2. Monaienko A.O., Atamanchuk N.I. Pravove rehuliuвання aktyznoho opodatkovannia v umovakh suchasnykh vykykiv ta tendensiy rozvytku pravovon derzhavy: monohrafiia. Odesa: Vydavnychy dim “Helvetyka”, 2022. 276 s. S. 201.

3. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyim derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: ofits. tekst. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?test=4/UMfPEGznhhaP1.ZixKBnfzHI4s.s80msh8Ie6#Text (date of access: 24.12.2023).

4. Tinoviy tiutiunoviy rynek, pidvyshchennia podatkov ta praktyky Ye S. Blits-interviu Mykhaila Poliakova. *Zhurnal Forbes Ukraine*. 07.10.2022. URL: <https://forbes.ua/company/tinoviy-tyutyunoviy-rynek-pidvyshchennia-podatkov-ta-praktiki-es-blits-interviu-mikhayla-polyakova-07102022-8824> (date of access: 24.12.2023).

5. Pro skhvalennia Stratehii u sferi protydii nezakonnomu vyrobnytstvu ta obihu tiutiunovykh vyrobiv na period do 2021 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.08.2017 r. № 570-r. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/570-2017-r#n7> (date of access: 24.12.2023).

6. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii u sferi protydii nezakonnomu vyrobnytstvu ta obihu tiutiunovykh vyrobiv na period do 2021 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.01.2020r. № 128-r. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-2020-r#Text> (date of access: 24.12.2023).

7. Dyrektyva Yevropeiskoho parlamentu i Rady 2014/40/ІeS vid 3 kvitnia 2014 roku pro nablyzhennia zakoniv, pidzakonnnykh normatyvno-pravovykh aktiv ta administratyvnykh polozhen derzhav-chleniv shchodo vyrobnytstva, predstavlenia ta prodazhu tiutiunovykh vyrobiv i suputnikh produktiv ta pro skasuvannia Dyrektyvy 2001/37/ІeS: spysok vid 03.04.2014 № 2014/40/ІeS. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_021-14#n2 (date of access: 24.12.2023).

8. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy u zviazku iz zaprovadzhenniam elektronnoi prostezhuvanosti obihu alkoholnykh napoiv, tiutiunovykh vyrobiv ta ridyn, shcho vykorystovuiutsia v elektronnykh syharetakh: Zakon Ukrainy vid 29.06.2023r. № 3173-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3173-IX#Text> (date of access: 24.12.2023).

9. Koshchuk T. V., Novytska N. V. Transformatsii nelegalnogo rynku tiutiunovykh vyrobiv v Ukraini pid chas viiny ta problemy vprovadzhennia novykh tekhnologichnykh rishen dlia borotby z nym. *Nezaleznyi neuriadovi institut "Crowford Institute"*. 03.03.2023. URL: <https://www.growford.org.ua/research/transformatsiyi-nelegalnogo-rynku-tyutyunovykh-vyrobiv-v-ukrayini-pid-chas-vijny-ta-problemy-vprovadzhennya-novykh-tehnologichnykh-rishen-dlya-borotby-z-nym/> (date of access: 24.12.2023).

10. Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy ta Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy shcho do kryminalizatsii kontrabandy tovariv ta pidaktsyznykh tovariv, a takozh nedostovirnoho deklaruvannia tovariv: Proekt Zakonu Ukrainy vid 23.04.2021 № 5420. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71756 (date of access: 24.12.2023).

11. Matsiuk V. Ia. Protydiia nezakonomu vyrobnytstvu ta obihu pidaktsyznykh tovariv: yevropeyskyi dosvid ta propozyzii dlia Ukrainy. *Zbirnyk tez podatkovoho konhresu "Upravlinnia publichnymy finansamy ta problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky"*. Irpin, 12.12.2019. S. 499–502. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37319/1/ZbirnykPodatkovyi_kongres%20tesa%203.pdf (date of access: 24.12.2023).

12. Voloshyna M. O. Osoblyvosti zastosuvannia zakonodavstva shchodo protydii zlochynnosti na rynku pidaktsyznykh tovariv Ukrainy. *Editorial Doard*. 2022. S. 228.

13. Zavdannia Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. *Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: ofitsiyni veb-sait*. URL: <https://esbu.gov.ua/pro-biuro/zavdannia> (date of access: 24.12.2023).

14. Zvit pro diialnist Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy za 2022 rik: Ofitsiyni veb-sait Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. URL: <http://tinyurl.com/5a8s4vcc> (date of access: 24.12.2023).

15. Perun V. SBU i BEB zablokuvaly pidpilne vyrobnytstvo tsyharok ta kontrabandu do Yevrosoiuzu. *LB.UA*. 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/02/17/546258_sbu_i_beb_zablokuvali_pidpilne.html (date of access: 24.12.2023).

16. Pro poperednii zvit Tymchasovoi slidchoi komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan rozsliduvannia mozhylyvykh faktiv porushen zakonodavstva Ukrainy posadovymy osobamy Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, orhaniv derzhavnoi vlady ta inshykh derzhavnykh orhaniv, yaki zdiisniuiut povnovazhennia u sferi ekonomichnoi bezpeky, shcho mohly pryzvesty do zmenshennia nadkhodzen do derzhavnogo ta mistsevykh biudzhektiv: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 30.05.2023r. № 3129-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3129-20#Text> (date of access: 24.12.2023).

17. Chlenstvo v NATO chy v YeS: ukraintsi nazvaly prioritytet. *Svitovyi konhres Ukraintsi*. 2023. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/chlenstvo-v-nato-chy-v-yes-ukrayinci-nazvaly-prioritytet/> (date of access: 24.12.2023).

УДК 343.985:343.343.6

Куриляк Олександр Олександрович
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ

Kuryliak Oleksandr
PhD Student of the
Scientific Laboratory on Crime Prevention Problems of NNI № 1
National Academy of Internal Affairs

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9446

ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНИХ ГРУП, ЩО ВЧИНЯЮТЬ НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

CONDUCT OF SEPARATE COVERT INVESTIGATIVE (DEVICE) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF THE ACTIVITIES OF ORGANIZED GROUPS COMMITTING ILLEGAL SMUGGLING OF PERSONS ACROSS THE STATE BORDER OF UKRAINE

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. Умови воєнного стану значно вплинули на міграційні процеси в Україні та Європі. Попри всі негативні чинники щодо протистояння збройній агресії РФ щодо України, наша держава спрямовує свою політику на європейську інтеграцію, у зв'язку із чим перед Україною постає ряд надзвичайно актуальних проблем щодо протидії організованій злочинності. Від 24 лютого 2022 року Україна по сьогодні за різними даними українських та міжнародних організацій понад 10 мільйонів громадян України змушені були покинути свої домівки, з них від 5 до 6 мільйонів є внутрішньо переміщені та 4 мільйони – біженці. Також, слід відмітити, що проведеним аналізом внесених відомостей до Єдиного реєстру судових розслідувань за ст. 332 Кримінального кодексу (КК) України встановлено, що станом на 1 лютого 2023 року загальна кількість громадян України, які перебувають за кордоном, становить 7 989 027, тоді як на консульському обліку перебуває усього 448 592. У зв'язку із чим перед слід відмітити, що відбулася та відбувається значна міграція населення, як України, так і інших держав. Саме тому правовий аналіз проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування діяльності організованих груп, що вчиняють незаконного переправлення осіб через державний кордон України, а також необхідність удосконалення у цій сфері національного законодавства зумовило актуальність обраної теми. Ми підтримуємо позицію, що краще запобігати будь-яким правопорушенням, ніж потім здійснювати протидію. Відповідно детермінація є основним показником, що впливає на вчинення організованими групами злочинних дій по всім напрямкам, особливо незаконного переправлення осіб через державний кордон України. У зв'язку із чим, державі необхідно звернути увагу на причини та умови, що сприяють незаконного такого кримінальному правопорушенню, як переправлення осіб через державний кордон України. Постійно звертати увагу щодо політики міграційних процесів. Залучати зарубіжних фахівців щодо навчання правоохоронних органів. Здійснювати оновлення законодавства із розробленням ефективних новітніх методик щодо протидії органами НП України діяльності організованих груп, що вчиняють незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Слід відмітити, що перспективним напрямом подальших досліджень вбачаються у вивченні зарубіжного досвіду протидії організованим групам, що вчиняють незаконне переправлення осіб через державний кордон.

Ключові слова: розслідування, організовані групи, незаконне переправлення, державний кордон, негласні слідчі (розшукові) дії, протидія.

Summary. Conditions of martial law significantly the impact on migration processes in Ukraine and Europe. Despite all the negative factors in confronting the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, our state directs its policies for European integration, and therefore a number of extremely urgent problems are faced with Ukraine. From February 24, 2022, Ukraine to this day, according to various Ukrainian and international organizations, more than 10 million citizens of Ukraine have been forced to leave their homes, of which 5 to 6 million are internally displaced and 4 million refugees. It should also be noted that the analysis of the information entered in the Unified Register of Pre-trial Investigations under Art. 332 of the Criminal Code (Criminal Code) of Ukraine it is established that as of February 1, 2023, the total number of Ukrainian citizens who are abroad is 7 989 027, while only 448 592 is in consular accounting. The population of both Ukraine and other states has taken place and there is a significant migration. That is why legal analysis of the conduct of individual unspoken investigative (investigative) actions in the investigation of the activities of organized groups that commit illegal crossing of persons across the state border of Ukraine, as well as the need to improve in this area of national legislation led to the relevance of the chosen topic. We maintain a position that is better to prevent any offense than then counteract. Accordingly, the determination is the main indicator that pours into organized criminal groups in all directions, especially the illegal crossing of persons across the state border of Ukraine. In this connection, the state needs to pay attention to the causes and conditions that contribute to the illegal criminal offense as the transfer of persons across the state border of Ukraine. Constantly pay attention to the policy of migration processes. Involve foreign experts in law enforcement training. To update the legislation with the development of effective new methods for counteracting the activities of the NP of Ukraine activities of organized groups that commit illegal crossing of persons across the state border of Ukraine. It should be noted that a promising area of further research is seen in the study of foreign experience of counteracting organized groups who commit illegal crossing of persons across the state border.

Key words: investigation, organized groups, illegal trafficking, state border, covert investigative actions, counteraction.

Постановка проблеми. Україна на сучасному етапі свого розвитку зазнає постійних перетворень: змінюється структура економічних відносин, формуються нові суб'єкти власності й політичної діяльності, трансформуються базові цінності, життєвий устрій, традиції [1, с. 289]. У зв'язку із чим слід відмітити, що на початку третього тисячоліття в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції перед Україною постає комплекс надзвичайно актуальних проблем протистояння сучасним викликам і загрозам, зокрема виявам організованої й професійної злочинності, на ефективність розв'язання яких впливають політична нестабільність, незавершеність економічних реформ, значна міграція і маргіналізація населення унаслідок тривалої збройної агресії та інші об'єктивні чинники [2, с. 8].

Сьогодні українська держава ставить серед пріоритетів роботи Національної поліції протидію латентній, організованій, міжрегіональній та етнічній злочинності [3; 4; 5]. Отже, Україна стає об'єктом зростаючої заінтересованості міжнародних злочинних угруповань, зокрема у сферах легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівлі людьми, нелегального переміщення зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів. Збільшується кількість нелегальних мігрантів та набуває все більшого поширення організована етнічна злочинність [6; 7].

Саме тому правовий аналіз проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування діяльності організованих груп, що вчиняють незаконного переправлення осіб через державний кордон України, а також необхідність удосконалення у цій сфері національного законодавства зумовило актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним з питанням проведення НСРД під час розслідування діяльності організованих груп, що вчиняють незаконного переправлення осіб через державний кордон України, приділяли увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені в різних галузях, зокрема М. С. Горин [8], С. О. Кібальник [9], С. О. Павленко [10], В. Г. Севрук [11], М. М. Яцишин [12]. Окремо слід вказати на вагомий внесок у вирішення проблем криміналістичного забезпечення під час розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами таких вчених як: В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько [13]. Питання здійснення судового провадження у кримінальних провадженнях висвітлені в посібнику групою авторів, як Н. М. Ахтирська, О. Г. Горбунова, В. В. Касько, О. Л. Кустова, І. П. Лисенко А. М. Орлеан, О. В. Пустова, О. А. Стрельцова, О. А. Шаповалова [14]. За сучасних умов питанню протидії організованій злочинності в Україні та закордоном розглядали Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, В. Г. Хашев, Т. В. Шевченко [15]. Протидія організованим групам, що вчиняють незаконного переправлення осіб через державний кордон потребує особливої уваги та особливих підходів як з боку вчених, так і практичних працівників [11, с. 80].

Отже, наявні на сьогодні наукові напрацювання щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України обмежуються здебільшого аналізом його кримінально-правової характеристики та фрагментарним розглядом цього негативного явища, однак його всебічного вивчення у національній науці дотепер не було проведено [9, с. 17]. Такий аналіз надасть можливість з'ясувати найвагоміші з-поміж них, що стали теоретичним

підґрунтям предмета дослідження, з одного боку, й акцентувати на проблемних аспектах, що залишилися поза межами дослідження попередників, у контексті соціально-економічних, політичних, нормативно-правових, криміногенних та інших чинників — з іншого [16, с. 107]

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Як слушно з цього приводу відзначає В. Г. Севрук, що будь-яке дослідження полягає передусім у тому, щоб на практиці правоохоронні органи, які займаються протидією організованим групам і злочинним організаціям, що вчиняють незаконне переправлення осіб через державний кордон України, мали можливість сформулювати уявлення про це негативне явище. Також зібраний оригінальний емпіричний матеріал дасть змогу теоретикам продовжувати дослідження в цьому напрямі [17, с. 78].

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтовний аналіз наукової літератури доводить, що словосполучення «нелегальна міграція» здебільшого вживається у контексті із словосполученням «організована злочинність» або/та «транснаціональна злочинність». Підтвердженням цьому є офіційна інформація Європолу [18], згідно з якою у 90% випадків незаконне переправлення нелегальних мігрантів із країни походження до країни транзиту або країни призначення [16], здійснюється під «патронатом» розгалужених мереж організованої (транснаціональної) злочинності, до складу яких залучено понад 30 тис. осіб, і це лише на території країн ЄС [19; 10, с. 350–351],

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України (в'їзд і виїзд) залишається одним із найприбутковіших видів злочинної діяльності, яка з початком повномасштабного військового вторгнення, соціально-економічних змін у суспільстві й спрямованості політики держави на розвиток і розширення дипломатичних відносин з іншими країнами, отримала новий поштовх у кримінально-протиправному «прогресі». Так, за 2016–2018 рр. кількість внесених відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ст. 332 Кримінального кодексу (КК) України постійно збільшувалася (+20,4%; +6,6% та +69,7% відповідно) й на кінець аналізованого періоду становила 331 кримінальне правопорушення. У 2019 р. вона скоротилася до 252 (–23,9%), а за останні три роки знову зросла до 327 (+29,8%), з яких 73% було вчинено організованими групами, зокрема й за участі іноземців. Непокоїть і той факт, що станом на 1 лютого 2023 року загальна кількість громадян України, які перебувають за кордоном, становить 7989 027, з них дорослих — 5841 619, тоді як на консульському обліку перебуває усього 448 592 [20; 8]. В Україні, за даними правоохоронних органів та засобів масової інформації, особи, які контролюють значну частину злочинної діяльності, зокрема й отриманого від злочинної

діяльності, пов'язаної з незаконним переправленням нелегальних мігрантів належать до категорії «злочинці у законі» [21; 22], які як відомо у 90% є організаторами злочинних етнічних угруповань.

Розслідування таких кримінальних правопорушень в Україні викликає чимало труднощів, що зумовлюється організованим характером і конспірацією злочинних дій, знаннями злочинцями особливостей та недоліків у системі охорони й перетинання державного кордону, зокрема на окремих його ділянках, місцях пропуску тощо [9]. Також слід відзначити, що ця проблема як для України так і для Європи гостро постала під час збройної агресії РФ.

У зв'язку із чим ефективність розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, що вчиняється організованою групою безпосередньо пов'язано із проведенням комплексу негласних слідчих (розшукових) дій.

Вичерпний перелік негласних слідчих (розшукових) дій закріплено в гл. 21 КПК України, якою визначено такі види негласних слідчих (розшукових) дій:

- 1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України);
- 2) накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України);
- 3) огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України);
- 4) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України): контроль за телефонними розмовами; зняття інформації з каналів зв'язку;
- 5) зняття інформації з електронних інформаційних систем без відомо їх власника, володільця або утримувача: зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких обмежується її власником, володільцем або утримувачем, чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 1 ст. 264 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем, чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України);
- 6) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України);
- 7) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України);
- 8) спостереження в публічно доступних місцях: 1) за особою; 2) річчю або місцем (ст. 269 КПК України);
- 9) моніторинг банківських рахунків (ст. 2691 КПК України);
- 10) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України);

- 11) контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України): контрольована поставка; контрольована закупка; оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину;
- 12) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України);
- 13) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) [13].

Проведеним дослідженням С.О. Кібальник встановив, що найбільш поширеними з них у вказаній категорії злочинів є аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК) — 92%; аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) — 62%; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) — 52%; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК) — 84%; спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК) — 85% [9, с. 100].

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій за чинним кримінальним процесуальним законодавством України вправі проводити слідчий, який здійснює досудове розслідування, або за дорученням слідчого — уповноважені оперативні підрозділи. У чинному КПК України підстави та порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій детально врегульовано ст. ст. 246–275. Недотримання встановленого законом порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій буде мати своїм наслідком визнання судом недопустимими зібраних у такий спосіб доказів [14].

Відповідно до частин 1 та 2 ст. 272 КПК України, визначено, що під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування. Виконання зазначеними особами такого спеціального завдання, як негласна слідча (розшукова) дія, здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу [23; 15, с. 67].

Зазвичай, найбільш складним завданням є встановлення організаторів, що потребує проведення серії негласних слідчих (розшукових) дій (далі — НСРД). Як свідчить аналіз кримінальних проваджень цієї категорії, викриті співучасники зазвичай відмовляються свідчити про злочинну діяльність спільників. Так, у серпні 2015 р. у м. Харкові А., як виконавець та активний учасник

організованої групи, згідно з погодженням з особою Б. планом злочинної діяльності та розподіленими між усіма співучасниками організованої групи функціями: безпосередньо брав участь в організації вчинення злочинів, обговорюючи і узгоджуючи з усіма учасниками організованої групи плани і місця вчинення злочинів; займався пошуком осіб для незаконного переправлення їх через державний кордон України, безпосередньо через нього замовники передавали грошові кошти; після виготовлення паспортів займалась виготовленням віз; організовував переправлення осіб через державний кордон України через знайомих перевізників; займався розповсюдженням через знайомих інформації про можливість виготовлення вказаних паспортів; отримував свою частку доходів від злочинної діяльності організованої групи [24]. Зазначені обставини вдалось встановити у тому числі завдяки проведенню комплексу НСРД [9].

Отже, проведенням опитуванням слідчих встановлено, що одними з найбільш ефективних негласних слідчих (розшукових) дій є: зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) (87%), установлення місцезнаходження радіоелектронних засобів (ст. 268 КПК України) (85%). Це дві негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться незалежно від тяжкості злочину [2].

Ми підтримуємо позицію М.С. Горина, що з метою підвищення ефективності виявлення таких кримінальних правопорушень, слідчому (прокурору) відповідно до вимог оперативної практики та з урахуванням досвіду розвинутих країн, необхідно надати право проводити негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав особи, до постанови ухвали слідчого для отримання доказів, пов'язаних з діяльністю злочинної організації (ч. 1 ст. 250 КПК України); необхідно закріпити в законі можливість одержання слідчим (прокурором) інформації про з'єднання абонентів без ухвали слідчого судді, оскільки воно не пов'язане з обмеженням конституційних прав конкретних осіб й відповідає наявній процесуальній практиці (ст. 263 КПК України); з кримінального процесуального законодавства доцільно вилучити посилання на законодавче визначення тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки тактика формується конкретною оперативною ситуацією, а її зміст має режимні обмеження (ч. 5 ст. 273 КПК України) [8].

Отже, незаконна міграція осіб сприяє іншим видам злочинності — торгівлею наркотиками, зброєю, людьми, контрабанді, проституції, крадіжкам і вивезенні автотранспорту, шахрайству. Вчинивши низку злочинів, вони виїжджають за межі цієї території, області, держави [25].

На цьому проблемному підґрунті і відбувається трансформація процесів радикалізації у безпосередню загрозу здійснення терористичних актів, що

стає дедалі відчутнішим в окремих країнах-членах Європейського Союзу [26, с. 3]

Особливого значення набуває релігійний тероризм. С. О. Павленко, здійснивши аналіз наукової літератури і дані, отримані із засобів масової інформації, дають підстави вважати, що релігійний тероризм стає найбільш популярним та небезпечним видом тероризму, заснованим на релігійному фанатизмі [27, с. 967].

Про важливість цієї проблеми було зазначено головою Європолу Робом Уейнрайтом на слуханнях Європарламенту: «...В результаті сирійського конфлікту Європа зіткнулася з найсерйознішою терористичною загрозою за останні десять років» [28]. Лише за 2015 рік внаслідок вчинення терористичних атак у Парижі, Брюсселі, Стамбулі та Ніцці загинуло близько 300 осіб [29].

Ми підтримуємо позицію, що краще запобігати будь-яким правопорушенням, ніж потім здійснювати протидію. Відповідно детермінація є основним показником, що впливає на вчинення організованими групами злочинних дій по всіх напрямках, особливо **незаконного** переправлення осіб через державний кордон України.

Як показує аналіз, тактичні завдання запобігання злочинам є досить різноманітними. Їх конкретний зміст може змінюватися залежно від суб'єктивних і об'єктивних обставин, які й визначають тактику дій працівників правоохоронних органів [12, с. 112; 30]. Отже, причиною скоєння конкретного злочину вважають ті негативні явища і процеси, під впливом яких у винної особи виник комплекс сваволі та ілюзій. Умовою — ті явища і процеси, в результаті яких цей комплекс проявився у вигляді злочину [31, с. 236]. У зв'язку із чим, державі необхідно звернути увагу на причини та умови, що сприяють незаконного такого кримінальному правопорушенню, як переправлення осіб через державний кордон України. Постійно звертати увагу щодо політики міграційних процесів. Залучати зарубіжних фахівців щодо навчання правоохоронних органів. Здійснювати оновлення законодавства із розробленням ефективних новітніх методик щодо протидії органами НП України діяльності організованих груп, що вчиняють незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Отже, ефективна протидія злочинності органами Національної поліції можлива лише за набуття працівниками слідчих та оперативних підрозділів відповідних теоретичних знань та практичних навичок щодо тактичних особливостей виявлення, документування та розслідування таких злочинів

[32, с. 52]. Проведеним опитуванням працівників оперативних підрозділів (72%) та слідчих (68%) Національної поліції, вважають, що необхідні систематичні тренінги з цього питання. Також, 89% слідчих, підтримують позицію щодо запровадження та використання методик розслідування діяльності організованих груп, що вчиняють незаконне переправлення осіб через державний кордон спеціальних органів зарубіжних держав.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що численні злочинні групи, злочинна діяльність, яких спрямована на незаконне переправлення осіб через державний кордон України, вимагають особливих організаційних і тактичних заходів щодо розкриття учинених ними злочинів [33, с. 224]. Як зазначає С. О. Павленко, це напрям оперативно-розшукової діяльності, сформований на основі її теоретичних положень та практичного досвіду суб'єктів, які здійснюють цю діяльність у законний спосіб із метою виконання завдань, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [34]. Важливою умовою своєчасності як вимоги до оперативно-тактичного рішення є забезпечення принципу наступальності (діяти швидко, раптово, активно, ініціативно, узгоджено, рішуче тощо) [35].

Отже, дослідженням окремих аспектів проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування діяльності організованих груп, що вчиняють незаконного переправлення осіб через державний кордон України було встановлено основні недоліки, що виникають під час такої діяльності; брак досвіду, брак часу (значне навантаження), низьке матеріально-технічне забезпечення, відсутність нових технологій, методик щодо алгоритму дій під час такого розслідування, неналежна координація та взаємодія органів НП України з іншими підрозділами або правоохоронними органами, відсутність тренінгів, а також відсутність запровадження ефективних зарубіжних програм, що пройшли апробацію в інших країнах. Слід відмітити, що перспективним напрямом подальших досліджень вбачаються у вивченні зарубіжного досвіду протидії організованим групам, що вчиняють незаконне переправлення осіб через державний кордон.

Розуміємо, що викладені міркування не позбавлені зауважень або ж потребують більш детального осмислення, у зв'язку з чим сподіваємося на широке їх обговорення між практиками, науковцями та іншими фахівцями даної теми дослідження [36, с. 182].

Література

1. Севрук В.Г. Протидія Національної поліції України злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2 (252). С. 288–293.
2. Севрук В.Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.
3. Деканоїдзе назначила першим заступником голови Нацполіції Трояна. *ЛІГА: Інформаційно-аналітичний центр*. URL: http://news.liga.net/ua/news/politics/9378717-dekano_dze_naznachila_pershim_zastupnikom_golovi_natspol_ts_troyana.htm (дата звернення: 05.12.2023).
4. Севрук В.Г. Гіпноз як складова способу протиправної діяльності учасників організованих груп і злочинних організацій, сформованих на етнічній основі. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф.* (Київ, 24 листоп. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 219–225.
5. Севрук В.Г. Аналіз апробаційного матеріалу щодо проблем протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 243–249.
6. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: указ Президента України від 21 жовтня 2011 року N 1000/2011. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011#Text> (дата звернення: 05.12.2023).
7. Севрук В.Г., Павленко С.О. Нелегальна міграція, як запорука етнічної злочинності. *Кримінально-правова політика України у дискурсі рішень Європейського суду з прав людини: матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (Одеса, 22 квітня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 147–152.
8. Горин М.С. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: автор. дис. на здоб. наук. ступ. кандидата юридичних наук за спец. 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2023. 20 с.
9. Кібальник С.О. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України: дис. на здоб. наук. ступ. доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2020. 260 с.
10. Павленко С.О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.
11. Sevruk V. Ethnic crime in Ukraine. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 2016. № 1 (11). С. 73–83.
12. Яцишин М.М. Поняття та складові елементи стратегії і тактики запобігання злочинам в установах виконання покарань України. *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 111–115.
13. Шепітько В.Ю., Журавель В.А., Коновалова В.О. та ін. Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 280–281.
14. Орлеан А.М., Касько В.В., Пустова О.В., Ахтирська Н.М., Шаповалова О.А., Горбунова О.Г. та ін. Навчальний посібник для суддів з питань судового провадження у кримінальних справах щодо торгівлі людьми з метою експлуатації праці. *Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні*. Київ : Фенікс, 2014. 160 с.
15. Крамаренко Ю.М., Скок О.С., Шевченко Т.В., Хашев В.Г. Сучасні питання протидії організованим злочинності в Україні та закордоном: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.
16. Павленко С.О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 105–122.
17. Севрук В.Г. Поняття та сутність етнічної злочинності. *Форум права*. 2018. № 4. С. 64–94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1495597>; URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2018_4_8.pdf (дата звернення: 05.12.2023).
18. Migrant Smuggling Networks — Executive Summary Report. *Europol-Interpol*. 2016. 15 p. URL: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/ep-ip_report_executive_summary.pdf (дата звернення: 05.12.2023).
19. Organised crime and migrants. Report Committee on Migration, Refugees and Displaced Persons Rapporteur: Mr Irakli Chikovani, Georgia, ALDE Reference to Committee: Doc. 13486, Reference 4047 of 23 May 2014. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22316&lang=en> (дата звернення: 05.12.2023).
20. Вдалині від Батьківщини — мільйони людей: МЗС назвало кількість українців за кордоном. *Телеграф*. 2023. URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/ukraine/2023-05-03/5789637-vdalini-vid-batktivshchini-milyoni-lyudey-mzs-nazvalo-kilkistukrainsiv-za-kordonom> (дата звернення: 05.12.2023).
21. Павленко С.О. Тактика виявлення та документування оперативними підрозділами нелегальної міграції як однієї зі сфер діяльності організованої злочинності. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 210–228. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.181335>.
22. Павленко С.О. Класифікація рівнів ієрархічної структури організованої (транснаціональної) злочинності, що спеціалізується на незаконному переправленні нелегальних мігрантів. *Актуальні пи-*

тання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 19 лют. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 124–127.

23. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (дата оновлення 14.04.2022 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text> (дата звернення: 04.10.2019).

24. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 6 жовтня 2016 р. Справа № 640/7339/16-к. Проведення № 1-кп/640/447/16.

25. Севрук В.Г. Основні заходи протидії нелегальній міграції осіб циганської національності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 1 (18). С. 1–5.

26. Запобігання радикалізації і тероризму: міжнародний досвід і національний вимір: зб. матеріалів «круглого столу» за ред. Гуцало М.Г. Київ: НІСД, 2012. 104 с.

27. Павленко С.О. Релігійний тероризм як загроза світовій безпеці: шляхи та способи подолання. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 966–971.

28. В Європолі заявили, що загроза тероризму в Європі дуже висока. *Українські національні новини: інформаційне агентство*. 2014. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1398304-v-yevropoli-zayavili-scho-zagroza-terorizmu-v-yevropi-duzhe-visoka> (дата звернення: 05.12.2023).

29. Найкривавіші теракти в Європі за останній рік: сотні загиблих, близько тисячі поранених. *Тиждень.и*. 2016. URL: <http://tyzhden.ua/News/169666> (дата звернення: 05.12.2023).

30. Павленко С.О. Тактика запобігання злочинам. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круг. столу* (Київ, 21 квіт. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 344 с. С. 150–152.

31. Павленко С.О. Причини та умови службових злочинів у сфері охорони довкілля. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: тези доп. наук.-практ. конф.* (Київ, 26 берез. 2015 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 235–238.

32. Павленко С.О. Тактика протидії торгівлі людьми органами Національної поліції України: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2018. № 5. С. 41–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjju_2018_5_8 (дата звернення: 05.12.2023).

33. Севрук В.Г. Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі. *Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії: матеріали Міжнар. круглого столу* (Київ, 9–10 листоп. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 220–224.

34. Павленко С.О. Сутність і зміст поняття «оперативно-розшукова тактика». *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/153144/153877> (дата звернення: 05.12.2023).

35. Павленко С.О. Поняття та класифікація оперативно-тактичних рішень у теорії оперативно-розшукової діяльності. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 216–232. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.209794>.

36. Павленко С.О., Севрук В.Г. Перспективи та проблеми впровадження люстрації в Україні: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2014. Вип. 1. С. 177–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_1_35 (дата звернення: 05.12.2023).

References

1. Sevruk, V.H. (2017). Protydiia Natsionalnoi politsii Ukrainy zlochynam, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiiamy, yaki sformovani na etnichnii osnovi [Counteraction of the National Police of Ukraine to crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 2 (252), 288–293 [in Ukrainian].

2. Sevruk, V.H. (2022). Protydiia zlochynam, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy i zlochynnymy orhanizatsiiamy, yaki sformovani na etnichnii osnovi: teoriia ta praktyka: monohrafiia [Counteracting crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on ethnic basis: psychological aspect: theory and practice: a monograph]. Kyiv: “Vydavnytstvo Liudmyla” [in Ukrainian].

3. Dekanoidze naznachyla pershym zastupnykom holovy Natspolitsii Troiana [Dekanoidze appointed Troyan as the first deputy head of the National Police]. *LIHA: Informatsiino-analitychnyi tsentr*. Retrieved from http://news.liga.net/ua/news/politics/9378717-dekano_dze_naznachyla_pershim_zastupnikom_golovi_natspol_ts_troyana.htm [in Ukrainian].

4. Sevruk, V.H. (2016). Hipnoz yak skladova sposobu protypravnoi diialnosti uchashnykiv orhanizovanykh hrup i zlochynnykh orhanizatsii, sformovanykh na etnichnii osnovi [Hypnosis as a component of the method of illegal activity of members of organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis]. *Pravovi reformy v Ukraini: realii sohodennia: materialy VIII Vseukr. nauk.-teoret. konf. — Legal reforms in Ukraine: today's realities: materials of the 8th All-Ukrainian scientific and theoretical conference*. (pp. 219–225). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

5. Sevruk, V. H. (2020). Analiz aprobatsiinoho materialu shchodo problem protydii zlochynam, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy i zlochynnymy orhanizatsiiamy, yaki sformovani na etnichnii osnovi [Analysis of the approbation material on the problems of counteracting crimes committed by organized groups and criminal organizations that are formed on an ethnic basis]. *Pidpriumnystvo, gospodarstvo i pravo*, 12, 243–249 [in Ukrainian].

6. Pro Kontseptsiiu derzhavnoi polityky u sferi borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21 zhovtnia 2011 roku N 1000/2011 [On the Concept of State Policy in the Fight against Organized Crime: Decree of the President of Ukraine dated October 21, 2011 N 1000/2011]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011#-Text> [in Ukrainian].

7. Sevruk, V. H., & Pavlenko, S. O. (2016). Nelehalna mihratsiia, yak zaporuka etnichnoi zlochynnosti [Illegal migration as a guarantee of ethnic crime]. *Kryminalno-pravova polityka Ukrainy u dyskursi rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: mater. mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. — Criminal law policy of Ukraine in the discourse of decisions of the European Court of Human Rights: materials of the international scientific and practical internet conference*. (pp. 147–152). Odesa [in Ukrainian].

8. Horyn, M. S. (2023). Rozsliduvannia nezakonnoho perepravlennia osib cherez derzhavnyi kordon Ukrainy [Investigation of illegal transportation of persons across the state border of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: PrAT “Vyshchyi navchalnyi zaklad “Mizhrehionalna Akademiia upravlinnia personalom” [in Ukrainian].

9. Kibalnyk, S. O. (2020). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia nezakonnomu perepravlenniu osib cherez derzhavnyi kordon Ukrainy [Criminological characteristics and prevention of human smuggling in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

10. Pavlenko, S. O. (2022). Osnovy operatyvno-rozshukovoi taktyky: monohrafiia [Basics of operational search tactics: a monograph]. Kyiv: “Vydavnytstvo Liudmyla” [in Ukrainian].

11. Sevruk, V. (2016). Ethnic crime in Ukraine. *Yurydychni chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy*, 1 (11), 73–83.

12. Yatsyshyn, M. M. (2009). Poniattia ta skladovi elementy stratehii i taktyky zapobihannia zlochynam v ustanovakh vykonannia pokaran Ukrainy [Concepts and constituent elements of strategy and tactics of crime prevention in the penal institutions of Ukraine]. *Yurydychna Ukraina*, 3, 111–115 [in Ukrainian].

13. Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Konovalova, V. O. et al. (2019). Kryminalistyka: pidruchnyk [Forensics: a textbook]. u 2 t. T. 1. Kharkiv: Pravo, 280–281 [in Ukrainian].

14. Orlean, A. M., Kasko, V. V., Pustova, O. V., Akhtyrskaya, N. M., Shapovalova, O. A., Horbunova, O. H. et al. (2014). Navchalnyi posibnyk dlia suddiv z pytan sudovoho provadzhennia u kryminalnykh spravakh shchodo torhivli liudmy z metoiu ekspluatatsii pratsi [Training manual for judges on issues of judicial proceedings in criminal cases regarding human trafficking for the purpose of labor exploitation]. *Predstavnytstvo Mizhnarodnoi orhanizatsii z mihratsii v Ukraini*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

15. Kramarenko, Yu. M., Skok, O. S., Shevchenko, T. V., & Khashev, V. H. (2022). Suchasni pytannia protydii orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini ta zakordonom: monohraf. [Modern issues of combating organized crime in Ukraine and abroad: a monograph]. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 216 s. [in Ukrainian].

16. Pavlenko, S. O. (2018). Analiz suchasnoho stanu naukovykh doslidzhen problem operatyvno-rozshukovoi taktyky [Analysis of the Modern State of Scientific Researches of the Problems of Operational-Personal Tactics]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 2 (107), 105–122 [in Ukrainian].

17. Sevruk, V. H. (2018). Poniattia ta sutnist etnichnoi zlochynnosti [The concept and essence of ethnic crime]. *Forum prava*, 4, 64–94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1495597>; Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2018_4_8.pdf [in Ukrainian].

18. Migrant Smuggling Networks — Executive Summary Report. (2016). Europol-Interpol. Retrieved from https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/ep-ip_report_executive_summary.pdf

19. Organised crime and migrants. Report Committee on Migration, Refugees and Displaced Persons Rapporteur: Mr Irakli Chikovani, Georgia, ALDE Reference to Committee: Doc. 13486, Reference 4047 of 23 May 2014. Retrieved from <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22316&lang=en>

20. Vdalyni vid Batkivshchyny — miliony liudei: MZS nazvalo kilkist ukrainsiv za kordonom [Millions of people are far from the Motherland: the Ministry of Foreign Affairs named the number of Ukrainians abroad]. (2023). Telegraf. URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2023-05-03/5789637-vdalyni-vid-batkivshchiny-milyoni-lyudey-mzs-nazvalo-kilkistukrainsiv-za-kordonom> [in Ukrainian].

21. Pavlenko, S. O. (2019). Taktyka vyjavlennia ta dokumentuvannia operatyvnymy pidrozdilamy nelehalnoi mihratsii yak odniiei zi sfer diialnosti orhanizovanoi zlochynnosti [Tactics of detection and documentation of operating subsits of illegal migration as one of the organized crime activities]. *Problemy zakonnosti*, 147, 210–228. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.181335> [in Ukrainian].

22. Pavlenko, S. O. (2020). Klasyfikatsiia rivniv iierarkhichnoi struktury orhanizovanoi (transnatsionalnoi) zlochynnosti, shcho spetsializuietsia na nezakonnomu perepravlenni nelehalnykh mihrantiv [Classification of the levels

of the hierarchical structure of organized (transnational) crime, specializing in the illegal transportation of illegal migrants]. *Aktualni pytannia vyivlennia ta rozkryttia zlochyniv Natsionalnoiu politsiiei: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu* — *Actual issues of detection and disclosure of crimes by the National Police: domestic and foreign experience: materials of the International Scientific and Practical Round Table*. (pp. 124–127). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

23. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* — *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text> [in Ukrainian].

24. Vyrok Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 6 zhovtnia 2016 r. Sprava № 640/7339/16-k. Provadhennia № 1-kp/640/447/16 [Verdict of the Kyiv District Court of Kharkiv dated October 6, 2016. Case No. 640/7339/16-k. Proceedings No. 1-kp/640/447/16]. [in Ukrainian].

25. Sevruk, V.H. (2013). Osnovni zakhody protydii nelehalnii mihratsii osib tsyhanskoi natsionalnosti [The main measures against illegal migration of persons of Gypsy nationality]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*, 1 (18), 1–5 [in Ukrainian].

26. Zapobihannia radykalizatsii i teroryzmu: mizhnarodnyi dosvid i natsionalnyi vymir: zb. materialiv “kruhloho stolu” [Prevention of radicalization and terrorism: international experience and national dimension: coll. materials of the “round table”]. (2012). Hutsalo M.H. (Ed.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].

27. Pavlenko, S.O. (2017). Relihiinyi teroryzm yak zahroza svitovii bezpetsi: shliakhy ta sposoby podolannia [Religious terrorism as a threat to global security: ways and methods of overcoming]. *Molodyi vchenyi*, 11 (51), 966–971 [in Ukrainian].

28. V Yevropoli zaiavyly, shcho zahroza teroryzmu v Yevropi duzhe vysoka. [Europol stated that the threat of terrorism in Europe is very high]. (2014). *Ukrainski natsionalni novyny: informatsiine ahentstvo*. Retrieved from <http://www.unn.com.ua/uk/news/1398304-v-yevropoli-zayavili-scho-zagroza-teroryzmu-v-yevropi-duzhe-visoka> [in Ukrainian].

29. Naikryvavishi terakty v Yevropi za ostannii rik: sotni zahyblykh, blyzko tysyachi poranenykh [The bloodiest terrorist attacks in Europe in the last year: hundreds of dead, about a thousand wounded]. (2016). *Tyzhden.ua*. Retrieved from <http://tyzhden.ua/News/169666> [in Ukrainian].

30. Pavlenko, S.O. (2018). Taktyka zapobihannia zlochynam [Crime prevention tactics]. *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia: materialy mizhvuz. nauk.-prakt. kruh. stolu* — *Criminological theory and practice: experience, current problems and ways to solve them: materials of the interuniversity scientific and practical round table*. (pp. 150–152). K.: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

31. Pavlenko, S.O. (2015). Prychyny ta umovy sluzhbovykh zlochyniv u sferi okhorony dovkillia [Causes and conditions of official crimes in the field of environmental protection]. *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia: tezy dop. nauk.-prakt. konf.* — *Criminological theory and practice: experience, current problems and ways to solve them: theses of the reports of the scientific and practical conference*. (pp. 235–238). K.: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

32. Pavlenko, S.O. (2018). Taktyka protydii torhivli liudmy orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Tactics of counteraction of human trade bodies of the National politics of Ukraine: domestic and foreign experience]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Seria: “Yurydychni nauky”*, 5, 41–55. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2018_5_8 [in Ukrainian].

33. Sevruk, V.H. (2017). Aktualni problemy rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy i zlochynnymy orhanizatsiiamy, sformovany na etnichnii osnovi [Actual problems of the investigation of criminal offenses committed by organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis]. *Koruptsiina zlochynnist u mizhnarodnomu vymiri: formy, metody ta zasoby protydii: materialy Mizhnar. kruhloho stolu* — *Corruption crime in the international dimension: forms, methods and countermeasures: materials of International round table*. (pp. 220–224). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

34. Pavlenko, S.O. (2018). Sutnist i zmist poniattia “operativno-rozshukova taktyka” [Essence and content of the notion “operational-investigative tactics”]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, 2 (14). Retrieved from <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/153144/153877> [in Ukrainian].

35. Pavlenko, S.O. (2020). Poniattia ta klasyfikatsiia operativno-taktychnykh rishen u teorii operativno-rozshukovoi diialnosti [The concept and classification of operational and tactical solutions in the theory of operational and exploratory activity]. *Problemy zakonnosti*, 150, 216–232. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.209794> [in Ukrainian].

36. Pavlenko, S.O., & Sevruk, V.H. (2014). Perspektyvy ta problemy vprovadhennia liustratsii v Ukraini: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniani realii [Prospects and problems of lustration implementation in Ukraine: foreign experience and domestic realities]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seria: Pravo*, 1, 177–183. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_1_35 [in Ukrainian].

Марочкін Олексій Іванович

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України*

Marochkin Oleksii

PhD in Law, Senior Researcher

Department of research problems of criminal procedure and judicial system

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems

ORCID: 0000-0002-0397-5036

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9401

ВІДКРИТІ ДАНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

OPEN DATA AS A SOURCE OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Анотація. У статті розглянуто питання використання відкритих даних як доказів у кримінальній процесуальній діяльності в умовах цифровізації правосуддя. Проаналізовано правові засади становлення електронних документів в Україні, їх сутність та правові засади.

Особливу увагу приділено дослідженню сутності такого різновиду документованої інформації, яка циркулює на теренах кіберфізичного простору, як відкриті дані. Міжнародна Хартія відкритих даних називає відкриті дані оприлюдненими цифровими даними з такими технічними й нормативними характеристиками, щоб їх міг вільно використовувати, повторно використовувати та розповсюджувати будь-хто, будь-де і в будь-який час.

Інформація у відкритому доступі, яка оприлюднена розпорядниками інформації (юридичними особами) для публічних потреб, або споживачами послуг (фізичними або юридичними особами) для публічних або приватних потреб, зазвичай отримується з Інтернету, як комунікаційному середовищі, й містить дані, створені користувачами та машиною, зокрема, документи, зображення, відео та аудіозаписи на веб-сайтах та платформах для обміну інформацією, опубліковані суб'єктами владних повноважень дані тощо. Таку інформацію будь-який представник суспільства може спостерігати, купувати чи запитувати, не вимагаючи особливого правового статусу чи несанкціонованого доступу. Особливістю такої інформації є те, що розпорядники зобов'язані її оприлюднювати на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах.

Характеризуючи інформацію із закритих джерел, слід зазначити, що такою інформацією є інформація з обмеженим доступом або доступом, що охороняється законом, але яка може бути отримана на законних підставах через приватні канали.

Наприклад, персональні дані фізичної особи, які віднесені до конфіденційної інформації, але опубліковані на платформах соцмереж в Інтернеті власноруч носієм персональних даних відповідно до правил користування сервісом у відкритому доступі (наприклад, Facebook). Вони стають загальнодоступною інформацією для третіх осіб, тож відкритими даними, які не становлять втручання у приватність особи. Єдиним питанням, на яке звертають увагу експерти, є необхідність переконатися, що такі дані оприлюднені за згодою їх власника, а не є наслідком зламу, витоку інформації, або її публікації третьою стороною без відповідних дозволів (наприклад, авторське право).

Для того, щоб електронний документ, отриманий з відкритих джерел, мав доказове значення, йому необхідно поєднувати в собі форму фіксації інформації (матеріальний об'єкт, носій інформації та його ознаки) та її зміст (відомості, інформація, яка може бути використана як доказ).

Беззаперечно, що розвиток комп'ютерних та інтернет-технологій, більш оцифрований світ відкривають нові можливості не лише для злочинців, а й правоохоронних органів. Сьогодні слідчі можуть збирати дані про потенційні порушення прав людини за допомогою таких загальнодоступних джерел, як відео та фотографії, інших матеріалів, завантажених в Інтернет, та публікації у соціальних мережах. В цьому аспекті цифрова методика встановлення фактів, що мають юридичне значення, навіть у режимі реального часу, озброює правоохоронців новими можливостями для проведення он-лайн розслідувань злочинів, які повністю або частково спираються на загальнодоступну інформацію.

Ключові слова: електронні докази, цифровізація, відкриті дані, кримінальне провадження.

Summary. The article discusses the use of open data as evidence in criminal procedure in the context of digitalization of justice. The legal basis for the formation of electronic documents in Ukraine, their essence and legal foundations are analyzed.

Particular attention is paid to the study of the essence of such a type of documented information that circulates in the vastness of cyber-physical space as open data. The International Open Data Charter defines open data as public digital data with technical and regulatory characteristics that can be freely used, reused, and disseminated by anyone, anywhere, at any time.

Open access information published by information administrators (legal entities) for public needs, or by consumers of services (individuals or legal entities) for public or private needs, is usually obtained from the Internet as a communication medium and contains data created by users and machines, in particular, documents, images, videos and audio recordings on websites and platforms for information exchange, data published by public authorities, etc. Such information can be observed, purchased, or requested by any member of the public without requiring special legal status or unauthorized access. The peculiarity of such information is that administrators are obliged to publish it on the unified state web portal of open data and on their websites.

Characterizing information from closed sources, it should be noted that such information is information with limited access or access protected by law, but which can be obtained legally through private channels.

For example, personal data of an individual that is classified as confidential information, but published on social media platforms on the Internet by a personal data carrier in accordance with the rules for using the service in the public domain (for example, Facebook). They become publicly available information to third parties, so open data that does not interfere with the privacy of a person. The only issue that experts pay attention to is the need to make sure that such data is made public with the consent of its owner, and is not the result of hacking, leakage of information, or its publication by a third party without appropriate permissions (for example, copyright).

In order for an electronic document obtained from open sources to have evidentiary value, it needs to combine the form of information fixation (material object, information carrier and its features) and its content (information, information that can be used as evidence).

It is undeniable that the development of computer and Internet technologies, a more digitized world open up new opportunities not only for criminals, but also for law enforcement agencies. Today, investigators can collect data on potential human rights violations through publicly available sources such as videos and photographs, other material uploaded to the Internet, and social media posts. In this aspect, the digital methodology for establishing facts of legal significance, even in real time, equips law enforcement officers with new opportunities to conduct online investigations of crimes that are fully or partially based on publicly available information.

Key words: electronic evidence, digitalization, open data, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Цифровізація кримінального процесу обумовила запровадження електронних документів як доказів у кримінальному провадженні. Різновидом електронних документів є відкриті дані у формі державних інформаційних ресурсів, а також інформації, яка створюється і розповсюджується юридичними особами приватного права, а також фізичними особами.

В умовах дії воєнного стану в Україні й появи таких видів злочинів, як проти миру, безпеки людства, проти основ національної безпеки України, особливого значення набуває відкрита інформація, яка міститься в соціальних мережах, у кіберпросторі тощо. Така інформація має різний правовий режим доступу, порушення якого може завдати істотної шкоди інтересам особи, суспільства та держави. Тому актуальним є дослідження сутності нормативних засад обігу такої інформації, особливо з огляду на забезпечення прав особи на таємницю приватного життя та повагу до людської гідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки відкриті дані є багатограним соціальним явищем, вони досліджувалися фахівцями з різних галузей знань, а саме: у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (В. М. Брижко, В. М. Фурашевим [1], Ю. І. Когутом [2]), у сфері

інформаційної культури (С. Н. Грипич, Л. М. Буравковою [3], О. В. Прудниковою [4]), у сфері соціології (П. В. Сінгер, Е. Т. Брукінг [5]) та ін. В той же час дослідження, присвячені відкритим даним як джерелу електронних доказів у кримінальному провадженні майже відсутні.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження в умовах цифровізації правосуддя відкритих даних як джерела електронних доказів у кримінальному провадженні та їх місця серед процесуальних джерел доказів.

Виклад основного матеріалу. Наслідком стрімкого розвитку та поширення інформаційних та цифрових технологій є налагодження електронно-комунікаційного обміну між відповідними пристроями та засобами, а також впровадження у 1990-х роках «Всесвітнього павутиння» (WWW) — глобальної та комунікаційної мережі Інтернет, а також розширення у 2000-х роках соціальних медіа. Як слушно вказує дослідник інформаційного суспільства Мануель Кастельс: «Інтернет є тканиною нашого життя. Якщо інформація — це сьогодинішній еквівалент електрики в індустріальну епоху, то Інтернет у наші часи можна порівняти як із електричною мережею, так і з електричною машиною завдяки спроможності поширювати силу інформації всією цариною людської активності» [6, с. 1].

WWW призначена для передачі даних і складається з фізично та логічно взаємоз'єднаних окремих електронних комунікаційних мереж, взаємодія яких базується на використанні єдиного адресного простору та на використанні інтернет-протоколів (IP), визначених міжнародними стандартами¹. Звідси випливає, що Інтернет завдяки цифровим технологіям перетворює цифрове письмо на алфавітне письмо, чим поєднує віртуальне та фізичне, утворюючи кіберфізичний простір внаслідок такої заміни паперових документів машинними. Останні отримали назву «цифрові», «електронні документи» (Е-документи), як такі, що створюються за допомогою інформаційно-комунікаційних систем на основі програмного забезпечення.

Е-документом є документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документів (ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»). Документознавство характеризує Е-документ (синоніми: машиночитаний, комп'ютерний документ) наступним чином: 1) електронний документ, що створюється і «читається» за допомогою електронно-обчислюваної машини (ЕОМ), тобто комп'ютерний документ на машинозчитувальному носії інформації, для використання якого потрібні засоби обчислювальної техніки; 2) обмежений та завершений на конкретний момент часу масив інформації, зафіксований на машинозчитувальному носії як файл (набір файлів) з єдиними технічними та спільними змістовними характеристиками у неживій природі [7, с. 75–76].

Серед інформації, яка створюється, обертається, документується й циркулює на теренах кіберфізичного простору особливе місце займають відкриті дані, якими Міжнародна Хартія відкритих даних називає оприлюднені цифрові дані з такими технічними й нормативними характеристиками, щоб їх міг вільно використовувати, повторно використовувати та розповсюджувати будь-хто, будь-де і у будь-який час.

Складником відкритих даних є публічна інформація, яку Мануель Кастельс характеризує як інформацію, що має загальне користування, є загальнодоступною й націленою на задоволення потреб суспільства [6, с. 284]. Інформація у відкритому доступі, яка оприлюднена розпорядниками інформації (юридичними особами) для публічних потреб, або споживачами послуг (фізичними або юридичними особами) для публічних або приватних потреб, зазвичай отримується з Інтернету як комунікаційного середовища, й містить дані, створені користувачами та машиною, зокрема, документи, зображення, відео та аудіозаписи на

веб-сайтах та платформах для обміну інформацією, опубліковані суб'єктами владних повноважень дані тощо. Таку інформацію будь-який представник суспільства може спостерігати, купувати чи запитувати, не вимагаючи особливого правового статусу чи несанкціонованого доступу [8]. Це обумовлено її автоматизованим обробленням електронними засобами, вільним та безоплатним доступом до неї, також її подальшим впровадженням в практичну діяльність. Обсяг та різноманітність відкритих джерел невпинно розширюється внаслідок більшого обсягу використання Інтернету та інших цифрових ресурсів для обміну інформацією, в тому числі й за рахунок поширення соціальних медіа на відкритих онлайн форумах. Особливістю такої інформації є те, що розпорядники зобов'язані її оприлюднювати та регулярно оновлювати на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах.

Що стосується інформації із закритих джерел, то такою є інформація з обмеженим доступом або доступом, що охороняється законом, але яка може бути отримана на законних засадах через приватні канали, такі як судові процеси, або запропонована добровільно [8]. Наприклад, персональні дані фізичної особи, які віднесені до конфіденційної інформації, але опубліковані на платформах соцмереж в Інтернеті власноруч носієм персональних даних відповідно до правил користування сервісом у відкритому доступі (наприклад, Facebook). Вони стають загальнодоступною інформацією для третіх осіб, тож відкритими даними, які не становлять втручання у приватність особи. Єдиним питанням, на яке звертають увагу експерти, є необхідність переконатися, що такі дані оприлюднені за згодою їх власника, а не є наслідком зламу, витоку інформації, або її публікації третьою стороною без відповідних дозволів (наприклад, авторське право) [9, с. 290–306]. Технічно така інформація вважається відкритою, втім можуть існувати юридичні або етичні обмеження щодо її подальшого використання. Зокрема, прецедентна практика ЄСПЛ свідчить про те, що факт зйомки зображень у громадських місцях представниками влади не складає акт втручання держави у особисте життя, втім буде вважатися таким, якщо відображення фіксується чи використовується [10].

Слід зазначити, що інформація, яка циркулює у суспільстві та використовується в будь-яких суспільних процесах, має назву соціальної інформації. Так, в сфері правозастосування обертається правова інформація — будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо (ст. 17 Закону України «Про інформацію»). Звідси випливає, що правова інформація за її функціональною ознакою, може бути пов'язана із

¹ IP — міжмережвий протокол Інтернету, який визначає формат унікальної адреси комп'ютера, під'єданого до мережі, та забезпечує механізм передачі пакетів даних мережею та розпізнавання вхідних повідомлень [6, с. 285].

правовим конфліктом, формуватися навколо нього або в ньому. Для його розв'язання використовуються різноманітні правові джерела та передбачені законом процесуальні форми. Вочевидь, що втягнута у сферу кримінального процесу, така інформація у вигляді об'єктів матеріального або віртуального світу може набувати доказового значення, визнаватися доказом. Стаття 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) доказами у кримінальному провадженні визнає фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Для нашого дослідження у цьому визначенні ключовою є така ознака, як «дані». Розглянемо ці питання докладніше.

У документознавстві «дані» — це, перш за все, відомості, отримані шляхом спостереження, вимірювання, логічних або арифметичних операцій і подані у формі, придатній для постійного зберігання, передачі та оброблення [7, с. 46]. Якщо ж звернутися до ст. 1 Закону України «Про інформацію», яка визначає інформацію як відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, то можна зробити висновок про те, що терміни «фактичні дані», «відомості» та «інформація» є синонімами. Проте в умовах цифрового середовища під дією процесуальних норм вони набувають особливого змістовного наповнення й форму, придатну для її оброблення електронними засобами. Наприклад, у ст. 84, 98 КПК йдеться про фактичні дані, у ст. 88, 95, 98, 99 КПК — про відомості тощо.

Для того, щоб електронний документ, отриманий з відкритих джерел, мав доказове значення, йому необхідно поєднувати в собі форму фіксації інформації (матеріальний об'єкт, носій інформації та його ознаки) та її зміст (відомості, інформація, яка може бути використана як доказ). Відкриті дані, отримані, наприклад з таких інформаційних ресурсів, як Реєстри, яких в Україні нараховується близько 350, можуть свідчити про зловживання службовим становищем з боку суб'єктів владних повноважень, корупцію, розкрадання державного та комунального майна тощо (наприклад, Єдиний державний реєстр судових рішень; Державний реєстр речових прав на нерухоме майно; Єдиний державний реєстр МВС; Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення та ін.). А в умовах дії режиму воєнного стану в Україні й появою таких видів злочинів, як проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, проти основ національної безпеки України — державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво держави-

агресору, — особливого значення набуває відкрита інформація, яка міститься в соціальних мережах, у кіберпросторі. Тож очевидно, що від того, яким способом вдається зафіксувати інформацію залежить доля кримінальних проваджень, а саме становлення інформації як доказової та її оцінки з точки зору наявності таких якісних критеріїв, як належність, достатність, достовірність, допустимість. Її перевірка достовірності цифрових доказів безпосередньо пов'язана зі способом їх збирання та фіксації. У цифровому середовищі особливого значення набуває вміння слідчого обирати актуальну та достовірну інформацію, яка може бути використана для фактичних та юридичних висновків. Йдеться про такі якісні характеристики інформації, як її релевантність, достовірність та доказовість, що сприятиме забезпеченню права особи на справедливий суд. Адже в непоодиноких випадках відкриті дані можуть бути неправдивими, тобто недостовірними або навіть нести дезінформацію. Якщо перша викликає сумнів щодо її правдивості, то остання створюється або поширюється навмисно з метою введення в оману задля завдання психологічної, соціальної або іншої шкоди охоронюваному законом інтересам. Тож доказова сила інформації означає її можливість довести або спростувати той факт, про який йдеться у справі.

Беззаперечно, що розвиток комп'ютерних та інтернет-технологій, більш оцифрований світ, відкривають нові можливості не лише для злочинців, а й правоохоронних органів. Сьогодні слідчі можуть збирати дані про потенційні порушення прав людини за допомогою таких загальнодоступних джерел, як відео та фотографії, інших матеріалів, завантажених в Інтернет, та публікації у соціальних мережах. В цьому аспекті цифрова методика встановлення фактів, що мають юридичне значення, навіть у режимі реального часу, озброює правоохоронців новими можливостями для проведення он-лайн розслідувань злочинів, які повністю або частково спираються на загальнодоступну інформацію. В якості таких розробок може бути використаний Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних, який описує професійні стандарти, які слід застосовувати при виявленні, збиранні, збереженні, аналізі та представленні цифрової інформації у відкритому доступі та її використання у міжнародних кримінальних розслідуваннях та розслідуваннях у сфері прав людини.

Слід враховувати, що цифрову інформацію можна отримати у відкритому доступі шляхом: 1) спостереження; 2) запиту щодо публічної інформації. Отримана із відкритих джерел інформація може мати доказову цінність та під час розслідування виступати в якості доказу факту (фактів), тобто чи може вона довести або спростувати той факт, про який йдеться у справі, визначати

правові або фактичні наслідки. У Протоколі Берклі сформульовані такі вимоги до інформації як доказу: а) надійність (правдоподібність або правдивість); б) достовірність (здатність працювати послідовно, надійно або відповідно до очікувань); в) справжність або дійсність (точність, правдивість або відповідність фактам).

Серед принципів, на яких будується розслідування кримінальних проваджень з використанням відкритих цифрових даних, виділяють, по-перше, професійні принципи (прозорість, компетентність, об'єктивність, законність, поінформованість про безпеку); по-друге, методологічні (точність, мінімізація даних, збереження інформації, безпека за замовчуванням); по-третє, етичні (гідність, тактовність, інклюзивність, незалежність, прозорість) [8].

Таким чином висновуємо, що відкрита інформація є одним із видів документованої інформації, як такої, що створюється, зберігається й передається за допомогою електронного обладнання. І не важливо, в якій формі створено процесуальний

документ — паперовий чи електронний, він може виконувати лише одну функцію — бути доказом у кримінальному провадженні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В підсумку зазначимо, що відкриті дані в мережі Інтернет є певним юридичним феноменом, залучення яких до юридичних процедур як доказів можливе лише на умовах використання технічних та програмних засобів для одержання інформації, яка на них зафіксована. Вони не можуть сприйматися безпосередньо, а потребують використання технічних та програмних пристроїв для одержання відповідної інформації за допомогою метаданих, які її характеризують й можуть ідентифікувати, виявити походження або історію створення доказів, а також відповідні дати і час її створення цифрових даних.

Подальший можливий розвиток концепції відкритих цифрових даних як доказів у кримінальному провадженні пов'язаний з доповненням ст. 99 КПК щодо електронних доказів як джерел доказів.

Література

1. Брижко В. М., Фурашев В. М. Конвергенція новітніх технологій: стан і перспективи змін у інформаційних відносинах. *Інформація і право*. 2017. № 1 (20). С. 51–67.
2. Когут Ю. І. Цифрова трансформація економіки та проблеми кібербезпеки: практич. посіб. Київ : Консалтингова компанія «СІДКОН», 2021. 368 с.
3. Грипич С. Н., Буравкова Л. М. Інформаційна культура: теоретичні засади та досвід : навч. посіб.; за заг. ред. С. Н. Грипич. 2-ге вид., допов. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 344 с.
4. Прудникова О. В. Філософія інформаційної культури : навч. посіб. Харків : Право, 2017. 328 с.
5. Сінгер П. В., Брукінг Е. Т. Війна лайків. Зброя в руках соціальних мереж. Харків : Книжковий Клуб «Сімейного Дозвілля», 2019. 320 с.
6. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. К. : Вид-во «Ваклер» у формі ТОВ, 2007. 290 с.
7. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять : навч. посіб. К. : Знання, 2012. 319 с.
8. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. *Центр з прав людини. Юридична школа Каліфорнійського університету в Берклі*. Нью-Йорк, Женева, 2020. Переклад з англ. на укр. мову Зюзь О. В. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 25.11.2023).
9. Сорока Н. Є. Авторське право і суміжні права в інформаційному суспільстві: європейський досвід : монографія. Харків : Право, 2019. 334 с.
10. Case of Peck v. The United Kingdom (Application no. 44647/98). Judgment Strasbourg, 28 January 2003. *European Court of Human Rights*. 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-60898%22%7D> (дата звернення: 25.11.2023).

References

1. Bryzhko, V. M., & Furashov, V. M. (2017). Konverhentsiia novitnikh tekhnolohii: stan i perspektyvy zmin u informatsiinykh vidnosynakh [Convergence of the latest technologies: state and prospects of changes in information relations]. *Informatsiia i pravo — Information and law*, 1 (20), 51–67 [in Ukrainian].
2. Kohut, Yu. I. (2021). Tsyfrova transformatsiia ekonomiky ta problemy kiberbezpeky: praktych. posib. [Digital transformation of the economy and cyber security challenges: a practical guide]. Kyiv: Konsal'tynhova kompaniia "SIDKON" [in Ukrainian].
3. Hrynych, S. N., Buravkova, L. M. (2018). Informatsiina kultura: teoretychni zasady ta dosvid: navch. posib. [Information culture: theoretical foundations and experience: a study guide]. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kondor" [in Ukrainian].

4. Prudnykova, O.V. (2017). *Filosofiiia informatsiinoi kultury: navch. posib.* [Philosophy of information culture: a study guide]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Sinher, P.V., Brukinh, E.T. (2019). *Viina laikiv. Zbroia v rukakh sotsialnykh merezh* [War of likes. Weapons in the hands of social networks]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub “Simeinoho Dozvillia” [in Ukrainian].
6. Kastels, M. (2007). *Internet-halakyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva* [Internet galaxy. Considerations regarding the Internet, business and society]. K.: Vyd-vo “Vakler” u formi TOV [in Ukrainian].
7. Shvetsova-Vodka, H.M. (2012). *Dokumentoznavstvo: slovnyk-dovidnyk terminiv i poniat: navch. posib.* [Document studies: a dictionary-reference of terms and concepts: a study guide]. K.: Znannia [in Ukrainian].
8. *Protokol Berkli z vedennia rozsliduvan z vykorystanniam vidkrytykh tsyfrovnykh danykh* [The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations]. (2020). *Tsentr z prav liudyny. Yurydychna shkola Kaliforniiskoho universytetu v Berkli — Human Rights Center. The University of California, Berkeley School of Law.* Niu-York, Zheneva. Pereklad Ziuz O.V. Retrieved from <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> [in Ukrainian].
9. Soroka, N.Ie. (2019). *Avtorske pravo i sumizhni prava v informatsiinomu suspilstvi: yevropeyskyi dosvid: monohrafiia* [Copyright and related rights in the information society: European experience: monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. *Case of Peck v. The United Kingdom* (Application no. 44647/98). Judgment Strasbourg, 28 January 2003. (2003). *European Court of Human Rights*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-60898%22%7D>.

Marinich Volodymyr

PhD Candidate in Law of the

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Марініч Володимир Костянтинович

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю «Право»

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ORCID: 0000-0002-3206-1436

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9510

FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF OUTER SPACE (COSMIC) LAW DEVELOPMENT

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ КОСМІЧНОГО ПРАВА

Summary. The article presents the results of a philosophical and legal study on the search for fundamental principles on which Outer Space Law should be developed.

The study substantiates the fact that Outer Space Law cannot be established by analogy with other types of law and it is undesirable to create it based on classical law.

The research identifies fundamental principles on which the entire process of Outer Space Law development can be based.

The first fundamental principle states that Outer Space (Cosmic) Law is a “*Tabula Rasa Juris*” (blank slate for law).

Under the second fundamental principle, the Cosmos has always remained the territory of “*Res Communis Animal Rationale*” (the territory available to all intelligent beings).

The third fundamental principle says that Cosmos is the territory of “*Res Nullius Civitatis*” (the territory that does not belong to any state).

That is, according to these three principles, the Cosmos is a common territory for all intelligent beings and does not fall under the jurisdiction of any state. Outer Space Law should be accessible to all intelligent beings who wish to participate in its development from the very beginning.

At the same time, based on the mentioned principles, it may be concluded that the regulation of human relations in the Cosmos (which also includes outer space and celestial bodies) and, accordingly, the creation of Outer Space Law is the exclusive prerogative of “*Animal rationale*” (except for Outer Space Public Law that regulates relations between or among states).

It is also possible that other principles may influence the process of Outer Space Law development. However, these principles cannot contradict the three fundamental principles outlined in this study.

Key words: space, space law, space activity, fundamental principles, international law, legal theory.

Анотація. У статті висвітлено результати філософсько-юридичного дослідження пошуку фундаментальних принципів, на яких повинно створюватись Космічне право.

Обґрунтовано те, що Космічне право не варто будувати за аналогією з іншими видами права, базуючись на класичному праві.

За результатами проведеного дослідження визначено фундаментальні принципи, на яких може ґрунтуватися весь процес формування Космічного права.

Перший фундаментальний принцип свідчить про те, що Космічне право є “*Tabula Rasa Juris*” (чистий аркуш для права).

Другий фундаментальний принцип обумовлює те, що Космос завжди залишається територією “*Res Communis Animal Rationale*” (територія, яка спільна для всіх розумних істот).

Третій фундаментальний принцип вказує на те, що Космос є територією “*Res Nullius Civitatis*” (територія, яка не належить жодній державі).

Тобто, відповідно до цих трьох принципів, Космос є спільною територією для всіх розумних істот і не потрапляє під юрисдикцію жодної держави, а космічне право має бути відкритим для всіх розумних істот, які бажають взяти участь у його створенні, починаючи із витоків.

Водночас, зважаючи на вказані принципи, можливо висувати, що регулювання відносин між людьми в Космосі (до якого також відносяться космічний простір і небесні тіла) і, відповідно, створення Космічного права є виключною прерогативою “Animal rationale” (окрім Космічного публічного права, яке регулює відносини між державами).

Також допускається існування й інших принципів, які можуть впливати на процес створення Космічного права. Однак, ці принципи не можуть суперечити трьом фундаментальним принципам, які окреслено у цьому дослідженні.

Ключові слова: космос, космічне право, космічна діяльність, фундаментальні принципи, міжнародне право, теорія права.

Introduction

Problem Statement. As of today, figuratively speaking the process of regulating relations in outer space and on celestial bodies resembles frozen volcanic lava, which flowed in different directions, bypassing inconvenient areas, and now froze in different places, featuring a “patchwork” and “holey” blanket with a large number of patches.

The reason for this is that the regulation of space activities and space relations mainly occurred in a “manual mode” and most frequently after the fact (after certain events occurred in outer space). At the same time, the adopted international documents were largely based not on specific experience and fundamental principles but only on the assumptions of representatives of different states. Ultimately, the mentioned situation led to the emergence of numerous contradictions, misunderstandings, and violations of the rules of space activities. De facto, international law has already ceased to regulate space activities and is gradually turning into an atavism.

To change the situation, it is necessary to understand the basic principles on which the process of regulating space activities and space relations should be established, that is, to understand the conditions that should become decisive for the development of Outer Space Law.

The status of the issue. Many scientists and lawyers have studied the process of Outer Space Law development.

Conducting the research, the author has analyzed many works of famous legal scholars in the field of Outer Space Law, in particular: “The first quarter-century of spaceflight” Marcia S. Smith, “Studies in International Space Law” Bin Cheng [2], “The Law of Outer Space” Albert K. Lai [9], “The concept of state jurisdiction in international space law” Imre Anthony Csabafi [3], “Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space” Asamoah O. Y. [1], “International Law and Outer Space Activities” Ogunbanwo O. Ogunsola [14], “An introduction to space law” Diederiks-Verschoor I. H. P. [4], “Essays on space law” Natalia Malysheva [10], “International space law” Grigorov O. M. [5], “Pioneers of space law” Stephan Hobe [6], “Soft law in outer space: the function of non-binding norms in international space law” Irmgard Marboe [11], “War and peace in outer space: law, policy, and ethics” Cassandra

Steer and Matthew H. Hersch [16], “International law” Malcolm N. Shaw [15], “Fundamentals of Space Law and Policy” Fabio Tronchetti [18], and others.

However, these works present the results of studies only of existing international instruments and legal mechanisms governing space activities, such as international treaties or United Nations resolutions, Declarations, and Conventions. At the same time, scientists mainly analyzed only those factors that became the reason for the legal regulation of space activities, and the legal principles that arose after the creation of Outer Space Law, that is, became its consequence.

In turn, no one has ever explored the fundamental principles based on which Outer Space Law was originally supposed to be developed.

The article is aimed at searching for theoretical, philosophical, and universal factors that could be formulated into fundamental principles based on which Outer Space Law should be developed.

In the future, the results of this study will make it possible to completely reconsider the approach to the development of Outer Space Law, which will subsequently eliminate its shortcomings and make Outer Space Law universal and effective.

The basic material. Fundamental principles for the development of Outer Space Law **The first principle of Outer Space Law development**

When discussing conditions that are the determining factors for the Outer Space Law development, it is necessary to understand that Outer Space Law is a unique type of law. It cannot be established by analogy with other types of law, such as maritime or air law due to the fact these types of law regulate relations only within the boundaries of planet Earth. In turn, planet Earth is the natural habitat of a human, where one is born, grows up, and lives, and where all natural environments are interconnected with each other and with a human. However, the environment for the application of Outer Space Law is the Cosmos: open outer space and celestial bodies beyond the Earth, which are not the natural habitat of humans and do not belong to anyone. That is, outer space and celestial bodies are an alien environment for a human, where one is only a guest. The entire legal space can be divided for humanity into a “domestic room” (in which people can set their own rules) and an “alien room” (in which people

cannot set rules but can only agree on the principles of cooperation) [13].

In this regard, we should not expect from Outer Space Law the form in which people are usually accustomed to understanding “law” due to the exclusivity of the environment concerning which this new “law” is created [13].

Moreover, it is generally undesirable to develop Outer Space Law based on classical law, which has long turned into an artificially tangled labyrinth where both lawyers and common people get lost, and the builders of this labyrinth use its mechanisms to establish endless “*Fraus legi fit*”, allowing them to achieve personal benefits.

It is necessary to understand that Outer Space Law is a new type of law that shall be created from scratch. In other words, concerning humanity **Outer Space (Cosmic) Law is “*Tabula Rasa Juris*”**, and this is **the first principle** that is the basis for its development.

At the same time, when creating Outer Space Law, it is necessary to remember the way the Ancient Roman jurist *Ulpianus* described the essence of the law: “*Est autem a justitia appellatum: nam, ut eleganter Celsus definit, jus est ars boni et aequi*” [8, p. 18] (the author’s translation: “it comes from the word ‘justice’, for according to Celsus’ excellent definition, the law is the art of goodness and equity”).

It could therefore be said that for the first time, humanity has the opportunity to create a new, fair, and effective law, avoiding all previous mistakes. And this new law can eventually turn into a global law for the entire Universe — “*Universum juris*” [13].

The second principle of Outer Space Law development

In turn, today Outer Space Law is an object of great interest to many states on Earth, which are directly involved in its creation. Perhaps this is why modern Outer Space Law is the product of states solely and the United Nations. Although the Resolutions and Declarations of the General Assembly of the United Nations have stated many times that the Cosmos does not belong to states but is the common heritage of mankind [19], [20], humanity does not have access to the formation of Outer Space Law. Admittedly the main reason for this state of affairs is the restrictions on the relevant access to the development of Outer Space Law based on formal bureaucratic features by states and the United Nations. However, other reasons prevent people from participating in the creation of Outer Space Law, based on the division by borders, languages, and ideologies. In this regard, a certain system of inequality arises when people living in a space superpower have more rights and opportunities to take part in the creation of the Outer Space Law and receive more benefits from space activities than people living in another state.

Therefore, even the Bible includes many allusions to universal equality, for example: in the “Book of Job” (chapter 3 verse 19 and chapter 33 verse 6) [7, p. 1555, 1629] and in “Letter to the Colossians” (chapter 3 verse 25) [7, p. 3878], as well as in other parts. Muslims also tell us that the prophet Muhammad preached universal equality. This has also been repeatedly stated in the Constitutions of many countries. Moreover, we can say that there is a generally accepted and universal concept according to which all individuals are equal in rights, including Cosmos. However, it is important to bear in mind that this concept of equality is dual — that is, it assumes that only those individuals who understand the principles of equality and consider themselves equal to others can be equal to each other. That is to say that for individuals to have equal rights in a society, these individuals shall understand what “equality” is. Thus, individuals need reason to comprehend the concept of “equality.” Accordingly, it can be concluded that only a rational individual (an “*Animal Rationale*” or rational being) is capable of recognizing and accepting the concept of equality of rights.

In this case, it can be shown that only intelligent individuals (which can include both humans and extraterrestrial beings) rights can be equal concerning the Cosmos. For such individuals, **the Cosmos has always been the territory of the “*Res Communis Animal Rationale*”** (the territory common to all intelligent beings) [13]. And this is **the second principle** of the formation of Outer Space Law.

The third principle of Outer Space Law development

At another point, as Irish and British writer and philosopher Jonathan Swift correctly noted, not all individuals can be considered “*Animal Rationale*” (a rational being). In most cases, the individual is only “*Animal capax Rationis*” (capable of reason) [17, p. xxxiv]. He proceeded from the fact that for “*Animal rationale*” only knowledge of the way to act correctly (that is, knowledge of fair principles of equality) is sufficient to act correctly. In turn, “*Animal capax rationis*” requires clearly defined norms that would indicate the mode of conduct and punishable actions.

It was “*Animal capax rationis*” who developed the first systems of norms, based on which states were created. At the same time, the wonder is not how it happened, but that it happened at all. At some point in time, at birth, a human turned out to be not only a human but also a citizen of the state. And although the first cry is not a request for citizenship, one receives it automatically with all the fair and unfair rules of life in such a state.

In this regard long time ago ancient Roman lawyer *Ulpianus* declared correctly: “*cum iure naturali omnes liberi nascerentur*” [8, p. 24] (the author’s

translation: “all men are by nature free”). However, in modern realities, it is necessary to recognize that a person is not born free but from the moment of birth one immediately becomes a servant of the legal system of the state, which one never chose and consented to. Growing up, a person is forced to accept this legal system, and one pledges loyalty, realizing the risk of becoming a stateless person and the discard of society. Regardless of the place on Earth, one cannot hide from the pursuing state legal systems that seek to prove their legitimacy even on the high seas (“*terra nullius*”).

The Cosmos is the only place where states do not have power and cannot dictate their terms and rules provided Cosmos is outside their jurisdictions, and for them, as subjects of the political organization of society, **Cosmos is the territory of “*Res Nullius Civitatis*”** (the territory that does not belong to any state) [12]. That is the third principle for the formation of Outer Space Law.

Conclusion and prospects for further research. In the course of research, the author has identified

fundamental principles on which the entire development of Outer Space Law can be based.

In this case, it is only about three basic principles, according to which the Cosmos is a common territory for all intelligent beings and does not fall under the jurisdiction of any state. Outer Space Law should be accessible to all intelligent beings who want to participate in its creation from the very beginning.

At the same time, based on these principles, we can conclude that the regulation of relations among people in the Cosmos (which also includes outer space and celestial bodies) and, accordingly, the creation of Outer Space Law is the exclusive prerogative of “*Animal rationale*” (except for Outer Space Public Law that regulates relations between or among states).

It is also quite possible that other principles may influence the process of Outer Space Law development. However, these principles cannot conflict with the three fundamental principles outlined in this study.

Literature

1. Asamoah O. Y. Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. *The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1966. P. 129–160.
2. Cheng B. *Studies in International Space Law*. Oxford University Press, 1997. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198257301.001.0001.
3. Csabafi I. A. *The Concept of State Jurisdiction in International Space Law*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1971. 197 p.
4. Diederiks-Verschoor I. H. P., Kopal V. *An introduction to space law*. 3rd rev. ed. Alphen aan den Rijn, The Netherlands: Frederick, MD: Kluwer Law International; Sold and distributed in North, Central and South America by Aspen Publishers, 2008. 249 p.
5. Григоров О. М. Міжнародне космічне право. Харків: Право, 2023. 130 с.
6. Hobe S. *Pioneers of space law*. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 212 p.
7. Holy Bible: English Standard Version. Wheaton, Ill: Crossway Bibles, 2001. 3794 p.
8. Justinian IUSTINIANI AUGUSTI DIGESTA, SEU PANDECTAE: IMPERATORIAUS JUSTINIANO DIGESTAI, arba PANDEKTOS. ed. S. Vėlyvis., R. A. Misevičiūtė. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010. 319 p.
9. Lai A. K. *The cold war, the space race, and the law of outer space: space for peace*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2021. (“Routledge studies in modern history” Series).
10. Малишева Н. Р. *Нариси космічного права*. Київ: Алерта, 2010. 296 с.
11. Marboe I. *Soft law in outer space: the function of non-binding norms in international space law*. Wien: Böhlaus Verlag, 2012. 407 p. (“Studien zu Politik und Verwaltung” Series).
12. Marinich V. K., Myklush M. I., Yara O. S. *Outer Space Public Law: the 1958–1963 period. Part 1. The collection of “Uzhhorod National University Herald. Series: Law”*. Vol. 2, Issue 79. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.79.2.54.
13. Marinich V. K., Myklush M. I. *Space Law, Subjects and Jurisdictions: pre-1963 period. Analytical and Comparative Jurisprudence*. Issue 4. P. 569–581. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.90.
14. Ogunbanwo O. O. *International Law and Outer Space Activities*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1975. 272 p.
15. Shaw M. N. *International law*. 5th ed. Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press, 2003. 1288 p.
16. Steer C., Hersch M. H. *War and peace in outer space: law, policy, and ethics*. First edition. New York: Oxford University Press, 2021. 313 p. (“The Oxford series in ethics, national security, and the rule of law” Series).
17. Swift J., Rawson C. J., Higgins I. *Gulliver’s travels*. New ed. Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. 362 p. (“Oxford world’s classics” Series).
18. Tronchetti F. *Fundamentals of Space Law and Policy*. New York: Springer, 2013. (“SpringerBriefs in Space Development” Series).

19. UN General Assembly (16th Sess.). International co-operation in the peaceful uses of outer space. *Resolution 1721*. 1961.
20. UN General Assembly [18th Sess. 1280th plenary meeting]. Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. 1962.

References

1. Asamoah, O. Y. (1966). Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. *The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations*. Dordrecht: Springer Netherlands, 129–160.
2. Cheng, B. (1997). *Studies in International Space Law*. Oxford University Press.
3. Csabafi, I. A. (1971). *The Concept of State Jurisdiction in International Space Law*. Dordrecht: Springer Netherlands.
4. Diederiks-Verschoor, I. H. P., & Kopal, V. (2008). *An introduction to space law*. 3rd rev. ed. Alphen aan den Rijn, The Netherlands: Frederick, MD: Kluwer Law International; Sold and distributed in North, Central and South America by Aspen Publishers.
5. Hryhorov, O. M. (2023). Mizhnarodne kosmichne parvo [International space law]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Hobe, S. (2013). *Pioneers of space law*. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
7. Holy Bible: English Standard Version (2001). Wheaton, Ill: Crossway Bibles.
8. Justinian (2010). IUSTINIANI AUGUSTI DIGESTA, SEU PANDECTAE: IMPERATORIAUS JUSTINIANO DIGESTAI, arba PANDEKTOS. Edited by S. Vélyvis and R. A. Misevičiūtė. Vilnius: VĮ Registrų centras.
9. Lai, A. K. (2021). *The cold war, the space race, and the law of outer space: space for peace*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge (Routledge studies in modern history).
10. Malysheva, N. (2010). *Narysy kosmichnoho prava [Essays on space law]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
11. Marboe, I. (2012). *Soft law in outer space: the function of non-binding norms in international space law*. Wien: Böhlaus Verlag (Studien zu Politik und Verwaltung, Bd. 102).
12. Marinich, V. K., & Myklush, M. I. (2023). Space Law, Subjects and Jurisdictions: pre-1963 period. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 569–581. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.90>.
13. Marinich, V. K., Myklush, M. I., & Yara, O. S. (2023). Outer Space Public Law: the 1958–1963 period. Part 1. *The collection of "Uzhhorod National University Herald. Series: Law"*, 2(79). doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.54>.
14. Ogunbanwo, O. O. (1975). *International Law and Outer Space Activities*. Dordrecht: Springer Netherlands.
15. Shaw, M. N. (2003) *International law*. 5th ed. Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press.
16. Steer, C., & Hersch, M. H. (2021). *War and peace in outer space: law, policy, and ethics*. First edition. New York: Oxford University Press (The Oxford series in ethics, national security, and the rule of law).
17. Swift, J., Rawson, C. J., & Higgins, I. (2005). *Gulliver's travels*. New ed. Oxford; New York: Oxford University Press (Oxford world's classics).
18. Tronchetti, F. (2013). *Fundamentals of Space Law and Policy*. New York: Springer (SpringerBriefs in Space Development). Available at: <https://link.springer.com/10.1007/978-1-4614-7870-6>.
19. UN General Assembly (16th Sess.) (1961). International co-operation in the peaceful uses of outer space. Resolution [Preprint].
20. UN General Assembly [18th Sess. 1280th plenary meeting] (1962). Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space.

UDC 340.13:341+341.1+342.7+349

Khalabudenko Oleg

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Political Science and Law Department

Kyiv National University of Construction and Architecture;

Independent Expert of the

Working Group on drafting the Urban Planning Code of Ukraine

under the Committee on Organization of State Power,

Local Self-Government, Regional Development and Urban Planning of the Verkhovna Rada of

Ukraine

Халабуденко Олег Анатолійович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук і права

Київський національний університет будівництва і архітектури

ORCID: 0000-0001-9478-0164

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9535

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА,
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

THE RIGHT TO ADEQUATE HOUSING: ITS LEGAL NATURE AND POSSIBLE WAYS OF IMPLEMENTATION IN THE NATIONAL SPACE LAW

ПРАВО НА ДОСТАТНЄ ЖИТЛО: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРАВОВИЙ ПРОСТІР

Summary. The article, based on the sources of international law, examines the legal nature of the right to adequate housing and possible ways of implementing this basic right in the national legal space at the general theoretical level. The author notes that the right to adequate housing is a basic social human right. Being enshrined in the sources of International Law, the right to adequate housing has mainly 'declarative properties', which actualizes the problem of its implementation in the national legal space. The full implementation of this right largely conditions the effectiveness of Ukraine's renovation processes. Realization and enforcement of this right, in the author's opinion, in the national legal space is fraught with difficulties due to the complexity of national legal systems, especially in the context of 'international-national' relations. The author concludes that the right to adequate housing is a meritorious good, which excludes its commodification, but it cannot be considered that it has no price. The author concludes that the operation of market institutions and, accordingly, property structures in the implementation of the right to adequate housing is subject to significant transformation. By its nature, the right to adequate housing is closely linked to other rights that can be realized in the context of inclusive institutions. At the same time, the author emphasizes that the theory of the right to the city can serve as a summarizing theory for ensuring the right to adequate housing and ensuring its implementation in the national legal space. The author argues that addressing the right to adequate housing requires strengthening the role of local communities and developing inclusive urban institutions, as this approach allows taking into account the moral externalities associated with the granting of this right.

Key words: human rights, international law, national law, implementation, right to adequate housing, inclusive institutions, meritorious good.

Анотація. У статті, ґрунтуючись на джерелах Міжнародного права, на загальнотеоретичному рівні досліджуються питання правової природи права на достатнє житло, а також можливі шляхи імплементації цього базового права в національний правовий простір, які автор вбачає у впровадженні інклюзивних правових інститутів. Автор зазначає, що право на достатнє житло є базовим соціальним правом людини. Будучи закріпленим у джерелах міжнародного права, право на адекватне житло має переважно "декларативні властивості", що актуалізує проблему його імплементації в національний правовий простір. Повноцінна імплементація цього права, на думку автора, значною мірою зумовлює ефективність процесів реновації України. Автор вважає, що реалізація та забезпечення дотримання цього права у національному

правовому просторі пов'язана з труднощами, зумовленими складністю національних правових систем, особливо в контексті відносин «міжнародне – національне». Автор доходить висновку, що право на достатнє житло є мериторним благом, що унеможливає його коммодифікацію, але не можна вважати, що воно не має ціни. Автор робить висновок, що дія ринкових інститутів, і відповідно, майнових конструкцій за умови імплементації права на адекватне житло підлягають суттєвій трансформації. За своєю природою право на достатнє житло тісно пов'язане з іншими правами, які можуть бути реалізовані лише в контексті інклюзивних інститутів. При цьому автор акцентує увагу, що узагальнюючою теорією для забезпечення права на достатнє житло та забезпечення його імплементації в національний правовий простір може слугувати теорія права на місто. Автор вважає, що розв'язання проблеми права на достатнє житло потребує посилення ролі місцевих громад та розвитку інклюзивних міських інституцій, оскільки такий підхід дає змогу враховувати моральні екстерналиї, пов'язані з присвоєнням цього права.

Ключові слова: права людини, міжнародне право, імплементація, національне право, право на достатнє житло, інклюзивні інститути, мериторне благо.

It is undeniable that housing is a fundamental human right, as it is key to human well-being and serves as the foundation for other rights, including the right to health, education, water and sanitation, freedom of association and expression, and the right to life itself. It is this understanding of the right to adequate housing that gives it meaning in the context of human rights.

Human rights approaches arising from internationally agreed instruments can influence the way in which States support the homeless in the face of other competing influences. Indeed, there are a plurality of normative systems within the decision-making environment of State bodies. The advancement of human and housing rights competes with pressures for profits, market competitiveness, efficiency and cost-effectiveness in the neo-liberal climate [1].

The armed aggression against Ukraine and the resulting influx of refugees and internally displaced persons have extremely exacerbated the housing problem. For the fall of 2023, almost 160 thousand buildings and structures in Ukraine destroyed due to Russian aggression, about 20 thousand of which are multi-storey buildings [2]. Currently 6,335,100 refugees from Ukraine recorded globally [3]. The return home of persons forced to leave their homes depends to large extent on guarantees of the right to adequate housing. Thus, issues to the right to adequate housing have become particularly relevant.

Issues related to the right to adequate housing are the subject of many studies in foreign literature, mainly in the context of human rights.

In particular, Kenna, P. [1] in the detailed book produced on the issue of Housing Rights and Human Rights provides a critical analysis of such instruments, and how they have been used in different countries, particularly in the European Union. Christophe Golay and Melik Izzden [4] present examples of implementation of the right to adequate housing on the national level, point out what monitoring mechanisms are available on the international, regional and national level for use by victims of violations of their right to adequate housing. Manuel B. Aalbers & Kenneth Gibb [5] in the special issue presents case studies

of housing struggles from around the globe that are framed within a right to the city perspective. In this special issue present a short synopsis of the idea of a right to the city, as put forward by Henri Lefebvre; second, we briefly discuss earlier work that has used a right to the city lens to look at housing; and third, we provide an overview of the papers that make up this special issue. Clarence J. Dias & Scott Leckie [6] argues that adequately resourced and clearly-defined initiatives by the international human rights community involving activities designed to prevent housing rights abuses, to empower, educate and train citizens about their entitlements to adequate housing as a human right and the incorporation of housing rights themes within ongoing human rights operations at the field level could go a long way towards actually protecting this fundamental human right. Hohmann, Jessie M. [7] asserts that the right to housing may seem an insignificant response, at worst even a distraction from the real issues and other avenues for action. It is only one resource among many — political, legal, economic — that must be pursued. Vols, M., and Dyah Kusumawati, E. [8] analyses if, and how, the international right to housing obliges states to protect the victims of justifiable evictions, particularly evictions due to rent arrears.

The few works devoted to the study of the problem of the right to adequate housing, published recently in Ukraine, attempt to go beyond the narrow subject matter of research and consider this topical issue synthetically. In particular, Stepanova T. V. [9] examines the issues of the current state of regulatory regulation of the right to housing, substantiates the complex nature of this right, the protection of which is possible only by joint means of constitutional, criminal, administrative, civil and housing law. Tchaikovsky O. I. [10] concludes that the majority of rights and freedoms, guaranteed to us by the Constitution as the standards of possible behavior generally accepted worldwide, belong to every person from the birth, and the society and the government recognize that as a fact.

The purpose of this study is to identify the ways of the right to adequate housing implementation in

the National Space law based on the analyses of the sources of International law, analytical studies and proceeding from its legal nature.

The rights to housing originally established as part of the development of international human rights. In addition, numerous scholars and social advocates claim that the global legal interpretation of the right to housing served as the basis for national legal systems.

After the second World War (1939–45) the nations of the world set out in the Universal Declaration of Human Rights, 1948, (UDHR), the first clear articulation of all these rights, civil and political, as well socio-economic [1]. From this moment until the events related to the aggression against Ukraine, starting from 2014, human rights have been a kind of “currency of international standards and comparisons”, a source of legislative inspiration.

So, the right to housing as a fundamental human right for the first time was recognized in the Universal Declaration of Human Rights [11] (Article 25(1)):

Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing, and medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control.

The development of the provisions of the Universal Declaration of Human Rights embodied in most human rights instruments and regarded as an integral part of economic and social rights. These conventions are: INTERNATIONAL COVENANT ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS [12] (Article 11(1)) — *The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to an adequate standard of living for himself and his family, including adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions. The States Parties will take appropriate steps to ensure the realization of this right, recognizing to this effect the essential importance of international co-operation based on free consent*; International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination [13] (Article 5(e)(iii)) — *States Parties undertake to prohibit and to eliminate racial discrimination in all its forms and to guarantee the right of everyone, without distinction as to race, colour, or national or ethnic origin, to equality before the law, notably in the enjoyment of the following rights: (e) Economic, social and cultural rights, in particular: (i) The rights to work, to free choice of employment, to just and favourable conditions of work, to protection against unemployment, to equal pay for equal work, to just and favourable remuneration; (iii) The right to housing*; Convention on the Rights of the Child [14] (Article 27 (1)) — *States Parties recognize*

the right of every child to a standard of living adequate for the child's physical, mental, spiritual, moral and social development; Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women [15] (Article 14(2)) — *States Parties shall take all appropriate measures to eliminate discrimination against women in rural areas in order to ensure, on a basis of equality of men and women, that they participate in and benefit from rural development and, in particular, shall ensure to such women the right: (h) To enjoy adequate living conditions, particularly in relation to housing, sanitation, electricity and water supply, transport and communications*; Convention relating to the Status of Refugees [16] (Article 21) — *As regards housing, the Contracting States, in so far as the matter is regulated by laws or regulations or is subject to the control of public authorities, shall accord to refugees lawfully staying in their territory treatment as favourable as possible and, in any event, not less favourable than that accorded to aliens generally in the same circumstances.*

Even during times of peace and apparent progress in implementing human rights, the fulfillment of the right to adequate housing greatly influenced by prevailing political regimes and the level of industrial or political development. Really, the “worldwide recognition does not, however, guarantee the right to housing is well implemented at the national level” [8, p. 238].

The problem of the authority of international legal instruments becomes even more pressing in light of the aggression against Ukraine. It raises doubts about the observance of human rights, including the right to housing. In case the system of international legal instruments that serves as their foundation loses its authority and political/legal significance under such circumstances, the situation worsens.

As a rule, when a State ratifies one of the Covenants, it accepts a solemn responsibility to apply each of the obligations embodied therein and to ensure the compatibility of their national laws with their international duties, in a spirit of good faith. Through the ratification of human rights treaties, therefore, States become accountable to the international community, to other States, which have ratified the same texts, and to their own citizens and others resident in their territories [see 17].

The Guidelines for the Implementation of the Right to Adequate Housing the following implementation measures are:

(a) States, including their judiciaries, must ensure that the right to adequate housing is recognized and enforceable as a fundamental human right through applicable constitutional and legislative provisions or through interpretations of interdependent rights such as the right to life. It should be integrated into policy and programme design and included in the training of lawyers and judges;

(b) The right to housing should be defined as the right to live in a home in peace, security and dignity, and include security of tenure, availability of services, affordability, habitability, accessibility, appropriate location and cultural adequacy;

(c) Courts should adopt interpretations of domestic law that are consistent with the right to housing when exercising judicial review and Governments should promote such interpretations, including in pleadings in court cases;

(d) The right to housing must be recognized and affirmed as indivisible and interdependent with other rights, including the rights to life, security of the person and equality, and these rights should be interpreted to the greatest extent possible in such a way as to facilitate the full protection of the right to housing [18].

Thus, the obligation of States to recognize the right to housing manifests itself in several key areas. Firstly, all countries must recognize the human rights dimensions of housing, and ensure that no measures of any kind taken with the intention of eroding the legal status of this right. Second, legislative measures, coupled with appropriate policies geared towards the progressive realization of housing rights, form part of the obligation ‘to recognize’. Any existing legislation or policy which clearly detracts from the legal entitlement to adequate housing would require repeal or amendment. Policies and legislation should not be designed to benefit already advantaged social groups at the expense of those in greater need. Thirdly, a genuine attempt must be made by States to determine the degree to which this right is not in place, and to target housing policies and laws towards attaining this right for everyone in the shortest possible time. In this respect, States must give due priority to those social groups living in unfavorable conditions by according them particular consideration [19].

The right to adequate housing is relevant to all States, as they have all ratified at least one international treaty referring to adequate housing and committed themselves to protecting the right to adequate housing through international declarations, plans of action or conference outcome documents [see 18]. However, given the current transformative changes in the realm of human rights, it is evident that the dialectical relationship between national legal systems and the international community on one hand, and national legal systems and citizens on the other, is undergoing a significant shift.

In our view, local communities should be the mediators of the right to adequate housing, and possibly other basic human rights as well. Indeed, the growing role of cities in modern society and their changing role on a global scale allows us to raise the question of the special nature of the social and legal organization of a modern city. In this case, the

once homogeneous legal space of the national state acquires a differentiated form of its organization — local (city) and national law [20]. Moreover, each of these loci interacts in a special way with international aspects of legal phenomena and processes [21].

It should be noted that it is the complexity of the right to adequate housing that makes it possible and necessary to realize it through the architecture of inclusive institutions based on the concept of the ‘right to the city’. Only then, in our view, can the realization of the right to adequate housing be truly successful.

In this regard, it is necessary to recall the basic rules-recommendations in the acts of the UN General Assembly and the Council of Europe based on the idea of the ‘right to the city’, in particular: The 2030 Agenda for Sustainable Development, which sets out 17 Sustainable Development Goals (SDGs) [22]; The New Urban Agenda, the outcome document agreed upon at the Habitat III conference in Quito, Ecuador, in October 2016 [23]; European Urban Charter II (New Urban Manifesto) Adopted by the Congress during its 15th Plenary Session on May 29, 2008 in Strasbourg [24]; THE EUROPEAN CHARTER OF EQUALITY OF WOMEN AND MEN IN THE LIFE OF LOCAL COMMUNITIES Presented at the General Assembly of the Council of European Municipalities and Regions, Innsbruck, May 2006, drawn up by the JURISPRUDENCE THE ROLE OF SOCIETY IN THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC IDEAS 72 Council of European Municipalities and Regions within the framework of the 5th Community Action Program for Gender Equality [25]; UN General Assembly, 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, resolution A/RES/70/1, September, New York [26], as well as some other acts.

These acts aim to ensure responsive, inclusive, participatory and representative decision-making at all levels, emphasizing the importance of public access to information, protection of fundamental freedoms and the promotion of nondiscriminatory laws and policies for sustainable development [see 27, p.71–75.]. The realization of these objectives, however, should not be considered as an end in itself. Instead, the focus should be on providing adequate housing for all people in the community taking into account the guidelines proposed by international instruments in this field.

In fact, “housing is only one dimension albeit a crucial one of the wider right to the city as an oeuvre that constitutes a fundamental analysis and contesting of the way urban space is produced with primarily its exchange values in mind, producing alienation, exclusion and expropriation” [28, p.212].

Furthermore, we believe that only through the introduction of inclusive urban institutions can we effectively address the fundamental issue of recog-

nizing and protecting the right to adequate housing, while ensuring that the forms of its implementation are consistent with the core principles of this right.

The realization of the right to adequate housing through inclusive institutions is facilitated by the complex structure of this right itself. Thus, the right to adequate housing contains freedoms. These freedoms include: Protection against forced evictions and the arbitrary destruction and demolition of one's home; The right to be free from arbitrary interference with one's home, privacy and family; and the right to choose one's residence, to determine where to live and to freedom of movement.

The position of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, reflected in Fact Sheet No. 21/Rev.1 The Right to Adequate Housing, according to which "The right to adequate housing is NOT the same as the right to property" [29]. Noted above raises the question of the legal nature of this right. To state that the right to adequate housing is a basic human right is obviously insufficient to understand the essence of this right.

A basic aspect for understanding the idea of the right to adequate housing is that this right "is broader than the right to own property as it addresses rights not related to ownership and is intended to ensure that everyone has a safe and secure place to live in peace and dignity, including non-owners of property" [29].

In other words, the right to adequate housing 'across the board' extends to all who reside in the dwelling, including owners and other property rights holders. Moreover, the right to adequate housing has a 'qualitative' specificity determined by the respective property constructions: "Security of tenure, the cornerstone of the right to adequate housing, can take a variety of forms, including rental accommodation, cooperative housing, lease, owner-occupation, emergency housing or informal settlements. As such, it is not limited to the conferral of formal legal titles" [29].

Thus, the right to adequate housing takes precedence over specific property constructions that provide for the attachment, exercise and protection of certain property rights to dwelling real estate.

Indeed, in crisis contexts, when national and local governments are challenged to meet the need for adequate social housing, the agenda should include policies to introduce instruments for the management of such housing, land policy instruments (land rent, land readjustment, strategic urban and neighborhood planning), as well as financial instruments (public and private loans, social housing bonds, subsidies, grants) [30].

At the same time, based on the conceptual model of the right to adequate housing, it is clear that the right to adequate housing is inherently a meritorious good. In general terms "The concept of merit

goods assists governments in deciding which public or other goods should be supplied. Goods such as subsidized housing or social services, which predominantly help the poor, or health care services, which help the poor and elderly, are generally regarded as having considerable merit and therefore have a strong claim on government resources. Other examples include the provision of retraining schemes or urban regeneration programs" [31]. From these examples becomes clear that the creation of meritorious goods conditioned by collective action. The aforementioned characteristic allows us to compare public goods with meritorious goods as such.

More important, however, is the question of the distributive character of such goods. Richard Musgrave and James Tobin already pointed out that there is a group of goods that society does not consider possible to distribute in the same way as the mass of goods, and that individual market decisions regarding such goods do not fully take into account the external benefits and costs of their production and consumption [see 32; 33].

Musgrave call a public good and a merit good on three grounds. First, the provision of a merit good includes the intention to interfere with consumers. Second, a merit good is justified on moral grounds, not on the basis of a utilitarian calculus. Finally, a merit good financed in a different way than a public good [34, p. 702].

However, meritorious goods distinguished from public goods: the first can be appropriated by individual actors, but in a way different from the market. In turn, public goods belong to society as a whole and cannot be appropriated by individuals.

In other words, meritorious goods are not commodity, but can appropriated by means other than the market mechanism. Market allocation of meritorious goods not recognized by society as acceptable, although a price may placed on them. The aversion in this case is not the property constructions themselves subordinate in essence to the idea of the right to adequate housing, but the morally based concerns that "it is the capacity of the rich to outbid the poor that renders their allocation through the ordinary market unacceptable, utility diminishing, and therefore 'costly' to many people" [35, p.55].

Thus, the costs arising from the commodified allocation of housing rights as meritorious goods are moral costs. Setting a market price for the right to adequate housing would be extremely costly for society, and therefore this right needs a different distribution mechanism. The 'mythologize' of commodification as 'the process for creating a tradable product from what was previously not tradable as goods' in its purest form does not obviously apply to the right to adequate housing. However, purely authority decisions (commandification) not be applied to the allocation of this right. The 'median' in the mechanism of distribution

of merited benefits, and thus housing rights, taking into account the moral costs associated with their acquisition, realization and protection.

The right to adequate housing contains entitlements. These entitlements are — Security of tenure; Housing, land and property restitution; Equal and non-discriminatory access to adequate housing; Participation in housing-related decision-making at the national and community levels. In addition, the right to adequate housing include the following: *Availability of services, materials, facilities and infrastructure; Affordability; Habitability; Accessibility; Location; Cultural adequacy* [36].

Thus, the assertion that the realization of the right to adequate housing is only possible within the framework of building inclusive urban institutions further supported by the fact that this right, while considered a fundamental human right in its own right, is closely linked to other basic rights.

Truly that “housing rights can and are violated in much the same way as other human rights, with which these rights are indivisible and interdependent. While the violations of rights associated with the practice of forced evictions is perhaps the most obvious active violation of the right to housing is the very widespread practice of forced evictions, housing rights violations, of course, are not isolated to forced evictions. For example, a general decline in living and housing conditions, directly attributable to policy and legislative decisions by States parties, and in the absence of accompanying compensatory measures, would violate internationally recognized

housing rights standards. Similarly, acts of racial or other forms of discrimination in the housing sphere, demolition or destruction of housing as a form of punishment, failing to reform or repeal legislation inconsistent with the contents of housing rights and a range of additional actions have been declared in principle, to constitute further violations of the right to adequate housing” [37, p. 23].

In summary, a brief analysis of the right to adequate housing yields the following conclusions:

(1) For the first time, the right to adequate housing is enshrined in international law, granting it primarily ‘declaratory authority’;

(2) Implementing and enforcing the right to adequate housing in national law is challenging due to the complexities of national legal systems, particularly in the context of ‘international-national’ relations;

(3) The right to adequate housing is by its nature a meritorious good, which precludes its commodification, but it is not assumed that it has no price;

(4) Addressing the right to adequate housing requires strengthening the role of local communities and fostering inclusive urban institutions as this approach allows for the moral externalities associated with the granting of this right to be taken into account;

(5) The latter point further supported by the fact that, by its very nature, the right to adequate housing is closely connected to other rights, which can only be achieved together in the context of inclusive institutions.

Literature

1. Kenna P. Housing rights and human rights. Brussels: FEANTSA (European Federation of National Organisations working with the Homeless). 2005. URL: <http://hdl.handle.net/10379/1762> (date of access: 12.12.2023).
2. Майже 160 тисяч будівель і споруд в Україні зруйновані через війну. *Укрінформ*. 2023. URL: <http://surl.li/ooymu> (date of access: 12.12.2023).
3. Ukraine Refugee Situation. *The Operational Data Portal*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (date of access: 12.12.2023).
4. Golay Ch., Ozden M. The right to housing: a fundamental human right affirmed by the United Nations and recognized in regional treaties and numerous national constitutions/brochure. *Part of a series of the Human Rights Programme of the Europe-Third World Centre (CETIM)*. URL: <http://surl.li/otkge> (date of access: 12.12.2023).
5. Aalbers M. B., Gibb K. Housing and the right to the city: introduction to the special issue. *International Journal of Housing Policy*. 2014. 14(3). P. 207–213.
6. Dias C. J., Leckie S. Human Development and Shelter: A Human Rights Perspective. Human Development Occasional Papers (1992–2007) HDOCPA-1996-02, Human Development Report Office (HDRO), United Nations Development Programme (UNDP). 1996. URL: <http://surl.li/otlid> (date of access: 12.12.2023).
7. Hohmann J. M. The Right to Housing. A Research Agenda on Housing (Edward Elgar, Forthcoming). Markus Moos (Ed.). 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3355797> (date of access: 12.12.2023).
8. Vols M., Dyah Kusumawati E. The International Right to Housing, Evictions and the Obligation to Provide Alternative Accommodation. *Asia Pacific Journal on Human Rights and the Law*. 2020. 21(2). P. 237–269.
9. Степанова Т. В. Захист права на житло: конституційно-правові засади та судова практика. *Правова держава*. 2023. 49. С. 29–38.

10. Чайковський О.І. Поняття та зміст конституційного права на житло. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 56–61.
11. Universal Declaration of Human Rights. *United Nations: website*. 1948. URL: <http://surl.li/oovmw> (date of access: 12.12.2023).
12. International covenant on economic, social and cultural rights. *United Nations*. 1967. URL: <http://surl.li/mzyfr> (date of access: 12.12.2023).
13. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. UN General Assembly resolution 2106 (XX). 1965. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/gthcc> (date of access: 12.12.2023).
14. Convention on the Rights of the Child. General Assembly resolution 44/25. 1989. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/fwfwl> (date of access: 12.12.2023).
15. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. New York, 18 December 1979. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/nduzo> (date of access: 12.12.2023).
16. Convention relating to the Status of Refugees. United Nations Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees and Stateless Persons convened under General Assembly resolution 429 (V) of 14 December 1950. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/gycou> (date of access: 12.12.2023).
17. Fact Sheet No.16 (Rev.1), The Committee on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <http://surl.li/opazk> (date of access: 12.12.2023).
18. Guidelines for the Implementation of the Right to Adequate Housing. URL: <http://surl.li/ooovnm> (date of access: 12.12.2023).
19. Alston P., Quinn G. The Nature and Scope of State Parties' Obligations under the International Covenant on Economics, Social and Cultural Rights. *Human Rights Quarterly*. 1987. 9. P. 156–229.
20. The human right to adequate housing. Special Rapporteur on the right to adequate housing. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/ooovnr> (date of access: 12.12.2023).
21. Халабуденко О.А. Міське право: сучасний правовий ландшафт. *Scientists and modern theoretical ideas: Abstracts of XXXV International Scientific and Practical Conference* (September 04–06, 2023). Haifa, Israel, 2023. URL: <http://surl.li/ooovpp> (date of access: 12.12.2023).
22. The 2030 Agenda for Sustainable Development, which sets out 17 Sustainable Development Goals (SDGs). *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/ooovnu> (date of access: 12.12.2023).
23. The New Urban Agenda, the outcome document agreed upon at the Habitat III conference in Quito, Ecuador, in October 2016. *United Nations*. 2017. URL: <http://surl.li/ooovoa> (date of access: 12.12.2023).
24. European Urban Charter II (New Urban Manifesto). Adopted by the Congress during its 15th Plenary Session on May 29, 2008 in Strasbourg. URL: <http://surl.li/ooovoo> (date of access: 12.12.2023).
25. The European charter of equality of women and men in the life of local communities. 2006. URL: <http://surl.li/ooovooq> (date of access: 12.12.2023).
26. UN General Assembly, 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, resolution A/RES/70/1, September, New York. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/ooovor> (date of access: 12.12.2023).
27. Khalabudenko O. Issues inclusive urban institutions formation in Ukrainian cities: some methodological remarks. *The role of society in the development of scientific ideas: The XXIX International Scientific and Practical Conference* (July 24–26, 2023). Prague, Czech Republic, 2023. 169 p.
28. Manuel B.A., Kenneth G. Housing and the right to the city: introduction to the special issue. *International Journal of Housing Policy*. 2014. 14(3). P. 207–213.
29. The Right to Adequate Housing Fact Sheet No. 21/Rev.1. *UN-Habitat: website*. URL: <http://surl.li/otjqj> (date of access: 12.12.2023).
30. Verbytskyi I., Bobrova A., Fedorova L. Key principles of state housing policy: Recommendations for the development of the bill. *Cedos*. 2023. URL: <http://surl.li/otjqqa> (date of access: 12.12.2023).
31. Lindbeck A. Government Economic Policy. *Britannica Money*. URL: <http://surl.li/otluz> (date of access: 12.12.2023).
32. Masgrave R. A. The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy. New York, 1959.
33. Tobin J. On Limiting the Domain of Inequality. *The Journal of Law & Economics*. 1970. Vol. 13, No. 2. P. 263–277.
34. Ver Eecke W. Adam Smith and Musgrave's concept of merit good. *Journal of Socio-Economics*. 2003. 31. P. 701–720.
35. Calabresi G. The future of law and economics: essays in reform and recollection. Yale University Press; 1st edition. 2016. 248 p.
36. CESCR, General Comment No 4, The right to adequate housing (art. 11(1)), UN Doc E/1992/23 (1991), para 8.
37. Leckie S. UNDP Human development report 2000. *Housing Rights*. 1999. P. 1–69.

References

1. Kenna P. Housing rights and human rights. Brussels: FEANTSA (European Federation of National Organisations working with the Homeless). 2005. URL: <http://hdl.handle.net/10379/1762> (date of access: 12.12.2023).
2. Maizhe 160 tysiach budivel i sporud v Ukraini zruinovani cherez viinu. *Ukrinform*. 2023. URL: <http://surl.li/oovmu> (date of access: 12.12.2023).
3. Ukraine Refugee Situation. *The Operational Data Portal*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (date of access: 12.12.2023).
4. Golay Ch., Ozden M. The right to housing: a fundamental human right affirmed by the United Nations and recognized in regional treaties and numerous national constitutions/brochure. *Part of a series of the Human Rights Programme of the Europe-Third World Centre (CETIM)*. URL: <http://surl.li/otkge> (date of access: 12.12.2023).
5. Aalbers M. B., Gibb K. Housing and the right to the city: introduction to the special issue. *International Journal of Housing Policy*. 2014. 14(3). P. 207–213.
6. Dias C. J., Leckie S. Human Development and Shelter: A Human Rights Perspective. Human Development Occasional Papers (1992–2007) HDOCPA-1996–02, Human Development Report Office (HDRO), United Nations Development Programme (UNDP). 1996. URL: <http://surl.li/otlid> (date of access: 12.12.2023).
7. Hohmann J. M. The Right to Housing. A Research Agenda on Housing (Edward Elgar, Forthcoming). Markus Moos (Ed.). 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3355797> (date of access: 12.12.2023).
8. Vols M., Dyah Kusumawati E. The International Right to Housing, Evictions and the Obligation to Provide Alternative Accommodation. *Asia Pacific Journal on Human Rights and the Law*. 2020. 21(2). P. 237–269.
9. Stepanova T. V. Zakhyst prava na zhytlo: konstytutsiino-pravovi zasady ta sudova praktyka [Protection of the right to housing: constitutional and legal principles and judicial practice]. *Pravova derzhava*. 2023. 49. S. 29–38 [in Ukrainian].
10. Chaikovskiy O. I. Poniattia ta zmist konstytutsiinoho prava na zhytlo [The concept and content of the constitutional right to housing]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. 2020. № 4. S. 56–61 (date of access: 12.12.2023) [in Ukrainian].
11. Universal Declaration of Human Rights. *United Nations: website*. 1948. URL: <http://surl.li/oovmw> (date of access: 12.12.2023).
12. International covenant on economic, social and cultural rights. *United Nations*. 1967. URL: <http://surl.li/mzyfr> (date of access: 12.12.2023).
13. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. UN General Assembly resolution 2106 (XX). 1965. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/gthcc> (date of access: 12.12.2023).
14. Convention on the Rights of the Child. General Assembly resolution 44/25. 1989. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/fwfwl> (date of access: 12.12.2023).
15. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. New York, 18 December 1979. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/nduzo> (date of access: 12.12.2023).
16. Convention relating to the Status of Refugees. United Nations Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees and Stateless Persons convened under General Assembly resolution 429 (V) of 14 December 1950. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/gycau> (date of access: 12.12.2023).
17. Fact Sheet No.16 (Rev.1), The Committee on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <http://surl.li/opazk> (date of access: 12.12.2023).
18. Guidelines for the Implementation of the Right to Adequate Housing. URL: <http://surl.li/oovnm> (date of access: 12.12.2023).
19. Alston P., Quinn G. The Nature and Scope of State Parties Obligations under the International Covenant on Economics, Social and Cultural Rights. *Human Rights Quarterly*. 1987. 9. P. 156–229.
20. The human right to adequate housing. Special Rapporteur on the right to adequate housing. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/oovnr> (date of access: 12.12.2023).
21. Khalabudenko O. A. Miske pravo: suchasnyi pravovyi landshaft [Urban law: the modern legal landscape]. *Scientists and modern theoretical ideas: Abstracts of XXXV International Scientific and Practical Conference* (September 04–06, 2023). Haifa, Israel, 2023. URL: <http://surl.li/oovpp> [in Ukrainian].
22. The 2030 Agenda for Sustainable Development, which sets out 17 Sustainable Development Goals (SDGs). *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/oovnu> (date of access: 12.12.2023).
23. The New Urban Agenda, the outcome document agreed upon at the Habitat III conference in Quito, Ecuador, in October 2016. *United Nations*. 2017. URL: <http://surl.li/oovoa> (date of access: 12.12.2023).
24. European Urban Charter II (New Urban Manifesto). Adopted by the Congress during its 15th Plenary Session on May 29, 2008 in Strasbourg. URL: <http://surl.li/oovoo> (date of access: 12.12.2023).
25. The European charter of equality of women and men in the life of local communities. 2006. URL: <http://surl.li/oovoq> (date of access: 12.12.2023).
26. UN General Assembly, 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, resolution A/RES/70/1, September, New York. *United Nations: website*. URL: <http://surl.li/oovor> (date of access: 12.12.2023).

27. Khalabudenko O. Issues inclusive urban institutions formation in Ukrainian cities: some methodological remarks. *The role of society in the development of scientific ideas: The XXIX International Scientific and Practical Conference* (July 24–26, 2023). Prague, Czech Republic, 2023. 169 p.
28. Manuel B.A., Kenneth G. Housing and the right to the city: introduction to the special issue. *International Journal of Housing Policy*. 2014. 14(3). P. 207–213.
29. The Right to Adequate Housing Fact Sheet No. 21/Rev.1. *UN-Habitat: website*. URL: <http://surl.li/otjqj> (date of access: 12.12.2023).
30. Verbytskyi I., Bobrova A., Fedorova L. Key principles of state housing policy: Recommendations for the development of the bill. *Cedos*. 2023. URL: <http://surl.li/otjqd> (date of access: 12.12.2023).
31. Lindbeck A. Government Economic Policy. *Britannica Money*. URL: <http://surl.li/otluz> (date of access: 12.12.2023).
32. Masgrave R. A. *The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy*. New York, 1959.
33. Tobin J. On Limiting the Domain of Inequality. *The Journal of Law & Economics*. 1970. Vol. 13, No. 2. P. 263–277.
34. Ver Eecke W. Adam Smith and Musgraves concept of merit good. *Journal of Socio-Economics*. 2003. 31. P. 701–720.
35. Calabresi G. *The future of law and economics: essays in reform and recollection*. Yale University Press; 1st edition. 2016. 248 p.
36. CESCR, General Comment No 4, The right to adequate housing (art. 11(1)), UN Doc E/1992/23 (1991), para 8.
37. Leckie S. UNDP Human development report 2000. *Housing Rights*. 1999. P. 1–69.

УДК 340.13

Дем'янчук Юрій Вікторович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права факультету менеджменту та права
Вінницький національний аграрний університет*

Demianchuk Yurii

*Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Law of the Faculty of Management and Law
Vinnytsia National Agrarian University*

ORCID: 0000-0002-7695-6338

Новак Ярослав Віталійович

*директор, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-поведінкових наук
Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»»
«Білоцерківський інститут економіки та управління»*

Novak Yaroslav

*Director, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law and Social and Behavioral Sciences
Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution
«Open International University of Human Development «Ukraine»
Bila Tserkva Institute of Economics and Management*

ORCID: 0000-0002-2877-6746

Сидоренко Віталій Вікторович

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-поведінкових наук
Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»»
«Білоцерківський інститут економіки та управління»*

Sydorenko Vitalii

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Law and Social and Behavioral Sciences
Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution
«Open International University of Human Development «Ukraine»
Bila Tserkva Institute of Economics and Management*

ORCID: 0000-0002-5726-1303

Добренька Наталія Вікторівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-поведінкових наук
Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»»
«Білоцерківський інститут економіки та управління»*

Dobrenka Nataliya

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law and Social and Behavioral Sciences
Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution
«Open International University of Human Development «Ukraine»
Bila Tserkva Institute of Economics and Management*

ORCID: 0000-0003-4480-3537

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9447

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF THE FORMATION OF THE MODERN SECURITY ENVIRONMENT

Анотація. В даній статті велика увага приділяється, визначенню та характеристиці безпеки в країні під час воєнного стану. На перший погляд безпека та військові дії, є не поєднаними явищами. На сьогодні, під час війни в Україні, досить складно, усвідомити, прогнозувати та гарантувати внутрішню безпеку громадян. Взагалі, розуміння і втілення особливостей безпеки в країні, в якій проходить війна є досить складним процесом.

Метою демократичної, правової Україна, як держави, є надання та гарантія реалізації прав кожного в країні. Таке положення визначено, в Конституції та законах України, що включає, в себе: 1) однією з основних напрямків держави є захист та забезпечення прав і свобод своїх громадян. Це включає в себе право на життя, свободу слова, релігійну свободу, право на справедливий суд, право на освіту та багато інших; 2) держава має за завдання забезпечувати безпеку та захист своїх громадян від загроз зовнішніх та внутрішніх; 3) соціальне забезпечення: держава ставить перед собою завдання забезпечення соціального добробуту громадян, включаючи доступ до медичної допомоги, освіти, соціального забезпечення та інших послуг; 4) держава має за мету створення справедливого та стабільного суспільства, де закони і правопорядок діють рівно і справедливо для всіх; 5) багато держав ставлять перед собою завдання сприяти економічному розвитку та процвітанню свого населення; 6) держава також здійснює зовнішню політику для захисту своїх національних інтересів та співпраці з іншими державами.

В сучасному світі, в якому майже кожна держава, зокрема, Україна, будує свою діяльність на принципах демократії, конституційності, правової основи, складно, уявити, дії, що посягання на життя, здоров'я людини, особливо з боку іншої держави. Одним з принципів є принцип пріоритету права, означає, що всі громадяни, а також державні органи та посадові особи, повинні діяти в межах закону та Конституції.

Україна являє собою суверенну державу з власною системою управління і принципами діяльності. Вона є демократичною державою, де влада виходить від народу і виражається через вибори та участь громадян у прийнятті рішень. Найважливіший обов'язок, будь якої держави, є забезпечення безпеки її громадян. В більшості випадків, це завдання виконується державою, при ліквідації надзвичайних подій: землетрусів, повеней, війн та інших природних катаклізм. Одним з найважливіших та невід'ємних права людини, є право на життя. Україна гарантує низку прав кожному, у будь якій сфері життя, особливо, що стосується безпеки. Захист прав і свобод громадян, включаючи право на життя, свободу слова, свободу віросповідання, право на справедливий суд та інші основні права, визнаються міжнародними стандартами прав людини. Влада в Україні здійснюється та контролюється її громадянами. Державні органи виконують свої функції на користь громадян і відповідають перед ними. Україна прагне забезпечити соціальну справедливість та рівність перед законом. Це включає в себе соціальний захист та підтримку тих, хто перебуває в складних життєвих обставинах.

Ключові слова: безпечне середовище, права людини та громадянина, право на життя, суверенна держава, Конституція України, соціальне забезпечення, справедливість, стабільність суспільства, захист та забезпечення прав і свобод громадян.

Summary. In this article, much attention is paid to the definition and characteristics of security in the country during martial law. At first glance, security and military actions are not connected phenomena. Today, during the war in Ukraine, it is quite difficult to realize, predict and guarantee the internal security of citizens. In general, understanding and implementing security features in a country where a war is taking place is a rather complex process.

The goal of a democratic, legal Ukraine as a state is to provide and guarantee the realization of the rights of everyone in the country. Such a provision is defined in the Constitution and laws of Ukraine, which includes: 1) one of the main directions of the state is the protection and provision of the rights and freedoms of its citizens. This includes the right to life, freedom of speech, religious freedom, the right to a fair trial, the right to education and many others; 2) the task of the state is to ensure the safety and protection of its citizens from external and internal threats; 3) social security: the state sets itself the task of ensuring the social welfare of citizens, including access to medical care, education, social security and other services; 4) the state aims to create a fair and stable society where laws and law and order operate equally and fairly for all; 5) many states set themselves the task of promoting the economic development and prosperity of their population; 6) the state also implements foreign policy to protect its national interests and cooperation with other states. In the modern world, in which almost every state, in particular, Ukraine, builds its activities on the principles of democracy, constitutionality, and the legal basis, it is difficult to imagine actions that encroach on the life and health of a person, especially on the part of another state. One of the principles is the

principle of priority of law, which means that all citizens, as well as state bodies and officials, must act within the limits of the law and the Constitution.

Ukraine is a sovereign state with its own management system and principles of activity. It is a democratic state, where power comes from the people and is expressed through elections and citizen participation in decision-making. The most important duty of any state is to ensure the safety of its citizens. In most cases, this task is performed by the state, during the liquidation of extraordinary events: earthquakes, floods, wars and other natural disasters. One of the most important and inalienable human rights is the right to life. Ukraine guarantees a number of rights to everyone, in any sphere of life, especially regarding security.

The protection of the rights and freedoms of citizens, including the right to life, freedom of speech, freedom of religion, the right to a fair trial and other fundamental rights, are recognized by international human rights standards. Power in Ukraine is exercised and controlled by its citizens. State bodies perform their functions for the benefit of citizens and are accountable to them. Ukraine strives to ensure social justice and equality before the law. This includes social protection and support for those in difficult life circumstances.

Key words: safe environment, human and citizen rights, right to life, sovereign state, Constitution of Ukraine, social welfare, justice, stability of society, protection and provision of rights and freedoms of citizens.

Постановка проблеми. Складність впровадження безпекового середовища, та її застосування в цілому, викликає занепокоєння. Відповідно до Конституції України, людина, визнається найвищою соціальною цінністю, яка захищається державою, її законодавством. Україна визнає суверенітет і недоторканність території та має право захищати її від будь-якої агресії чи порушення. З 2014 року, зокрема, з 24 лютого 2023 з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну про безпеку як таку, в загальному розумінні, дуже складно говорити, тим паче почуватися безпечно.

З моменту вторгнення в Україну, кількість громадян перебуваючих в групі ризику зросла, до неімовірних позначок. Влада в Україні зобов'язана забезпечувати відкритість та доступність інформації для громадян, а також проводити відкриті діалоги з громадянським суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сьогоденні, питання війни викликає багато занепокоєнь, особливої уваги аналізу та вирішенню цього питання приділяють І. Панафідін [9], Г. Грабович [6], О. Вайцеховська [5], О. Руденко [5], І. Шуміло [8].

Формулювання цілей статті (постановка завдання) передбачає дослідження теоретико-правової основи формування сучасного безпекового середовища.

Виклад основного матеріалу. В Україні панує закріплення правового закону, який ґрунтується, в першу чергу, на природному праві. Вторгнення Росії, цілком є незаконним, це порушення національного та міжнародного законодавства. Майже неможливо співставляти вбивчі дії однією країною щодо громадян іншої країни. В той час, коли є чинними відповідні норми міжнародного права, що спрямовані на врегулювання будь-яких конфліктних питань демократичним, дипломатичним способами. Життя стає беззахисним.

Під час війни, складно провести фактичне впровадження норм природного права в життя кожного від немовляти до дорослого. Теоретико — правовий аналіз безпеки, допомагає, з'ясувати та

визначити вплив норм міжнародного права на регулювання міжнародних відносин між суб'єктами міжнародного права. Міжнародне право — це система правил і норм, які регулюють відносини між державами та іншими міжнародними суб'єктами у світовому співтоваристві [5]. Принципи міжнародного права визначають основні принципи, які лежать в основі цієї системи. Основні принципи міжнародного права включають: Суверенітет держави — що означає, кожна держава має внутрішню і зовнішню незалежність і право самостійно приймати рішення на своїй території без зовнішнього втручання. Відповідно, до цього принципу, принцип суверенітету України, порушено, країною-агресором, вторгнення на територію України іншою країною міжнародним принципом суверенітет держав, заборонено. Від порушення принципу суверенітету України, в першу чергу, страждають громадяни країни, які змушені переселятися на іншу територію до іншої країни, залишаючи свої домівки, майно. Національним законодавством України заборонено без законних підстав позбавляти громадян їх майна. Що є, ще однією підставою, порушення права громадян на власність без законних підстав міжнародного права іншою країною [5]. Суверенітет держав спрямований не тільки на захист права на проживання та володіння всіма наданими правами громадянам країною, але і на захист території країни, Ненасильство і заборона ведення агресії як принцип полягає у забезпеченні реалізації незалежності як такої будь якого суб'єкта міжнародного права. Принцип ненасильства передбачає, що вирішення конфліктів повинно здійснюватися мирними засобами, а ведення агресії проти інших держав заборонено. На даний момент відбувається грубе порушення принципу ненасильства і заборони ведення агресії. Росія прямолінійно порушила принцип територіальної цілісності насильницькими та агресивними діями спрямованими на порушення внутрішньої безпеки громадян та країни в цілому. Йдеться не тільки про внутрішню безпеку,

але й зовнішню безпеку міжнародних відносин кожного, або всіх суб'єктів міжнародного права. На нашу думку, міжнародна безпека, є гарантом, безпечного внутрішнього середовища, кожного суб'єкта міжнародного права. Завданням норм міжнародного права є регулювання поведінки на міжнародному рівні, тільки, завдяки цьому, вони визнаються дієвими та чинними, втіленими в життя міжнародного співтовариства, а отже, відбувається фактична їх реалізація шляхом неухильного дотримання.

Міжнародний принцип неналежного втручання передбачає, що держави повинні утримуватися від незаконних втручань у внутрішні справи та суверенні рішення інших держав. Він також, в Україні є порушеним. Будь яке, незаконне втручання носить несприятливі, а інколи, і безповоротні наслідки, для країни в цілому. Принцип рівності держав передбачає, що всі держави, незалежно від їх розміру, сили або статусу, мають однако-ве право на міжнародному рівні. Принцип діалогу і співпраці сприяє розв'язанню міжнародних конфліктів та спільному вирішенню проблем [7]. Даний принцип є повністю ігнорованим. Принцип заборони використання сили вимагає від держав утримуватися від загрози або використання сили проти інших держав, крім випадків самооборони від збройної агресії. Україна правомірно дотримується та виконує цей принцип вчиняючи самооборону, захист та забезпечення своїх громадян різними правовими засобами, наприклад, надання відсічі агресивним діям нападнику. Принцип поваги до прав людини передбачає, що у разі вирішення міжнародних справ необхідно враховувати основні права і свободи осіб, які беруть участь у цих справах. багато країн є учасниками міжнародних договорів і конвенцій, які гарантують права людини. З боку Росії майже кожен принцип міжнародного права проігнорований. Важливо, задіяти, всі принципи міжнародного права, які виключають агресію за допомогою зброї. Адже, покликанням цих принципів є гарантування безпечного середовища. Крім, принципів міжнародного права, існують і інші нормативні акти, що

виступають гарантом, справедливості та мирного врегулювання міждержавних конфліктів. Одним із способів забезпечення безпечного середовища виступає дотримання міжнародних договорів про права людини є важливою складовою міжнародного права та сприяє захисту та співвідношенню прав і свобод людей в усьому світі. Міжнародні договори створюють рамки і засоби для моніторингу, розгляду скарг та вирішення проблем, пов'язаних із правами людини на міжнародному рівні [8]. Міжнародна безпека має велике значення для стабільності та миру в світі і визначається як стан, в якому загрози, конфлікти та ризики міжнародного характеру знаходяться під контролем. Загалом, міжнародна безпека є фундаментальною умовою для забезпечення стабільності, розвитку та миру в світі. Основна мета міжнародної безпеки — це попередження війн, збереження миру та стабільності в міжнародних відносинах. Безпека сприяє зменшенню конфліктів і можливістю вирішення їх мирними засобами. Міжнародна безпека дозволяє країнам захищати свої національні інтереси та суверенність в умовах, коли існують зовнішні загрози або конфлікти. Країни можуть спокійно розвивати свої господарства, коли існують умови безпеки. Стабільність і мир сприяють економічному розвитку, торгівлі та інвестиціям. Міжнародна безпека включає в себе захист прав людини, оскільки конфлікти та насильство можуть порушувати права людини. Досліджуючи, поняття та значення безпечного середовища, розуміємо, що Україна відстоює права гарантовані міжнародним правом, право на незалежність, суверенність, демократично-правової країни. Так, склалося, що по факту кожен принцип міжнародного права є порушеним, щодо зовнішньої політики України, на жаль, таке порушення не є теоретичним, а має свої фактичні наслідки. Найжахливіший наслідок — це небезпека громадян в країні — це посягання на права людини, на одне з природних прав людини, право на життя, здоров'я. Україна, в даних умовах намагається, якомога ширше охопити середовище кожного громадянина, кожної людини та захистити її права, в першу чергу право на життя.

Література

1. Конституція України: від 28.06.1996 р.: станом на 01 січ. 2006 р. Київ : Ін Юре, 2006. 144 с.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 04.12.2023).
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 2561-IX від 06.09.2022. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 10.11.2015 р. № 28. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.12.2023).

5. Вайцеховська О.Р., Руденко О.В. Міжнародне приватне право: загальна частина : навч.-метод. посіб. Харків : Право, 2023. 256 с.
6. Грабович Г. Війна і наука. Про істотне, але нечасто обговорюване. *Бюлетень НТШ-А*. Грудень 2022. Ч. 53–54.
7. Килимник І.І., Бровдій А.М. Міжнародне приватне право : навч. посібник. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 111 с.
8. Міжнародне приватне право : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. проф. В.П. Жушмана та доц. І.А. Шуміло. Харків : Право, 2011. 320 с.
9. Панафідін І.О. Ідея війни та проблема її трансформації. *Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць* / відп. ред. Я.В. Шрамко. Кривий Ріг, 2010. Вип. 11. С. 315–326.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 r.: stanom na 01 sich. 2006 r. [Constitution of Ukraine: dated June 28, 1996: as of January 1 2006]. (2006). Kyiv: In Yure, [in Ukrainian].
2. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: ratyfikovano Ukazom Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR N 2148-VIII (2148-08) vid 19.10.73. Pryiniato 16 hrudnia 1966 roku Heneralnoiu Asambleieiu OON [International Covenant on Civil and Political Rights: ratified by Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR N 2148-VIII (2148-08) dated 19.10.73. Adopted on 16 June 1966 by the UN General Assembly]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine Official webportal*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
3. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy № 2561-IX vid 06.09.2022 [About the legal regime of the military state: Law of Ukraine No. 2561-IX dated September 6, 2022]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada* [in Ukrainian].
4. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 10.11.2015 r. № 28 [About the legal regime of the military: Law of Ukraine dated November 10, 2015. No. 28]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
5. Vaitsekhovska, O.R., & Rudenko, O.V. (2023). *Mizhnarodne pryvatne pravo: zahalna chastyna: navch.-metod. posib.* [International private law: general part: teaching method. manual]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Hrabovych, H. (2022). *Viina i nauka. Pro istotne, ale nechasto obhovoriuvane* [War and science. About the essential, but infrequently discussed]. *Biuleten NTSh-A — Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 53–54 [in Ukrainian].
7. Kylymnyk, I.I., & Brovdii, A.M. (2018). *Mizhnarodne pryvatne pravo: navch. Posibnyk* [International private law: teaching. manual]. Kharkiv: KhNUMH im. O.M. Beketova [in Ukrainian].
8. *Mizhnarodne pryvatne pravo: pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl.* [International private law: textbook for students law higher education closing]. (2011). V.P. Zhushmana, I.A. Shumilo (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Panafidin, I.O. (2010). *Ideia viiny ta problema yii transformatsii. Aktualni problemy dukhovnosti: zb. nauk. prats* [The idea of war and the problem of its transformation. Actual problems of spirituality: coll. of science works]. Ya.V. Shramko (Ed.). *Kryvyi Rih*, 11, 315–326 [in Ukrainian].

УДК 341.636(045)

Цирфа Костянтин Анатолійович
аспірант кафедри публічного та європейського права
Київського міжнародного університету
Tsyrf Kostiantyn
PhD Student at the Department of Public and European Law
Kyiv International University
ORCID: 0000-0003-2653-0694

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-12-9515

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОРСЬКИХ АРБІТРАЖНИХ ІНСТИТУЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ)

LEGAL STATUS AND ORGANIZATION OF ACTIVITIES OF THE MARITIME ARBITRATION INSTITUTIONS (THE CASE OF GREAT BRITAIN)

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Анотація. Вступ. Розгляд справ у міжнародних комерційних арбітражних судах – це особлива форма впливу на суспільні відносини, що носить приватно-правовий характер. Незважаючи на невизначеність ситуації після Brexit, Велика Британія залишається однією з найзатребуваніших держав проведення міжнародного арбітражу. Британські міжнародні комерційні арбітражні суди мають відмінну репутацію, а Сполучене Королівство на державному рівні контролює виконання іноземних арбітражних рішень. Тому англійський морський арбітраж, який набув достатньо широкого поширення ще наприкінці XIX століття, не втратив своєї популярності в бізнесовому середовищі й до сьогодні.

Метою статті є визначення правового статусу та нормативно-правових засад організації діяльності морських арбітражних інституцій Великої Британії на основі вивчення досвіду побудови системи міжнародних комерційних арбітражів у цій державі та їх функціонування, а також загля можливого перейняття частини такого досвіду Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення діяльності морських арбітражних інституцій, що функціонують на території Великої Британії; 2) праці зарубіжних учених, науково-практичні дослідження яких присвячені питанням визначення компетенції та специфіки функціонування як комерційних арбітражів загалом, так і морських арбітражних інституцій Великої Британії зокрема.

У процесі здійснення дослідження було використано такі методи юридичної науки як: історичний (для розкриття особливостей еволюційного становлення морських арбітражних інституцій Великої Британії та специфіки побудови законодавства даної держави у відповідній сфері); системно-структурний (для встановлення алгоритму визначення арбітрів, розгляду справ і вирішення спорів морськими арбітражними інституціями Великої Британії); порівняльно-правовий (для проведення аналогій функціонування Лондонської асоціації морських арбітрів, Морського арбітражу при Комітеті Ллойда та МАК при ТПП України); логічний (для формулювання висновків і перспектив подальших досліджень із відповідної проблематики).

Результати. Ключовими органами у Великій Британії, в юрисдикції котрих нині знаходиться вирішення міжнародних морських спорів, є Лондонська асоціація морських арбітрів (ЛАМА) – London Maritime Arbitrators Association (LMAA) – та Морський арбітраж при Комітеті Ллойда (the Salvage Arbitration Branch), який є одним із вігомств знаного на весь світ британського ринку страхування Ллойда. Закон Великої Британії «Про арбітраж» 1996 року регулює процедуру арбітражного розгляду, якщо місце її проведення визначено сторонами в Англії, Уельсі або Північній Ірландії. Англійський арбітраж приймає до свого провадження справи лише за тієї умови, якщо розбіжності між сторонами набули достатньо серйозного характеру і сторони не мають наміру вдатися до процедури примирення, щоб уникнути спору.

Предметна компетенція морського арбітражу у Великій Британії встановлюється арбітражною угодою сторін. Компетенцію арбітражу формують предмет контракту, зобов'язання сторін, питання відповідальності тощо. Англійське

законодавство передбачає, що арбітраж повинен проводитися одним арбітром, якщо сторони не передбачили в угоді іншу кількість арбітрів.

Особливістю арбітражного розгляду справ, що стосуються торгового мореплавства, у Великій Британії є те, що підписання арбітражної угоди не означає повного усунення Високого суду від контролю за діяльністю арбітрів. Навпаки, підконтрольність арбітражних інституцій суду становить одну з характерних рис англійської арбітражної процедури, оскільки законодавство Великої Британії наділяє Високий суд контролюючими повноваженнями щодо діяльності міжнародних комерційних арбітражів. Даний факт представляє інтерес для міжнародних компаній, що вирішують морські спори в іноземних юрисдикціях, оскільки свідчить про необхідність ретельного вибору місця проведення арбітражу.

Перспективи. Тож, досліджуючи питання арбітражного розгляду морських спорів у подальшому, слід мати на увазі, що, не дивлячись на популярність Лондонської асоціації морських арбітрів та Морського арбітражу при Комітеті Ллойда, під час вирішення міжнародних комерційних спорів, згідно з англійським правом, будь-яка сторона, яка підписала арбітражну угоду, може замість пред'явлення позову в арбітражі пред'явити його в суді, на відміну від процедури, передбаченої українським законодавством. Це піднімає на поверхню пласт питань, пов'язаних із чіткішим нормативно-правовим розмежуванням компетенції державних судів та міжнародних комерційних арбітражів під час вирішення морських спорів у Великій Британії, чому можуть бути присвячені подальші дослідження в даній царині.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, комерційні спори, арбітражна угода, Велика Британія, Україна.

Summary. Introduction. Consideration of cases in international commercial arbitration courts is a special form of influence on public relations having a private and legal nature. Despite the uncertainty of the post-Brexit situation, Great Britain remains one of the most popular countries for international arbitration. British international commercial arbitration courts have excellent reputation, and the United Kingdom controls the enforcement of foreign arbitration awards at the state level. Therefore, the English maritime arbitration, which became quite widespread at the end of the 19th century, has not lost its popularity in the business environment to this day.

Purpose. The purpose of the article is to determine the legal status and regulatory principles of the organization of maritime arbitration institutions in Great Britain on the basis of the experience in building the system of international commercial arbitrations in this state and their functioning, as well as for the possible adoption of such experience by the Maritime Arbitration Commission at the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry.

Materials and methods. The materials of this study are as follows: 1) regulatory and legal support for the activities of maritime arbitration institutions operating in the territory of Great Britain; 2) works of foreign researchers whose scientific and practical studies are devoted to the determination of competence and special features of functioning of both commercial arbitrations in general and maritime arbitration institutions in Great Britain in particular.

While carrying out the research, the author used the following methods of legal science: historical (to reveal peculiarities of the evolutionary formation of maritime arbitration institutions in Great Britain and the specific features of construction of the state's legislation in the relevant field); system and structural (to establish an algorithm for determining arbitrators, considering cases and resolving disputes by the maritime arbitration institutions in Great Britain); comparative and legal (to determine analogies between the London Maritime Arbitrators Association, Lloyd's Salvage Arbitration Branch and the MAC at the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry); logical (to formulate conclusions and prospects for further research on the relevant issue).

Results. The key bodies in Great Britain that currently have jurisdiction over international maritime disputes are the London Maritime Arbitrators Association (LMAA) and the Lloyd's Salvage Arbitration Branch being one of the divisions of Lloyd's, the world's leading insurance market. The UK Arbitration Act 1996 regulates the procedure for arbitration if its place was decided by the parties to be in England, Wales or Northern Ireland. The English arbitration accepts cases only if the differences between the parties have become sufficiently serious and the parties do not intend to resort to a conciliation procedure to avoid a dispute.

The subject competence of the English maritime arbitration is established by the arbitration agreement signed by the parties. The subject of the contract, obligations of the parties, issues of liability, etc. form competence of the arbitration. The English law envisages that the arbitration must be conducted by a single arbitrator, unless the parties have agreed to a different number of arbitrators.

In Great Britain, the peculiarity of the arbitration of cases related to merchant shipping is that the signing of the arbitration agreement does not mean complete removal of the High Court of Justice from the control over the arbitrators' activities. On the contrary, the controllability of the arbitration institutions of the Court is one of the characteristic features of the English arbitration procedure, since the legislation of Great Britain gives the High Court of Justice supervisory powers over the activities of international commercial arbitrations. This fact is interesting for international companies resolving maritime disputes in foreign jurisdictions, as it indicates the need for careful selection of the place of arbitration.

Discussion. Therefore, examining the arbitration of maritime disputes in the future, one should remember that, despite the popularity of the London Maritime Arbitrators Association and the Lloyd's Salvage Arbitration Branch, during the settlement of international commercial disputes, according to the English law, any party which signed the arbitration agreement can present its claim in court instead of filing it to the arbitration, in contrast to the procedure prescribed by the Ukrainian legislation. This brings to the surface a layer of issues related to a clearer regulatory and legal demarcation of the competence of state courts and international commercial arbitrations while resolving maritime disputes in Great Britain; and further research in this area may be devoted to this topic.

Key words: international commercial arbitration, commercial disputes, arbitration agreement, Great Britain, Ukraine.

Постановка проблеми. Принцип мирного вирішення міжнародних спорів належить до найважливіших принципів міжнародного права, проте його втілення в життя неможливе без існування практичних засобів мирного врегулювання таких спорів не тільки на міжнародному, а й на національному рівнях. Відтак, за сучасних умов зросла кількість звернень до судової чи арбітражної процедури для вирішення комерційних спорів.

Розгляд справ у міжнародних комерційних арбітражних судах — це особлива форма впливу на суспільні відносини, що носить приватно-правовий характер. Водночас, міжнародний комерційний арбітраж залишається формою правозастосування, будучи важливим елементом системи цивільної юрисдикції. У цій якості він підпорядковується загальним закономірностям соціального управління, має свої відмінні риси і не може залишатися поза увагою з боку держави. Адже без її підтримки ефективна реалізація міжнародними комерційними судами юрисдикційної функції практично неможлива.

Незважаючи на невизначеність ситуації після *Brexit*, Велика Британія залишається однією з найзатребуваніших держав проведення міжнародного арбітражу. Британські міжнародні комерційні арбітражні суди мають відмінну репутацію, а Сполучене Королівство на державному рівні контролює виконання іноземних арбітражних рішень. Крім того, тривала історія держави як одного з лідерів морських перевезень, а Лондона — як одного з фінансових центрів світу перетворили Велику Британію на популярне місце розгляду комерційних спорів, що виникають у результаті виконання сторонами зобов'язань із морського права [9].

Першим у світовій практиці спеціальним законом про арбітраж став саме Закон Англії від 26 серпня 1889 року, який затвердив такі основні принципи арбітражу як добровільність угоди про арбітраж, право всіх осіб, які укладають контракти, на арбітраж, а також процедуру арбітражу [11, с. 8]. Тому свого часу британський арбітраж не тільки став достатньо відомим і затребуваним у комерційних колах, а й виступає пріоритетним органом вирішення морських спорів і до сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як результат, дане питання достатньо активно розглядається не тільки вченими-юристами, а й законодавцями різних країн світу. Так, основою нашого дослідження стала частина масиву нормативно-правових актів Великої Британії, що регулюють діяльність морських арбітражних інституцій на території цієї держави [3]. Крім того, до уваги бралися документи Лондонської асоціації морських арбітрів та Морського арбітражу при Комітеті Ллойда, що застосовуються під час складання міжнародних комерційних контрактів і вирішення міжнародних комерційних спорів [4–5].

Серед наукових розробок нами використовувалися праці зарубіжних учених, котрі досліджували різні аспекти функціонування як комерційних арбітражів загалом, так і морських арбітражних інституцій Великої Британії зокрема. Б. Чу та В. Венг, розглядаючи питання витоків становлення морського комерційного арбітражу в якості інституту розгляду спорів, наголошують на вагомості та першорядності морських комерційних арбітражів Великої Британії [9]. С. Ларсен також концентрує увагу на еволюції процесу розбудови морських арбітражних інституцій Великої Британії та їх функціоналі [11]. Процедурні питання діяльності морських арбітражів Великої Британії теж стали предметом наукового розгляду. Приміром, С. Розенбаум ще на початку ХХ століття окреслив юридичні засади діяльності міжнародного комерційного арбітражу в цій державі [13], а М. Кантор детально зупинився на підставах, необхідних для передачі справи до арбітражу та її подальшого розгляду [10]. На деталях процесу призначення арбітрів під час розгляду спору концентруються М. Берард і А. Кікпатрік [8]. А С. Метос, у свою чергу, підкреслює, що законодавство Великої Британії наділяє Високий суд контролюючими повноваженнями щодо діяльності міжнародних комерційних арбітражів, на що мають звертати увагу бізнесовці під час укладення комерційних контрактів [12].

Однак, не дивлячись на достатньо широкий спектр робіт закордонних учених, котрі стосуються певних аспектів функціонування міжнародних комерційних арбітражних судів і, зокрема, тих арбітражних інституцій, які займаються розглядом морських спорів у Великій Британії, в Україні відсутні комплексні дослідження правових засад організації діяльності морських арбітражних інституцій Великої Британії, що могли б бути використані для наукового розгляду чи практичного вдосконалення процедури функціонування Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті України.

Відтак, **метою статті** є визначення правового статусу та нормативно-правових засад організації діяльності морських арбітражних інституцій Великої Британії на основі вивчення досвіду побудови системи міжнародних комерційних арбітражів у цій державі та їх функціонування, а також задля можливого перейняття частини такого досвіду Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення діяльності морських арбітражних інституцій, що функціонують на території Великої Британії; 2) праці зарубіжних учених, науково-практичні дослідження яких присвячені питанням визначення компетенції та специфіки функціонування як комерційних

арбітражів загалом, так і морських арбітражних інституцій Великої Британії зокрема.

У процесі здійснення дослідження було використано такі методи юридичної науки як: історичний (для розкриття особливостей еволюційного становлення морських арбітражних інституцій Великої Британії та специфіки побудови законодавства даної держави у відповідній сфері); системно-структурний (для встановлення алгоритму визначення арбітрів, розгляду справ і вирішення спорів морськими арбітражними інституціями Великої Британії); порівняльно-правовий (для проведення аналогій функціонування Лондонської асоціації морських арбітрів, Морського арбітражу при Комітеті Ллойда та МАК при ТПП України); логічний (для формулювання висновків і перспектив подальших досліджень із відповідної проблематики).

Виклад основного матеріалу. Ключовими органами у Великій Британії, в юрисдикції котрих нині знаходиться вирішення міжнародних морських спорів, можна вважати Лондонську асоціацію морських арбітрів (ЛАМА) — London Maritime Arbitrators Association (LMAA) — та Морський арбітраж при Комітеті Ллойда (the Salvage Arbitration Branch), який є одним із відомств знаного на весь світ британського ринку страхування Ллойда.

Морський арбітраж при Комітеті Ллойда почав діяти наприкінці XIX століття, коли на розгляд Комітету Ллойда передавалися спори про рятування суден, і буквально незабаром розширив свою компетенцію, адже також почав вирішувати спори по зіткненню суден на морі [11, с. 15–16]. У свою чергу, Лондонська асоціація морських арбітрів з'явилася 1960 року для полегшення процедури розгляду комерційних спорів, оскільки за її допомогою сторони могли уникнути звернення до суду й, таким чином, значно спростити процес урегулювання морських спорів, що виникли між ними [11, с. 67].

Рамки компетенції та правові засади діяльності морських арбітражів Великої Британії в основному визначено Законом Великої Британії «Про арбітраж» від 17 червня 1996 року [3], адже останній регулює процедуру арбітражного розгляду, якщо місце її проведення визначено сторонами в Англії, Уельсі або Північній Ірландії. З іншого боку, даний Закон не вказує на відмінності між «внутрішніми» і «міжнародними» арбітражами, встановлюючи для них однакові правові рамки. Відтак, британське законодавство визнає тільки так звані «юридичний арбітраж», характерна риса якого — обов'язковість дотримання арбітрами умов контрактів та вимог відповідних законів [13, с. 22]. Згідно з англійським законодавством, для передачі справи до арбітражу необхідні визначені підстави. По-перше, необхідно, щоб між сторонами дійсно виник спір. Існування арбітражної угоди саме по собі ще не є підставою для

прийняття арбітражем справи до свого розгляду. Англійський арбітраж приймає до свого провадження справи лише за тієї умови, якщо розбіжності між сторонами набули достатньо серйозного характеру і сторони не мають наміру вдатися до процедури примирення, щоб уникнути спору. По-друге, англійське право відрізняє арбітра від експерта (англ. — *valuer*). Якщо сторони вирішили звернутися до будь-якої третьої особи, щоб та, виходячи зі свого досвіду, визначила ціну товарів або зробила якусь іншу оцінку, то така особа розглядається лише в якості експерта, а не арбітра [10, с. 2–7]. По-третє, для проведення арбітражу за Законом Великої Британії «Про арбітраж» необхідно, щоб арбітр діяв неупереджено, вирішуючи спір «по справедливості» [3].

За наявності перерахованих умов, справа в арбітраж передається за угодою сторін. Причому, порядок розгляду спорів Лондонською асоціацією морських арбітрів та Морським арбітражем при Комітеті Ллойда визначається Законом Великої Британії «Про арбітраж» 1996 року [3]. Якщо інше не випливає з договору, то під арбітражною угодою цей Закон розуміє будь-яку письмову угоду про передачу до арбітражу спорів, які виникли або можуть виникнути між сторонами, незалежно від зазначення в ній конкретного арбітра (ст. 6). Форма угоди довільна. В угоді може бути зазначено просто про передачу спору на вирішення арбітрам або ж перераховано конкретних арбітрів, яким буде передано на розгляд спір. Арбітражна угода може бути оформлена також включенням відповідного пункту до договору, наприклад, з використанням відкритих проформ Ллойда [4], котрі містять докладну арбітражну угоду, чи спеціального арбітражного застереження, розробленого ЛАМА (п. 5 Правил процедури ЛАМА 2021 року [5]).

Однак, складання офіційного документа — не неодмінна умова дійсності арбітражної угоди. Вона дійсна і в тому випадку, якщо міститься, наприклад, у листуванні. Арбітражна угода є обов'язковою тільки для сторін, що підписали її, і для їх правонаступників. Наприклад, за однією із справ було встановлено, що коносамент передбачав обов'язки перевізника з навантаження вантажу. У коносаменті вказувалося, що фрахт оплачується за умовами чартеру. Посилання на умови чартеру були також з приводу обставин, що виключають відповідальність перевізника. Тим часом, крім перерахованих питань, в чартері містилося застереження про передачу в арбітраж будь-якого спору, який виник за чартером. У подальшому власники судна, ґрунтуючись на умовах чартеру, пред'явили в арбітражі до вантажоодержувачів (власників коносаменту) позов. Морський арбітраж Ллойда визнав, що арбітражне застереження, яке містилося в чартері, не було включене до коносаменту, отже, воно було необов'язковим для вантажоодержувачів [6].

В арбітражній угоді може бути передбачено передачу спору до арбітражу в певний термін: у такому разі закінчення цього терміну веде до втрати права на позов. У Законі Великої Британії «Про арбітраж» указується, що Високий суд, — до компетенції якого входить розгляд морських спорів, адже він контролює здійснення арбітражу з такого виду спорів згідно із законодавством держави, — може продовжити цей термін на період, котрий він знайде необхідним. Вирішення питання про продовження згаданого терміну залежить від розсуду суду, однак за відсутності поважних причин пропуску строку суд відмовляє в його продовженні (ст. 12 Закону) [3]. Високий суд має право на свій розсуд продовжувати також термін, установлений в угоді на подачу повідомлення про призначення арбітра, для призначення арбітра та прийняття інших заходів до початку арбітражу (ст. 17 Закону) [3].

Якщо угодою сторін не встановлено протилежне, арбітражну угоду може бути визнано такою, що втратила силу або змінена тільки з дозволу Високого суду. Такий дозвіл Високий суд дає лише за наявності виняткових умов, наприклад, при неправильному поведженні арбітра, відсутності у нього необхідної кваліфікації, або якщо він визнає, що справа повинна бути розглянута судом, а не арбітражем (ст. 7 Закону) [3].

Англійське законодавство передбачає, що арбітраж повинен проводитися одним арбітром. Разом із тим, сторонам надається право передбачати в угоді й іншу кількість арбітрів. Якщо угода передбачає розгляд спору двома арбітрами, то кожна сторона призначає по одному арбітру. За відсутності в угоді інших умов, арбітри обирають суперарбітра чи голову арбітражу. Якщо арбітражна угода передбачає проведення арбітражу трьома арбітрами, то, крім призначення кожною стороною по одному арбітру, останні обирають третього арбітра [8, с. 5–6]. Угоду про розгляд спору трьома арбітрами, обраними в такому порядку, слід розуміти в тому сенсі, що вона найчастіше забезпечує призначення, крім двох арбітрів, саме суперарбітра, а не третього арбітра (ст. 17 Закону Великої Британії «Про арбітраж» [3]; клаузула 6 Стандартних клаузул рятування та арбітражу Комітету Ллойда [4]; п. 8 Правил процедури ЛАМА 2021 року [5]).

Особливість положення, яке займає суперарбітр, полягає в тому, що, при недосягненні між арбітрами згоди з приводу вирішення спору, він приймає рішення одноосібно. Якщо третього члена арбітражу призначають не самі арбітри, він не розглядається як суперарбітр. У цьому випадку рішення двох арбітрів обов'язкове для сторін спору (п. 5 ст. 21 Закону Великої Британії «Про арбітраж» [3]; п. 9 Правил процедури ЛАМА 2021 року [5]).

У випадках, коли необхідно призначити або замінити арбітра, суперарбітра або третього арбітра, будь-яка зі сторін має право письмово вимагати відповідно від іншої сторони чи арбітра зробити таке призначення чи обрання протягом семи днів. Подібна необхідність може виникнути, наприклад, при недосягненні сторонами угоди про вибір певної особи для виконання обов'язків соло-арбітра, при недосягненні угоди між арбітрами з приводу обрання суперарбітра, в разі відмови будь-якої особи від виконання обов'язків арбітра або при його непридатності до виконання цих обов'язків і т.д. Якщо протягом указанного терміну сторона або, відповідно, арбітр не виконає такої вимоги, Високий суд може за заявою іншої сторони сам призначити іншого арбітра, суперарбітра або третього арбітра (ст. 17 Закону Великої Британії «Про арбітраж») [3].

Якщо два арбітри не можуть вирішити спір, вони повинні повідомити про це сторони або суперарбітра, після чого останній може діяти замість арбітрів (ст. 21 Закону Великої Британії «Про арбітраж») [3]. Проте в складних справах суперарбітр безпосередньо бере участь у засіданні арбітражу, разом з арбітрами заслуховує справу і нерідко головує, допомагаючи їм винести рішення [7, с. 77–78].

Англійське законодавство віддає перевагу арбітражу, що здійснюється одним арбітром. За наявності суперарбітра будь-яка сторона арбітражної угоди може звернутися до арбітражу із заявою про те, щоб спір розглядався тільки суперарбітром. Наказ про призначення суперарбітра єдиним арбітром, який розглядає спір, видається Високим судом. Наведене правило, однак, диспозитивне і може застосовуватися лише у випадках, коли в арбітражній угоді не передбачено іншого (ст. 17 Закону Великої Британії «Про арбітраж») [3].

Під час розгляду справи арбітр і суперарбітр повинні керуватися правилами, встановленими угодою сторін. Ці правила не обов'язкові для арбітрів лише у випадку, коли вони суперечать Закону Великої Британії «Про арбітраж») або публічному порядку Великої Британії [14, с. 67]. У цьому випадку арбітр не пов'язаний договірним порядком розгляду спору і може використовувати будь-яку процедуру, узгоджену з англійським законодавством. При розгляді складних справ англійський арбітраж провадиться за правилами Високого суду (ст. 30 Закону Великої Британії «Про арбітраж») [3]; п. 10 Правил процедури ЛАМА 2021 року [5]).

Арбітр не повинен заслуховувати показання однієї сторони або її свідків у відсутності іншої, за винятком випадку, коли остання навмисно не з'явилася на засідання арбітражу (ст. 43 Закону Великої Британії «Про арбітраж») [3]. Наприклад, при розгляді судом скарги на рішення арбітражу з приводу зіткнення суден, було встановлено,

що в правилах страхової компанії передбачалося: «У разі зіткнення двох суден, застрахованих у цій компанії, ... і заподіяння шкоди, завданої зіткненням, одному із судів або обом судам, їх власники повинні негайно подати (страховику) на розгляд документи, що містять опис усіх обставин зіткнення. Директори, отримавши такі документи, повинні здійснювати по цьому спору арбітраж і їх рішення буде остаточним» [15, с. 99]. Спир розглядався між власниками суден А і Б, застрахованих у вказаній страховій компанії. Згідно з наведеними правилами, сторони представили в страхову компанію необхідні документи, після чого були скликані директори, які виступали в якості арбітрів. Позивач не знав про це засідання і на ньому не був присутній. Проте арбітри приступили до розгляду справи і, допитавши капітана судна відповідача, постановили, що судно відповідача не стикалося з судном позивача. Розглянувши скаргу позивача, Високий суд визнав, що, оскільки позивач був відсутній на засіданні арбітражу, він не мав можливості передопитати капітана судна відповідача, привести пояснення і докази, підтвердивши обґрунтованість своїх вимог. Відтак, Високий суд вирішив, що директори страхових компаній неправильно слухали справу і їхнє рішення не може визнаватися законним [15, с. 100].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тож, не дивлячись на популярність Лондонської асоціації морських арбітрів та Морського арбітражу при Комітеті Ллойда, під час вирішення міжнародних комерційних спорів слід мати на увазі, що законодавство Великої Британії наділяє

Високий суд контролюючими повноваженнями щодо діяльності міжнародних комерційних арбітражів [12, с. 331–332]. Даний факт представляє інтерес для міжнародних компаній, що вирішують морські спори в іноземних юрисдикціях, оскільки свідчить про необхідність ретельного вибору місця проведення арбітражу. Крім того, сторони в арбітражній процедурі повинні на ранній стадії з'ясувати, чи існують будь-які підстави, за якими можна висунути заперечення, направивши це заперечення в повному обсязі до суду. Відтак, сторонам не варто надмірно зосереджуватись на обсягах переконливих доказів, що підтверджують, чи мало місце порушення контракту, а, скоріше, розглянути питання про оскарження юрисдикції третейського суду, коли є достатні докази, що свідчать про таке порушення. Оскільки розкриття інформації відбувається в ході арбітражного розгляду, сторони повинні регулярно оцінювати наявність нових підстав для заперечення, і, в разі їх виявлення, можуть негайно заявляти заперечення, щоб не порушувати обмеження п. 73 Закону Великої Британії «Про арбітраж» на пізнішому етапі [3].

У той же час, Верховна Рада України виключила будь-яке втручання ТПП України у процес розгляду і вирішення морських спорів, підкреслюючи, що Морська арбітражна комісія при ТПП України є самостійною, постійно діючою арбітражною установою, яка провадить свою діяльність відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 року № 4002-ХІІ [1] та Регламенту МАК при ТПП України [2].

Література

1. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24.02.1994 № 4002-ХІІ. Дата оновлення: 15.12.2021. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> (дата звернення: 10.12.2023).
2. Регламент Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті України від 27.07.2017. Дата оновлення: 01.07.2022. *Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України*. URL: https://macom.org.ua/wp-content/uploads/Reglament_UMAC-UA_2022.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
3. The Arbitration Act 1996 (of Great Britain). URL: <http://www.nadr.co.uk/articles/published/arbitration/ArbitrationAct1996.pdf> (дата звернення: 06.12.2023).
4. Lloyd's Standard Form of Salvage Agreement. Lloyd's Salvage Arbitration Clauses 2020. *The Council of Lloyd's*. URL: <https://assets.lloyds.com/assets/pdf-fixed-cost-arbitration-procedure-fcac-lsac-2020/1/LSAC-2020.pdf> (дата звернення: 18.12.2023).
5. The LMAA Terms 2021. *The London Maritime Arbitrators Association*. URL: <https://lmaa.london/wp-content/uploads/2022/11/LMAA-Terms-2021.pdf> (дата звернення: 18.12.2023).
6. Agidee Y. Incorporating Conditions of Charter Parties into Bills of Lading. *Linkedin*. 19.02.2021. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/incorporating-conditions-charter-parties-bills-lading-yinka-agidee> (дата звернення: 07.12.2023).
7. Ambrose C., Maxwell K., Harris B. *London Maritime Arbitration*. Ohio: LLP, 2002. 532 p.
8. Berard M., Kirkpatrick A. *Arbitration Procedures and Practice in the UK (England and Wales): Overview*. *Practical Law: GLOBAL GUIDE. ARBITRATION*. 2015/16. 13 p. URL: <https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2016/04/arbitration-procedures-and-practice-in-the-uk-england-and-wales-overview.pdf> (дата звернення: 06.12.2023).

9. Chu B. and Wang W. Building an International Arbitration Hub: China's Competitiveness and Direction. *Frontiers in Marine Science*. 2022. Vol. 9. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fmars.2022.986617/full> (дата звернення: 09.12.2023).

10. Kantor M. Valuation for Arbitration: Compensation Standards, Valuation Methods and Expert Evidence. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2008. 411 p.

11. Larsen S. International Commercial Arbitration. London: Walters Kluwer, 2011. 466 p.

12. Matos S. Arbitration Agreements and the Winding-Up Process: Reconciling Competing Values. *International & Comparative Law Quarterly*. 2023. Vol. 72, Issue 2. P. 309–332.

13. Rosenbaum S., Commercial Arbitration in England. *American Bar Association Journal*. 1917. Vol. 3, No. 1. P. 21–27.

14. Sanders P. Comparative Arbitration Practice and Public Policy in Arbitration. New York: Icca Congress Series, 3, 1986. 398 p.

15. Schimski Y. Arbitration of Marine Salvage Claims at Lloyd's. *Arbitration Journal*. 1989. No. 12. P. 94–102.

References

1. Pro mizhnarodnyi komertsiiyni arbitrazh: Zakon Ukrainy vid 24.02.1994 № 4002-XII [On International Commercial Arbitration: Law of Ukraine of 24.02.1994 No. 4002-XII]. Amended on: 15.12.2021. *Verkhovna Rada of Ukraine: Official Web-portal of the Parliament of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> [in Ukrainian].

2. Rehlament Morskoi arbitrazhnoi komisii pry Torhovo-promyslovii palati Ukrainy vid 27.07.2017 [Regulations of the Maritime Arbitration Commission at the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry from 27.07.2017]. Amended on: 01.07.2022. *Maritime Arbitration Commission at the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry*. URL: https://macom.org.ua/wp-content/uploads/Reglament_UMAC_UA_2022.pdf [in Ukrainian].

3. The Arbitration Act 1996 (of Great Britain). URL: <http://www.nadr.co.uk/articles/published/arbitration/ArbitrationAct1996.pdf>

4. Lloyd's Standard Form of Salvage Agreement. Lloyd's Salvage Arbitration Clauses 2020. *The Council of Lloyd's*. URL: <https://assets.lloyds.com/assets/pdf-fixed-cost-arbitration-procedure-fcap-lsac-2020/1/LSAC-2020.pdf>

5. The LMAA Terms 2021. The London Maritime Arbitrators Association. URL: <https://lmaa.london/wp-content/uploads/2022/11/LMAA-Terms-2021.pdf>

6. Agidee Y. Incorporating Conditions of Charter Parties into Bills of Lading. LinkedIn. 19.02.2021. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/incorporating-conditions-charter-parties-bills-lading-yinka-agidee> (date of access: 07.12.2023)

7. Ambrose C., Maxwell K., Harris B. London Maritime Arbitration. Ohio: LLP, 2002. 532 p.

8. Berard M., Kirkpatrick A. Arbitration Procedures and Practice in the UK (England and Wales): Overview. Practical Law: GLOBAL GUIDE. ARBITRATION. 2015/16. 13 p. URL: <https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2016/04/arbitration-procedures-and-practice-in-the-uk-england-and-wales-overview.pdf>

9. Chu B. and Wang W. Building an International Arbitration Hub: China's Competitiveness and Direction. *Frontiers in Marine Science*. 2022. Vol. 9. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fmars.2022.986617/full>

10. Kantor M. Valuation for Arbitration: Compensation Standards, Valuation Methods and Expert Evidence. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2008. 411 p.

11. Larsen S. International Commercial Arbitration. London: Walters Kluwer, 2011. 466 p.

12. Matos S. Arbitration Agreements and the Winding-Up Process: Reconciling Competing Values. *International & Comparative Law Quarterly*. 2023. Vol. 72, Issue 2. P. 309–332

13. Rosenbaum S., Commercial Arbitration in England. *American Bar Association Journal*. 1917. Vol. 3, No. 1. P. 21–27

14. Sanders P. Comparative Arbitration Practice and Public Policy in Arbitration. New York: Icca Congress Series, 3, 1986. 398 p.

15. Schimski Y. Arbitration of Marine Salvage Claims at Lloyd's. *Arbitration Journal*. 1989. No. 12. P. 94–102

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 12 (70)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2023

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.12.2023. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 14,65. Тираж 100. Заказ № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.